

PETRONIJE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA:
CODEX TRAGURIENSIS (PARIS. LAT. 7989)
I HRVATSKI HUMANISTI*

Bratislav Lučin

UDK: 821.124-31.09 Petronius Arbiter, Titus
Izvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin
Marulianum
Split
bratislav.lucin@gmail.com

U radu se pokušava rekonstruirati povijest glasovitoga trogirskog kodeksa Petronija (*Paris. lat. 7989*) od 1423-1425, kada je napisan, do sredine 17. st., kada ga je Marin Statilić iznio na svjetlo dana u Trogiru. Već je prije utvrđeno kako se rukopis krajem 15. i početkom 16. st. nalazio u posjedu Marka Marulića, pa se razmatrano razdoblje može podijeliti na dva odsječka: prije i poslije Marulića. Prvi je odsječak još uvijek zavijen u maglu nepoznanica, ispunjen tek manje ili više prihvatljivim hipotezama. Jedna od njih, prema kojoj je kodeks zarana dospio u ruke zadarskoga humanista Jurja Benje, ovdje se opovrgava paleografskom i kodikološkom analizom. Uz pomoć rukopisnih filijacija, marginalija i kontekstualnih podataka razmatra se nekoliko mogućih scenarija za predmarulićevsku povijest rukopisa. Najprihvatljivijom se čini verzija prema kojoj je on iz Firence, gdje je vjerojatno napisan, dospio u Padovu (Veneciju), otud u Trogir, pa u Split. Njegov prijelaz preko Jadrana mogao bi se povezati s Koriolanom Cipikom, pa i s Paladijem Fuskom. Na temelju nekoliko dosad neuočenih marginalnih monograma iznosi se pretpostavka da je zagonetni *scriba* glavnog teksta *Paris. lat. 7989* mogao biti u vezi s Petrom Cipikom i sa Splitom. Za poslijemarulićevsko

* Prvu, znatno kraću i u zaključcima donekle drugačiju inačicu ovog teksta iznio sam pod naslovom *Petronius in Dalmatia: The Codex Traguriensis (Paris. lat. 7989) and the Croatian Humanist Marko Marulić (1450-1524)*, na skupu *The Fifty-Sixth Annual Meeting of the Renaissance Society of America*, Venecija, 8. IV. 2010. Tekst tog izlaganja dostupan je na adresi: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/doku.php/z:humanism-eastern-adriatic> (20. XII. 2013).

razdoblje postoji više isprekidanih, ali dostatno pouzdanih vijesti koje pokazuju da se kodeks stalno nalazio u vlasništvu obitelji Cipiko. Usporedbom svih dostupnih tiskanih i rukopisnih izvora (predgovor *Typographus lectori* u prvotisku *Trimalhionove gozbe* iz 1664, obiteljska kronologija i genealogija, arhivski podatci) uspostavlja se dokumentiran niz od Hektora starijega, preko Pavla Antuna (koji na kodeksu ostavio svoj potpis), do Nikole Cipika; svaki od njih nastoji se pobliže identificirati. Ujedno se pokušava objasniti kako se dogodilo da je kodeks iz Trogira dospio u Split te opet natrag u Trogir.

Ključne riječi: Trogirski kodeks Petronija (*Paris. lat. 7989*), povijest rukopisa, marginalije, monogrami, Juraj Benja, Koriolan Cipiko, Marko Marulić, obitelj Cipiko, Split, Trogir

1. Uvodne napomene

Petronijev *Satirikon* (dovršen vjerojatno oko 60. g. posl. Kr.), prvo remek-djelo europske književnosti u žanru komičnog, satiričnog i pustolovnog romana, došao je do nas samo u ulomcima. Najdulji i ujedno najglasovitiji od njih poznat je pod naslovom *Cena Trimalchionis* (*Trimalhionova gozba*), a sačuvan je samo u jednom rukopisnom prijepisu. Kodeks u kojem se nalazi taj unikatni prijepis sadrži i druge, prilično velike dijelove *Satirikona*, koji su, međutim, sačuvani i u brojnim drugim rukopisima (to su tzv. *excerpta vulgaria*), k tomu pjesme Tibulove, Propercijeve i Katulove te nekoliko drugih pjesničkih tekstova: Ovidijevu 15. heroidu (u rukopisu naslovljenu *Saphos Lesbica vates ad Phaonem*), Vergilijev (tj. Vergiliju pripisan) *Moretum*, Klaudijanovu pjesmu *De Phoenice*. Na samom kraju kodeksa (f. 249r) zapisan je epigram *Ad Leonem ebreum*.

Taj rukopisni svezak nastao je oko 1423-1425, no unatoč važnoj novosti koju je sadržavao, čini se da je nedugo nakon dovršetka zagonetno nestao, te se nije ni znalo da postoji. Europska kulturna javnost za njega je doznala tek nakon više od dva i pol stoljeća – oko 1650. godine, kada ga je u Trogiru, u knjižnici plemića Nikole Cipika, pronašao Marin Statilić. U samom rukopisu nalazi se samo jedan izričiti podatak koji govori o njegovoj sudbini u tom »tamnom razdoblju«, a također je vezan za obitelj Cipiko: na f. 1r čita se zapis (rukom 16. st.): »Questo libro sia di mi Pola<n>tonio Cipico.«

Danas se taj glasoviti kodeks čuva u Nacionalnoj knjižnici u Parizu i navodi se kao *codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*.¹

¹ Za opće podatke, opis i sadržaj rukopisa usp. Bratislav L u č i n, »Marul, Katul i trogirski kodeks Petronija (*Codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*)«, CM XVI (2007), 5-48 (5-7) i ondje navedenu literaturu. Kolor-reprodukcije čitava kodeksa slobodno su dostupne na adresi: <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b520004584>> (10. XII. 2013).

2. *Paris. lat. 7989* i Marko Marulić

Pisar glavnoga teksta, koji se označava slovom *a*, do danas ostaje nepoznat; proučavatelji su uočili da u kodeksu postoje zapisi još dviju ruku, koje su nazvane *b* i *c*.² Vlasnika ruke *c* identificirao sam kao Marka Marulića, pa je time jedan *scriba* trogirskoga kodeksa prvi put dobio ime i prezime.³ Naime, početkom 2005. utvrdio sam da prijepis Klaudijanove pjesme, koji se čita na posljednjim stranicama glasovitoga rukopisa *Paris. lat. 7989* potječe od ruke splitskoga humanista.⁴ To me je otkriće ponukalo da temeljito proučim čitav kodeks, te sam kao Marulićeve identificirao i ostale, vrlo brojne zabilješke koje su prijašnji poučavatelji pripisali ruci *c*. Marulić je unio svoje anotacije uz tekstove svih ili gotovo svih auktora u kodeksu; najmanje ih je uz tekst *Satirikona*, a najviše uz Katulove pjesme.⁵ Na stranicama s Petronijevim tekstom on je zabilježio samo dva marginalna naslova i tri vitičaste oznake; zapaziti je da se sve te marginalne intervencije nalaze u sklopu tzv. *excerpta vulgaria*, i to samo uz stihove dviju duljih pjesama u *Satirikonu* (*Troiae halosis* i *Bellum civile*), dok uz *Trimalhionovu gozbu* nema nijedne.⁶

² Usp. Albinia Catherine de la Mare »The Return of Petronius to Italy«, *Medieval Learning and Literature. Essays presented to Richard William Hunt*. Edited by J. J. G. Alexander and M. T. Gibson, Oxford 1976, 242; Lučin, n. dj. (1), 7-8.

³ Identifikaciju je registrirao Giulio Vannini u svojoj komentiranoj bibliografiji »Petronius 1975-2005: bilancio critico e nuove proposte«, *Lustrum* 49 (2007), 100-101, te u izdanju: Petronii Arbitri *Satyricon 100-115*. Edizione critica e commento di Giulio Vannini (Beiträge zur Altertumskunde Bd. 281), Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2010, 60. Usp. i Gianfranco Giannotti, »La cena di Trimalchione«, *Filologia Classica A* (Laurea Triennale), Anno accademico 2007/2008, na adresi: <http://lettereold.campusnet.unito.it/do/storicocorsi.pl/Show?id=8ddf_0708&mobileview=classic>, File allegato: 63d7.3877.pdf (10. I. 2014), 11; Thomas Koenigs, *Petronius' Satyrca: A Commentary on its Transmission, Pre-Plot Fragments, and Chapters 1-15* (doktorska disertacija), pdf na adresi <<http://otago.ourarchive.ac.nz/handle/10523/4550>> (20. I. 2014), LXI.

⁴ Usp. Bratislav Lučin, »Marulićeva ruka na trogirskom kodeksu Petronija (*Codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*)«, CM XIII (2005), 315-322; isti, »Marulićev Klaudijan«, *Croatica et Slavica Iadertina* 2 (2006), 217-236.

⁵ Za potanje podatke usp. Lučin, n. dj. (1).

⁶ U radu iz 2007 (Lučin, n. dj. [1]) Marulićevoj sam ruci sa sigurnošću pripisao samo dva marginalna naslova uz Petronijeve stihove; tada su mi bile dostupne samo crno-bijele reprodukcije kodeksa, pa sam mu pouzdano mogao atribuirati samo tekstne marginalije (na temelju poznavanja njegova autografnog duktusa), dok o vitičastim oznakama nisam mogao reći ništa sigurno. U međuvremenu pribavio sam digitalne kolor-snimke visoke rezolucije, koje su pokazale da su vitičaste oznake pisane istom tintom kao i dvije tekste marginalije, iz čega se može zaključiti da i one potječu od Marulića. Ujedno sam utvrdio da je istom tintom unesena još jedna vitičasta oznaka (ovaj put samostalno, bez tekstne bilješke), pa mislim da se i ona smije pripisati Marulićevoj ruci. Evo podataka (navode se: **stranica kodeksa**, tekst kraj kojeg oznaka stoji, napomena u zagradi): **190**, Petr. Sat. 89,32-34 (*Troiae halosis*; pokraj 89,32 Marulić je napisao *Comp.*, tj. *Comparatio*); **191**, Petr. Sat. 89,54-55

Naprotiv, uz Katulove pjesme anotacije splitskoga humanista pojavljuju se u neobično velikom broju; osim toga, vrlo su različite po smještaju u odnosu na glavni tekst, po sadržaju i po funkciji. Gotovo uz svaku Katulovu pjesmu Marulić je unio popratnu napomenu, svojevrsan njezin sažetak, a dodao je i brojne ispravke teksta; ove druge unosio je između stihova, ili preko izvornoga zapisa, ili na margini.⁷ U ispravicima oslanjao se na komentar uz Katulove pjesme što ga je 1496. objavio Paladije Fusko, kao i na izdanje Katula, Tibula i Propercija koje je 1502. tiskao Aldo Manuzio (tekstove za to izdanje priredio je Girolamo Avanzi). Brojnost i karakter intervencija u trogirskom kodeksu te vremenska protežnost njihova nastanka (koja obuhvaća možda i nekoliko desetljeća) – sve to navelo me je da zaključim kako Marulić nipošto nije bio slučajni, usputni korisnik glasovitoga kodeksa, nego njegov trajni vlasnik.

3. Pretpostavke o povijesti *Paris. lat. 7989* do dolaska u Marulićeve ruke

Spomenuto otkriće otvorilo je niz novih pitanja. Kako je trogirski kodeks došao u Marulićeve ruke? Kako je i kada iz njih otišao? Zašto je oko stoljeće i četvrt nakon Marulićeve smrti pronađen upravo u Trogiru, u knjižnici Cipikovih? U ovom radu pokušat ću na njih barem donekle odgovoriti; no da bi to bilo moguće, valja se najprije vratiti malo unatrag.

Prema svemu što znamo, *Paris. lat. 7989* nastao je 1423-1425, vjerojatno u Firenci, u ambijentu oko Niccolò Niccolija. Petronijevi tekstovi koje u njemu nalazimo potječu od Poggia Bracciolinija, ali on ih je preuzeo iz dvaju različitih izvora: *excerpta vulgaria* našao je oko 1420. u Engleskoj, a *Cena* mu je došla u ruke u Kölnu, prilikom povratka iz Engleske (prije 28. svibnja 1423). Prijepisi Poggiovih prijepisa u trogirskom kodeksu označavaju se siglom A (*excerpta vulgaria*) i siglom H (*Cena Trimalchionis*).⁸

(*Troiae halosis*, samo vitičasta oznaka); **199**, Petr. *Sat.* 123,239-242 (*Bellum civile*, pokraj 123,238 Marulić je napisao *POMPEIVS*). Za prvu i treću marginaliju usp. L u č i n, n. dj. (1), 11 (Tablica 1; tu je tiskarskom pogreškom otisnuto *POMEPIVS*); za vitičaste oznake u kodeksu usp. *ibid.*, bilj. 15.

⁷ U radu iz 2007. naveo sam, na temelju crno-bijelih reprodukcija, da Marulićevih intervencija u Katulov tekst ima »oko tri stotine ili nešto više«; L u č i n, n. dj. (1), 29. No snimci u koloru ukazuju na to da je njihov broj kudikamo veći. Stoga će te, kao i druge njegove anotacije u čitavu kodeksu (sada kudikamo vidljivije), trebati ponovno razmotriti. Ovdje nije prigoda za to.

⁸ Za potanku rekonstrukciju događaja usp. G. B e r g e r, »Zur Wiederentdeckung Petrons in Italien (Poggios Funde und der Codex Traguriensis)«, *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques 'Eirene' (Cluj-Napoca, 2-7 octobre 1972)*, Bucaresti, 1975, 429-434; D e l a M a r e, n. dj. (2), 247-250; V a n n i n i, n. dj. (3) (2007), 27-29.

Godinu 1423. zabilježio je sam prepisivač glavnog teksta u znamenitoj, nažalost oštećenoj, bilješci na str. 179, na kraju prijepisa Katulovih pjesma: *1423 di<e> 20 no(vem)br(is) p(er)[c...]*⁹ / *ep(isto)le 60 versus 22[...]*.¹⁰ Glavni tekst pisan je, dakle, krajem 1423, kada je završen prijepis Katula; pretpostavlja se da je pisar svoj rad na kodeksu završio 1424, najkasnije 1425.¹¹ Na Firencu kao vjerojatno mjesto nastanka kodeksa ukazao je Remigio Sabbadini,¹² koji je na temelju nekoliko fonetsko-grafijskih osobitosti pretpostavio da *scriba* potječe iz sjeverne Italije ili iz nekog po izgovoru srodnog kraja.¹³ Pomišlja dapače na kojeg Trogirana, ali na temelju uvida u autograf Petra Cipika uočava da to zasigurno nije Petar; ipak, ne isključuje kako bi prepisivač mogao biti koji drugi pripadnik iste obitelji, stariji od Petra, koji je možda boravio u Firenci.¹⁴ Osim toga, Sabbadini zapaža da se među riječima što ih je prepisivač ponovio na margini (jer su mu bile nerazumljive ili vrijedne pozornosti) pojavljuje i riječ *Parentini* (Paris. lat. 7989, str. 219, r. 33). On se pita:

A chi poteva importare un tal vocabolo se non a chi ravvisasse in esso l'etnico della città istriana *Parentium*? Con ciò si verrebbe a sospettare che il copista appartenesse alla regione bagnata dall'Adriatico orientale.¹⁵

De la Mare se na to nadovezuje svojim zapažanjem o svojstvima duktusa, koja opisuje ovako: »a rather fractured but legible semi-Gothic hand, perhaps of the Venetian type«, te u bilješci napominje kako postoje sličnosti s rukopisom Francesca Barbara, pa i Jurja Benje. No zatim dodaje: »Neither hand, however, appears to be identical with that of the Traguriensis.«¹⁶ Osim toga, ona dodatnim podacima potkrepljuje Sabbadinijevu pretpostavku da su oko 1423-1424. samo u Firenci mogli biti dostupni predlošci svih tekstova koji su prepisani u kodeks;

⁹ Vjerojatno je pisalo *percensui*; usp. De la Mare, n. dj. (2), 241, bilj. 2.

¹⁰ Brojčana oznaka na kraju zapisa, od koje su danas vidljive samo prve dvije znamenke, odnosila se na ukupan broj prepisanih Katulovih stihova; vjerojatno je pisalo 2290; usp. Georg Petzl, »Abrechnung eines humanistischen Schreibers«, *Scriptorium* 26 (1972), 65-66. Još 1961. Müller je mogao pročitati prve tri znamenke: »229....«. Usp. Petronii Arbitri *Satyricon*, cum apparatu critico edidit Konrad Müller, Ernst Heimeran Verlag, München, 1961, XXVIII.

¹¹ O tome usp. De la Mare, n. dj. (2), 240-241, 243, 248-250.

¹² Usp. Remigio Sabbadini, »Per la storia del codice Traurino di Petronio«, *Rivista di Filologia e Istruzione Classica*, 48 (1920), 27-39 (33).

¹³ »un ammannuense dell'Italia settentrionale o di un paese che con essa abbia affinità di pronuncia«; Sabbadini, n. dj. (12), 34-35.

¹⁴ Usp. Sabbadini, n. dj. (12), 35 (bilj. 1), 38. De la Mare (n. dj. [2], 244) primjećuje da je ta pretpostavka manjkava jer ne znamo je li se u vrijeme kad je kodeks završen ijedan Cipiko nalazio u Italiji.

¹⁵ Sabbadini, n. dj. (12), 34-35.

¹⁶ De la Mare, n. dj. (2), 240 i bilj. 2 na toj stranici.

stoga ona kao najvjerojatnije mjesto njegova nastanka također vidi Firencu, i to ambijent oko Niccolò Niccolija.¹⁷

Spomenuta proučateljica, čiji rad ostaje polazištem za svako dalje istraživanje trogirskoga kodeksa, upozorava na neobičnu okolnost: iako sadrži dotad nepoznat tekst (*Cena Trimalchionis*), rukopis nije dalje kopiran (s jednom mogućom, parcijalnom iznimkom, o kojoj će biti riječi malo kasnije); čak ni *Cena* ne postoji ni u kojem drugom prijepisu:

One would have expected the *Cena Trimalchionis*, at least, to have been sought after as a new text. The most likely explanation is that the manuscript was taken to Dalmatia soon after it was written, and so went out of circulation.¹⁸

Kao još jedan mogući odgovor na pitanje zašto *Cena* nije nikad prepisana, ona dodaje:

A possible reason for the text's not being copied from the Codex Traguriensis at least is that it has no incipit or explicit there and so might not have been identified for what it was. Müller suggested that Niccoli might have disapproved of the *Cena*, and suppressed it.¹⁹

¹⁷ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 243-244.

¹⁸ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 244. Slično pretpostavlja već Sabbadini (koji je vjerovao da je iz Firence rukopis prispio ravno u vlasništvo Cipikovih): »Non si dimentichi infatti che il codice fu sempre di proprietà dei Cippico e che quei due testi Petroniani non entrarono mai in circolazione fra gli umanisti d'Italia.« Sabbadini, n. dj. (12), 38. Danas znamo da prvi dio Sabbadinijeve tvrdnje, tj. da je kodeks uvijek bio u vlasništvu Cipikovih, nije točan. To je pitanje mučilo i proučavatelje prije Sabbadinija, pa je kao mogući razlog nestanka bila iznesena i pretpostavka o krađi: »How then are we to explain the disappearance of the MS.? The simple answer is, that it must have been stolen, and intentionally secreted.« Albert C. Clark, »The Trau MS. of Petronius«, *The Classical Review* 22 (1908), 6, 178.

¹⁹ De la Mare, n. dj. (2), 244, bilj. 6. Ta Müllerova pretpostavka nalazi se u njegovu izdanju iz 1961; usp. Petronius, n. dj. (10), XXXIII. No nema je u najnovijem njegovu izdanju (Petronii Arbitri *Satyricon reliquiae*, edidit Konrad Müller, Monachii et Lipsiae, in aedibus K. G. Saur, 2003).

Napomena De la Mare nuka nas da se zapitamo: tko je od ranih čitatelja mogao znati da je i *Cena* Petronijevo djelo? Poggio i Niccoli, dakako; no drugima taj podatak nipošto nije bio sam po sebi razumljiv. Naime, u *Paris. lat. 7989* ispisana su najprije *excerpta vulgaria* (str. 185-205), a zatim *Cena* (str. 206-229). Uz *excerpta* u samom je kodeksu zabilježeno Petronijevo ime (str. 185: *Petronius Arbitr. Petronii Arbitri Satyri fragmenta ex libro quinto decimo et sexto decimo*; str. 205: *Petronii Arbitri Satyri fragmenta expliciunt ex libro quinto decimo et sextodecimo*). No *Cena*, koja je – ne zaboravimo – sačuvana samo u tom jednom prijepisu, nema nikakav vanjski znak identifikacije: u kodeksu se pojavljuje kao zaseban tekst, bez naslova i auktora. Je li Marulić, kao najraniji imenom poznati čitatelj rukopisa, mogao zaključiti da i ona potječe od Petronija? Vjerujem da jest. Njegove bilješke pokazuju da je pozorno čitao čitav kodeks; pri tome zacijelo nije preskočio str. 206-229, pa iako na

3.1. Iz Firence u Zadar?

Postavlja se, dakako, pitanje tko je rukopis mogao odnijeti iz Firence u Dalmaciju. Jedina osoba iz Dalmacije za koju znamo da je u vrijeme pisanja kodeksa boravila u tom gradu, upozorava De la Mare, jest Zadrani Juraj Benja.²⁰ On je u jedan svoj kodeks (danas u Bibliothèque Nationale u Parizu, BN lat. 6106) prepisao Cezarova, Frontinova i Vegecijeva djela, a u kodeksu je ostavio nekoliko zabilježaka koje nas ovdje zanimaju. Tako njegov kolofon na f. 93r, nakon prijepisa Prve knjige Cezarova *De bello civili*, glasi:

Georgius Begna Iadrensis excripsit sibi et cui sors dabit. Florentię, iiii idus augusti MCCCCXXV. Bene uales qui legis.²¹

Juraj Benja Zadrani prepisao je za sebe i za onoga komu daje sreća. U Firenci, četvrtog dana prije augustovskih ida [tj. 10. kolovoza] 1425. Zdrav bio koji čitaš.

Ostali kolofoni u kodeksu pokazuju da se Benja vratio iz Firence u Zadar, gdje je 1432-1435. nastavio prepisivati tekstove antičkih pisaca.²²

njima nije ostavio nikakvih marginalija, mogao je zapaziti očite poveznice s tekstem na prethodnim stranicama (pripovijedanje u prvom licu, nekoliko istih likova, itd.). Znamo da je Petronije za Marulića bio književna činjenica, dapače, on ga percipira u kanonu rimskih satiričara (usp. LS 124), a jednu petronijevsku klauzulu Darko Novaković je prepoznao u jednom njegovu epigramu (LS 81.5); usp. Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, prev. i prir. D. Novaković, Matica hrvatska, Zagreb 1999, 163, 170. Možda je Maruliću došlo u ruke i tiskano izdanje Petronija, koji je do 1500. objavljen dva puta: 1482. u Milanu (Franciscus Puteolanus; *editio princeps*) i 1499. u Veneciji (Bernardinus de Vitalibus); veća je vjerojatnost da bi mu bilo dostupno ovo drugo izdanje: Bernardinus de Vitalibus tiskao je niz njegovih knjiga (*Instituciju*, 1506 = 1507; *O Kristovoj poniznosti i slavi*, 1519; *Poslanicu papi Hadrijanu VI*, 1522; *Dijalog o Herkulu*, postumno, 1524). Kako bilo da bilo, eksplicitna i argumentirana atribucija Petroniju pojavljuje se u prvotisku trogirskog ulomka (*Petronij Arbitri Fragmentum Nuper Tragurij repertum*, Padova, 1664), u predgovoru *Typographus lectori*. Danas se općenito smatra da su taj predgovor sastavili Ivan Lucić i Stjepan Gradić (usp. niže, odjeljak 5.2).

²⁰ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 244-245.

²¹ Malo kraća završna formula: *Valeas qui legis* nalazi se u rukopisima Poggia Bracciolinija iz 1408. i 1409; po Ullmanovoj pretpostavci, ona od njega i potječe, a kasnije su je preuzeli njegovi oponašatelji; usp. B. L. Ullman, *The Origin and Development of Humanistic Script*, Edizioni di storia e letteratura, Roma 1960, 53.

²² U potvrdi tomu De la Mare (n. dj. [2], 245, bilj. 4) navodi Benjin kolofon pri početku kodeksa: *Georgius Begna excripsit Iadrę non(is) septembr(ibus) 1432. Sibi et suis*. Dodajem (što ona ne kaže) da se kolofon nalazi na f. 4r, na kraju prijepisa nekoliko pisama iz Ciceronove korespondencije. Ovdje je važno navesti podatak koji sam dobio iz BNF: »The folios 1 and 2 are actually flyleaves, and the text begins on folio 3. The bifolio (ff. 3-4) is made apart from the first quire. The parchment is of less quality and the text is made by another copyist.« (e-pismo Amandine Postec, *Service de réponses à distance de la*

Osim podudarnosti mjesta i datuma, na Jurja Benju kao mogućega ranog vlasnika Petronijeva kodeksa ukazivala bi, prema A. C. de la Mare, još jedna okolnost. Naime, ona je pretpostavila da bi upravo Benja mogao biti vlasnik ruke *b*; nažalost, dodaje britanska proučavateljica, takvih bilježaka ima premalo za pouzdanu atribuciju, a k tomu su i vrlo kratke.²³ Ruka *b* unijela je anotacije (ranom humanističkom kurzivom) samo uz Petronijeve tekstove, tj. na str. 188 (*excerpta vulgaria*) i na str. 210, 214, 218 i 222 (*Cena Trimalchionis*).

Za usporedbu s Benjinom rukom De la Mare je uzela njegov prijepis Ceza-rovih djela u BN *lat.* 6106, no ponešto je neobično da nije odabrala listove prije kolofona na f. 93r, nego tri posljednja lista s Cezarovim tekstom (ff. 141-143), iza kojih kolofona nema. Evo njezina objašnjenja:

The rest of Caesar [tj. nakon kolofona na f. 93r], which follows in the same manuscript but is not dated, may have been completed by Begna some years later, for it is mostly copied in a hand close in style to the later sections of the manuscript, containing Frontinus and Vegetius. These texts were completed by Begna at Zara in September and November 1435. The last three leaves of Caesar (fols. 141-143) were copied, apparently also by Begna, in a distinctive humanist cursive hand. This hand is similar to the early humanistic annotations in the Codex Traguriensis, but unfortunately the notes in the latter are too few and too short for an adequate comparison to be made. Begna's hand varies a good deal in the Paris manuscript, but he is clearly not the scribe of the Traguriensis.²⁴

BnF – SINDBAD, 3. V. 2013). Ipak, o identitetu prepisivača ne bi smjelo biti sumnje već s obzirom na kolofone na f. 4r i na f. 93v, pa se ne bih složio s ocjenom Mme Postec da je posrijedi druga ruka; k tomu, na reprodukcijama kojima raspolazem dovoljno je uočljiv karaktetični Benjin duktus, koji se raspoznaje jednako na ff. 3-4 kao i na ff. 5r-93v. No moglo bi se reći da je u prijepisu Cicerona uočljiva manja brižljivost oko ljepote rukopisa i izgleda stranice nego u prijepisu Cezara. Moguće je – dapače, čini se vjerojatnim – da je početni dvolist (ff. 3-4) naknadno pridružen cjelini koja počinje na f. 5.

Osim dvaju navedenih, kodeks BN *lat.* 6106 sadrži još dva kolofona: *Georgius Begna Iadertinus excipit sibi et cui sors dederit. Iaderę XVII K(a)l(endas) octobr(es) MCCCCXXV* (f. 163v, na kraju Frontina); *Georgius Begna Iadertinus excipit sibi et cui sors dederit. Iaderę IIII nonas nouembr(es) MCCCCXXV. Bene ualeas qui legis* (f. 183v, na kraju Vegetija).

²³ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 245. Na tim stranicama trogirskoga kodeksa uz grčke riječi u glavnom tekstu ruka *b* zabilježila je glose (navodim: stranicu i redak, lekciju *a* te, iza uglate zagrade, lekciju *b* in marg.): 188,5 ψυχή] *idest anima, psichi*; 188,16 ψυχή] *idest anima, psichi*; 210,3 praxim] *idest operat(i)o(n)em*; 210,12 genesisim (ex gem- ?), in marg. *genesim* (corr. in *genesisim*)] *idest natiuitatem*; 214,32 peristasim] *idest circu(m) stantiam*; 214,40 tethilis] *ti thelis* / *idest q(ui)d vis*; 214,41 apothan in helo] *apothani thelo* / *idest moriar*; 218,2 apophoreta] *idest refutata*; 222,4 prasina] *idest viridi*. Usp. i Sabadini, n. dj. (12), 38.

²⁴ De la Mare, n. dj. (2), 245. Ona nije osobno vidjela BN *lat.* 6106, nego je rukopis na njezinu zamolbu pregledao i opis joj poslao François Avril (*ibid.*, bilj. 2), stručnjak

Posljednji je njezin zaključak čvrst i jasan: ruka *a* u Trogirskom kodeksu nije Benjina. Što se pak tiče identiteta pisara BN lat. 6106, za većinu tekstova možemo, podsjećam, biti posve sigurni da je posrijedi Juraj Benja zahvaljujući već i samim kolofonima. Atribuciju »ostatka Cezara« Benjinoj ruci De la Mare ipak iznosi s nešto opreza, a isto tako i atribuciju folija odabranih za usporedbu (ff. 141-143). Uvidom u digitalne crno-bijele snimke čitava kodeksa te u digitalne kolor-snimke dvadesetak odabranih stranica utvrdio sam da bi »ostatak Cezara« – tj. Druga i Treća knjiga *De bello civili* (ff. 93v-117r) te *Bellum Alexandrinum* (ff. 117v-127v), *Bellum Africanum* (ff. 127v-138r) i gotovo sav prijepis *Bellum Hispanicum* [sic] (ff. 138v-143v) – zaista mogli biti prepisani Benjinom rukom; no ff. 141-143 iziskuju poseban osvrt.²⁵

Prije raprave o tim folijima ističem da je na f. 103r, uz tekst: *Hoc co(n)fector negotio a Salonis ad Corici portum* (Bell. civ. 3,8,4), na margini zabilježeno: *Salonę*. Na istoj stranici, uz tekst: *Ibique co(n)citatis Dalmatis reliquis(ue) barbaris Lissam a Cęsarıs amicitia auertit* (Bell. civ. 3,9,1), na margini je zapisano: *Dalmateę* i *Lissa*. Marginalne naslove pisao je *scriba* glavnog teksta. Njegov interes za lokalne nazive, pa možda i mijenjanje teksta predložka radi jezične adaptacije (*Issa* > *Lissa*), upućuje na stanovnika istočne jadranske obale; svakako, to je potpora pretpostavci da je pisar uistinu Benja.²⁶

za rukopise u Bibliothèque nationale u Parizu; u prilogu svog rada (Tabla XXVII) De la Mare je objavila fotografije dijela f. 102v i dijela f. 93v (s kolofonom). Snimke ff. 141-143 nije objavila.

²⁵ Ugodna mi je dužnost zahvaliti akademiku Darku Novakoviću, koji je omogućio da se novčana sredstva za nabavak spomenutih snimaka osiguraju iz projekta *Neolatina Croatica: kritička izdanja, komentari, interpretacije*, kojemu je on bio voditeljem.

²⁶ Benjin se tekst na više mjesta razlikuje od onoga u današnjim izdanjima. Navodim razlike u citiranim ulomcima (B = Benja; C = današnji standardni tekst Cezara): *Salonis* B : *Sasonis* C; *Corici* B : *Orici* C; *Ibique* B : *Ibi* C; *Lissam* B : *Issam* C. *Lissa* je dakako talijanski oblik imena otoka Visa. Privlačna pomisao da je i lekcija *Salonis* umj. *Sasonis* posljedica lokalizacije, mora se odbaciti. Mlađi naime rukopisi, pa i prva izdanja, redovito imaju *Salonis*, pa je taj oblik Benja vjerojatno zatekao u svojem predlošku. Čini se da za *Lissam* umj. *Issam* njegov rukopis daje jedinu poznatu potvrdu. Usp. *Coniecturae Caesarianae*, collegit H. Meusel, W. Weber, Berolini 1893, XI, 129 i 130. Podsjećam da se u Marulićevoj raspravi *In epigrammata priscorum commentarius* pojavljuje izrazita lokalizacija istoga zemljopisnog naziva: u tzv. paratekstu uz salonitanske natpise, dajući natuknice o antičkoj povijesti grada, splitski humanist parafrazira navedenu rečenicu iz *Bell. civ.* 3,9, pri čemu umjesto *Issam* piše *Clissam*. Usp. *Marulićev opis Splita*, priredio i preveo Bratislav Lučin, Književni krug Split, Split, 2005, 8-9, 22-23; Bratislav L u č i n, *Jedan model humanističke recepcije klasične antike: »In epigrammata priscorum commentarius« Marka Marulića* (doktorska disertacija), Zagreb 2011, 225-226, 377. (Disertacija je dostupna na adresi: <http://bib.irb.hr/datoteka/527859.Lucin_-_Jedan_model_humanisticke_recepcije_doktorat.pdf>, 1. XII. 2013.) Podatci kojima raspolazemo govore da su rukopisi (i stara izdanja) redovito na tom mjestu imali *Hissam*, a da je emendaciju *Issam* uveo tek Paolo Manuzio u svojem izdanju iz 1559; usp. *Coniecturae Caesarianae*, n. dj., 130.

Zapaziti je da broj redaka po stranici u prijepisu Prve knjige, tj. prije kolofona, iznosi postojećih 38, a nakon kolofona postupno raste, da bi na f. 140r iznosio 65, a na f. 140v tek malo manje, 61.

Što se tiče spornih folija 141r-143v, valja reći da je duktus na njima nešto drugačiji nego u ostatku BN *lat. 6106*, a broj redaka na stranici iznosi 39 ili 40. Na f. 143v ispisano je samo prvih osam redaka, dok je ostatak stranice prazan; f. 144r posve je neispisan (osim što se i tu, kao i u čitavu kodeksu, u desnom gornjem kutu nalazi naknadno upisana oznaka folijacije). Od f. 144v nadalje, tj. u prijepisu Frontina i Vegecija, koji sa sigurnošću pripisujemo Benji, stranice su opet ispisane zgusnuto: obično imaju oko 68-70 redaka, uz povremeno opadanje tog broja (npr. 52 retka na f. 180r).

Reprodukcije BN *lat. 6106* kojima raspolazem ne dopuštaju da se utvrdi gdje su granice sveščića, a podataka o tome u literaturi nisam našao.²⁷ Stoga sam službi *SINDBAD* u BNF uputio pitanje o strukturi sveščića u BN *lat. 6106* i napose o statusu ff. 141-144 u toj strukturi te sam dobio ovaj odgovor:

The first quire (f. 5-14) is made from 10 folios, like all the other quires in the manuscript. The quire which contains the folios 135-144 was reworked: the f. 141-143 was made later by a different copyist and sewn with the other folios of this quire.²⁸

Zanimljivo je da između f. 140v i f. 141r, unatoč promjeni duktusa i broja redaka, nema tekstne granice: rečenica započeta na 140v završava na 141r: *Eodem die Pompeius castra // mouit et contra Hispalim i(n) oliueto constitit* (Bell. Hisp. 27,3,1). Tekst na f. 143v završava usred rečenice: *quae no(n) solum uobis reobsistere, sed et(iam) caelu(m) diruere possent. Quaru(m) laudibus et uirtute [...]* (Bell. Hisp. 42,7,4) – no to nije ništa neobično, jer u tekstnoj tradiciji *Bellum Hispaniense* nastavka nema, pa i danas ta krnja rečenica ostaje završetkom dostupnoga teksta.²⁹ Na spomenutim folijima uočljive su brojne razlike u uporabi pokrata, velikih slova

²⁷ O BN *lat. 6106* pisalo se redovito iz perspektive tekstne predaje Cezarova i Vegecijeva djela, no bez kodikološkog opisa rukopisa. Osim De la Mare, n. dj. (2), 245, usp. Virginia Brown, *The Textual Transmission of Caesar's Civil War*, Brill, Leiden 1972, 56; i s t a, »Latin Manuscripts of Caesar's 'Gallic War'«, *Paleographica diplomatica et archivistica: studi in onore di Giulio Battelli*, Edizioni di storia e letteratura, Roma 1979, 105-157 (108); i s t a, »Portraits of Julius Caesar in Latin Manuscripts of the 'Commentaries'«, *Viator* 12 (1981), 319-353 (326); M. D. Reeve, »The transmission of Vegetius's 'Epitoma rei militaris'«, *Aevum* 74 (2000), 1, 243-354 (310). Ovdje ne pomaže ni skeda o BN *lat. 6106* na stranicama BNF, Archives et manuscrits, <<http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000065157>> (20. XII. 2013).

²⁸ E-pismo Amandine Postec, *Service de réponses à distance de la BnF – SINDBAD*, 3. V. 2013; vidi i ovdje bilj. 22.

²⁹ Razlike Benjina prijepisa u odnosu na današnji tekst Cezara (usp. ovdje bilj. 26): *Eodem B : Eo C; Hispalim B : Spalim C; constitit B : constituit C; reobsistere B : obsistere C; et B : est C.*

u osobnim imenima, grafiji pojedinih riječi i duktusu općenito.³⁰ (Usp. **Slike 1-6**) Razlike u duktusu, u grafiji i uporabi pokrata te izdvojenost ff. 141-143 iz pravilne strukture sveščića čitava kodeksa nukaju na zaključak da tu doista nemamo posla s Benjinim prijepisom. Možemo pomišljati da je taj dio kodeksa sam Benja dobio već prepisan od koga drugog (otud možda ono zgušnjavanje njegova rukopisa na prethodnim folijima), a onda ga samo umetnuo u svoj rukopis, te na 144v započeo prepisivati Frontina); ili možemo pretpostaviti – što mi se čini vjerojatnijim – da je Benja, ili tko drugi, naknadno uvezao te listove s tuđim prijepisom, da bi tako naknadio dio teksta koji je u Benjinu kodeksu iz nekog razloga nedostajao.

No bez obzira na razloge koji su doveli do tog umetka, za nas je ovdje važno nešto drugo: budući da ff. 141-143 nisu ispisani Benjinom rukom, ne može se prihvatiti pretpostavka A. C. de la Mare da bi Benja mogao biti vlasnik ruke *b* u *Paris. lat. 7989*.

Osim što u svojoj usporedbu s rukom *b* ne uzima dijelove *BN lat. 6106* koji su zasigurno ispisani Benjinom rukom (tj. one koji prethode kolofonima), britanska znanstvenica ne uzima u usporedbu ni ostale rukopise koji se povezuju s Benjom (i kojih je reprodukcije vidjela). Naime, od Benjine ruke sigurno potječu ff. 1-37v u *Marc. lat. XIV 124 (4044)*,³¹ a prema pretpostavci same De la Mare, Benja bi mogao biti i pisar prvog dijela kodeksa što ga je Petar Cipiko dovršio u Trogiru u prosincu 1438 (*Bibliotheca Bodleiana, MS Canon. Class. lat. 224*). Kodeks sadrži Ciceronove *Philippicae* i *Topica*; na ff. 1-21v (f. 1 nedostaje) humanistička je

³⁰ Ovdje nije mjesto za potanju analizu, ali upozoravam na nekoliko izrazitih razlika koje se k tomu višekratno ponavljaju. Uspoređeni su samo ff. 140r-v : 141r-142v, tj. tekst neposredno prije umetka i početak umetka, pri čemu je obuhvaćena podjednaka količina teksta. Rezultati, nipošto iscrpni, izgledaju ovako *cum* : *cu(m)*; *esse*- : *e(ss)e*-; *et* : &; *in*- : *i(n)*; *nostr*- : *n(ost)r*-; *per*-/*l-per*- : *p(er)*-/*l-p(er)*-; *tempor*- : *t(em)p(o)r*-; *-arum*/*-orum* : *-ar(um)/-or(um)*; *Caesar*- : *caesar*- (*C*- se u umetku javlja samo na početku rečenice); *GN. Pompei*- : *CN pompei*-; *Pompei*- : *pompei*- (*P*- se u umetku javlja samo na početku rečenice); *planitie*- : *planicie*-, itd.

³¹ To je, dakako, znameniti kodeks Jurja Benje i Petra Cipika, u kojem je Benja na kraju svojeg prijepisa Pseudo-Seksta Aurelija Viktora zabilježio: *Georgius Begna excriptis suo optimo et amantissimo amico Petro Cepioni Tragurino. Iaderę MCCCCXXXIII Kl. febr.* (»Juraj Benja prepisao je za svojega najboljeg i najdražega prijatelja Petra Cipika Trogirana. U Zadru, na februarske kalende 1434 [tj. 1. veljače 1435]«). O kodeksu usp. Giuseppe P r a g a, »Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia: Il codice Marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), vol. 13, fasc. 77, 210-218; Vanja K o v a č i ć, »Giorgio Begna e Pietro Cippico, *Codice Marciano* / Juraj Begna and Petar Cippico, *The Marciana Codex*«, *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.* [katalog izložbe], Edizioni Multigraf, Venezia 2001, 185-186; B. L u č i n, »Antika u džepnom formatu: *codex miscellaneus* Jurja Benje i Petra Cipika (*Marc. lat. XIV 124 [4044]*)«, u: *Marulićevi dani 2013: znanstveni, književni i izdavački program*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split 2013, 14-15 (<https://sites.google.com/site/marulianum/marulicevi-dani/MD_2013.pdf>, 1. srpnja 2013).

ruka – prema De la Mare ranija od Cipikove – prepisala *Philippicae* I-III; Cipiko je u tom prvom dijelu kodeksa dodao rubrike i tekuće glave.³²

Pretpostavka De la Mare kako bi Benja možda mogao biti vlasnik ruke *b* u trogirskom kodeksu počiva, kako smo vidjeli, na nedostatnim paleografskim temeljima: *primum comparationis* (ruka *b* u trogirskom kodeksu) sadrži vrlo skromnu količinu teksta; *secundum comparationis* (BN lat. 6106, ff. 141-143) ona je smatrala vjerojatno Benjinim, no paleografska i kodikološka analiza pokazala je da upravo taj dio kodeksa zasigurno ne potječe od Zadrninove ruke.

Iako se podudarnost podataka u Benjinu kolofonu s vjerojatnim vremenom i mjestom nastanka trogirskoga kodeksa ne može olako zanemariti, treba reći da su se nakon studije A. C. de la Mare iz 1975. pojavile naznake da je *Paris. lat. 7989* mogao ostati u Firenci sve do 1427.³³ No i dalje bez odgovora ostaje pitanje zašto kodeks s novim, dotad nepoznatim tekstom nije među humanistima pobudio nikakav odjek. Pretpostavka Sabbadinija i De la Mare da se to dogodilo zato što je nedugo nakon nastanka nestao iz optjecaja još uvijek zaslužuje ozbiljnu pozornost. Bez obzira na poljuljanu čvrstoću »zadarske teorije«, nekoliko tragova jasno vodi u Dalmaciju: uz potpis Trogirana Pavla Antuna Cipika na prvoj stranici, te uz dobro znanu činjenicu da je kodeks sredinom 17. st. otkriven upravo u knjižnici Cipikovih u Trogiru, »dalmatinsku teoriju« sada snažno podupire podatak da se rukopis na prijelazu iz 15. u 16. st. nalazio u Splitu, u vlasništvu Marka Marulića. Pa ipak, ostaje nejasno gdje se kodeks nalazio od otprilike 1425. do otprilike 1490.

Da bismo pokušali odgovoriti na to pitanje, valja nam se još malo zadržati na studiji A. C. de la Mare. U njoj se, naime, navodi još nekoliko podataka koji bi upućivali na važnu ulogu Jurja Benje u toj najranijoj, još uvijek zagonetnoj povijesti rukopisa. Ovdje ću ukratko podsjetiti na njih te ću im dodati još nekoliko indicija zanimljivih za našu temu.

Zadarski humanist Juraj Benja († oko 1437) pokazivao je izrazito zanimanje za antičku povijest, za natpise i za djela antičkih i ranokršćanskih pisaca, koja je i prepisivao, tako da ga je Giuseppe Praga nazvao »gotovo dalmatinskim Poggiom« (»quasi il Poggio della Dalmazia«).³⁴ Prijateljevao je s Cirijakom iz Ankone, koji je kod njega u Zadru boravio u studenom 1435;³⁵ među njegove korespondente

³² Usp. De la Mare, n. dj. (2), 246-247. Da je većinu tekstova u kodeksu prepisao Petar Cipiko, razvidno je iz kolofona na f. 66v i 76v (koje auktorica i navodi). Formula koju Petar u njima rabi: *sibi [ili mihi] et cui fata dabunt* veoma nalikuje, upozorava De la Mare, na Benjinu: *sibi et cui sors dabit [ili dederit]*, koju nalazimo tri puta u njegovu pariškom rukopisu (usp. ovdje u bilj. 22).

³³ Usp. ovdje u odjeljku 3.3. i bilj. 57.

³⁴ O Benjinoj prepisivačkoj djelatnosti usp. Praga, n. dj. (23), De la Mare, n. dj. (2), 245; Inge Šegvić-Belamarić i Joško Belamarić, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji*, I. Gimnazija [et al.], Split 1995, 26. Često citirana usporedba s Poggiom nalazi se u Praga, n. dj. (23), 213.

³⁵ Za pregled podataka s literaturom usp. Lučin, n. dj. (26), 25-27.

ubrajaju se, uz Cirijaka, još i Giovanni Tinti (ili Tinto), kancelar grada Fabriana i prijatelj Coluccia Salutatija, te Niccolò Zancani (a Praga im pridodaje i mletačkog patrijarha i protohumanista Lorenza Giustiniana).³⁶ U našem kontekstu napose je važan Tinti, koji je bio prijatelj Coluccia Salutatija. Naime, *scriba* trogirskoga kodeksa pri prepisivanju Katulovih pjesmama uvelike se oslanjao na jedan Katulov rukopis u vlasništvu Salutatija, ili barem na rani prijepis toga Salutatijeva rukopisa.³⁷ No to je ipak preslab temelj za zaključak da bi se *scriba* (tj. vlasnik ruke *a*) i Benja poznavali, a sama veza Salutati – Tinti – Benja nije dovoljno jaka da bi potkrijepila pretpostavku o odlasku rukopisa iz Firenze u Zadar.

U literaturi se spominje još jedan podatak koji bi navodno mogao, makar i neizravno, povezati Jurja Benju i trogirski kodeksa: James L. Butrica upozorio je 1984. da se u rukopisu *Vat. lat. 5135* (koji sadrži Ciceronov *Somnium Scipionis* i Makrobijev komentar uz to djelo) nalazi više marginalnih bilježaka koje dijelom potječu od pisara trogirskoga kodeksa (tj. ruke *a*) (usp. **Sliku 7 a-g**), a dijelom, prema njegovu sudu, od Jurja Benje (tj. od vlasnika ruke *b*).³⁸ Budući da je ovdje identifikacija ruke *b* kao Benjine osporena, nužno proizlazi da ni marginalije u *Vat. lat. 5135* koje nalikuju ruci *b* nisu Benjine; stoga ću ih u daljem razmatranju zanemariti. Butrica tvrdi da je ruku *a* identificirao i u *Vat. lat. 5136* (koji sadrži

³⁶ Korespondencija Tintija i Zancanija s Benjom zabilježena je u *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae pars tertia, codices Graecos et Latinos Canonicianos complectens*, ur. Henricus O. Coxe, Oxonii, e typographeo academico, 1854, 426. Cirijaka, Zancanija i Giustiniana kao Benjine korespondente spominje P r a g a, n. dj. (23), 213. Zancanija (u Benjinim pismima: *Nicolaus Cancani*) vjerojatno možemo identificirati kao kneza otoka Brača od 1427. do 1430; usp. Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Zagreb: Graphis, 2003, 158 (tu se spominje »Nicolo Zantani«); Monique O'Connell, *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime State*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2009, 96; Benjamin G. Kohl, Andrea Mozzato i Monique O'Connell, »The Rulers of Venice, 1332-1524«, Renaissance Society of America, 2012, <<http://rulersofvenice.org>> (8. XII. 2013), br. 51810; tu se on navodi kao »Zantani Nicolò, rettore di Brazza«. Nije mi poznat izvor Pragina podatka o Lorenzu Giustinianiju kao jednom od Benjinih korespondenata.

³⁷ Usp. D. F. S. T h o m s o n, »A New Look at the Manuscript Tradition of Catullus«, *Yale Classical Studies*, 23 (1973), 113-129 (114, 116, 126-129).

³⁸ Usp. J. L. B u t r i c a, *The Manuscript Tradition of Propertius*, University of Toronto Press, Toronto, 1984, 40, 279. Ruka *a* jasno je prepoznatljiva na marginama *Vat. lat. 5135* (dodajem: ne samo u duktusu nego i u, rekao bih, karakterističnu monogramu *Nota*). Butrica ne navodi brojeve folija, no po mojem uvidu (prema crno-bijelom digitalizatu *Vat. lat. 5135*) riječ je o ff. 20v, 21r, 25r. Usp. *Paris. lat. 7989*, str. 194, 215, 220, 230. Za navodne Benjine marginalije u tom rukopisu, što ih je identificirao Butrica, dodajem kako je i ovaj put nevolja u tome što ih je malo. Na str. 278-279 Butrica daje i opis *Paris. lat. 7989*. Nije posve točna njegova tvrdnja (na str. 278 i prije, na str. 40) o ruci *b*: »identified by Dr de la Mare as that of Giorgio Begna«: kao što smo vidjeli, De la Mare identifikaciju iznosi samo kao pretpostavku, i to s dosta opreza.

Ciceronovo djelo *De officiis* i Boetijevo *De Trinitate*).³⁹ On kaže da se za oba vatikanska rukopisa pretpostavlja kako potječu iz knjižnice Paola Manuzija Mlađega, pa u tome vidi dodatnu potporu pretpostavci da je vlasnik ruke *a* podrijetlom iz Veneta, čime se zapravo nadovezuje na ranu Sabbadinijevu pretpostavku, koju je prihvatila i De la Mare.⁴⁰

U ovom kontekstu možda nije beznačajno podsjetiti na okolnost koju Butrica ne spominje: Poggio je u jednom pismu sugerirao Niccoliju da objašnjenje o književnoj vrsti kojoj pripada Petronijevo djelo potraži u Makrobijevim *Commentaria in Somnium Scipionis* (dakle baš u tekstu koji se čita u *Vat. lat. 5135* i uz koji je pisar trogirskoga Petronija unio više anotacija):

De Petronio Arbitro quod scire cupis quid tractet, lege Macrobiani principium super somnio Scipionis, ubi enumerans genera fabularum dicit, in eis esse argumenta fictis amatorum casibus referta, quibus multum se Arbiter exercuit.

(Poggio iz Londona Niccoliju u Firencu, 13. VI. 1420 [?])

Što se tiče tvoje želje da doznaš o Petroniju Arbitru i o tome koje teme obrađuje, pročitaj početak Makrobija o Scipionovu snu, gdje nabrajajući vrste fabula kaže kako su među njima one koje sadrže izmišljene zgode zaljubljenikâ, čime se mnogo bavio Arbiter.

Nažalost, na mjestu na koje Poggio aludira (Macr. *Somn.* 1,2,8) nema u vatikanskom rukopisu (f. 5v, pri dnu) nikakvih marginalnih bilježaka, pa možemo samo nagađati je li vlasnik ruke *a*, tko god on bio, čitao Makrobija upravo zato što je znao za Poggiovu uputnicu. U svakom slučaju, u rukopisu je mogao naći za ono vrijeme rijetko i dragocjeno objašnjenje o naravi Petronijeva djela.

3.2. Iz Zadra u Trogir?

Polazeći od pretpostavke da je Juraj Benja mogao odnijeti *Paris. lat. 7989* iz Firence u Zadar, te jedinoga čvrstog podatka kojim je raspolagala: da je za-

³⁹ Usp. Butrica, *ibid.* Ni za ovaj rukopis on ne navodi brojeve folija; vlastitim uvidom (prema crno-bijelom digitalizatu *Vat. lat. 5136*) nisam uspio pronaći nikakve zabilješke ruke *a* niti monogram *Nota*.

⁴⁰ Usp. Butrica, n. dj. (38), 40, 279; Sabbadini, n. dj. (12), 27-39 (33); De la Mare, n. dj. (2), 243-245; ovdje odjeljak 3. Za pobližu identifikaciju ruke *a* možda bi pomoglo kad bismo znali više o povijesti tih dvaju vatikanskih rukopisa. Za *Vat. lat. 5135* konzultirao sam Birger Munk Olsen, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles*, sv. 1, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1982, 306-307; tu se o njemu kaže samo da je iz 12. st. i pretpostavlja se da potječe iz Francuske. Bibliografije pojedinih vatikanskih rukopisa mogu se pronaći na: <<http://www.mss.vatlib.it/guii/console?service=scan>> (20. XII. 2013).

gonetni rukopis napokon iskrasnio u Trogiru oko 1650, De la Mare je obratila pozornost na povezanost Jurja Benje i Petra Cipika, ponovno time pohodeći trag kojim je bio krenuo već Sabbadini.⁴¹ Pouzdano znamo da je zadarski humanist trogirskomu darovao barem jedan svoj rukopis: prijepis Pseudo-Plinijeva djela *De viris illustribus* (*Marc. lat. XIV 124* [4044]),⁴² a vjerojatno mu je, dodaje De la Mare, postumno ostavio i svoj nedovršeni rukopis Ciceronovih *Philippicae* i *Topica* (Bodleiana, *Canon. Class. lat.* 224).⁴³ Moguće je, zaključuje ona, da je i *Paris. lat.* 7989. došao u Petrove ruke, bilo kao Benjin dar za života, bilo kao dio ostavštine nakon njegove smrti u kolovozu 1437.⁴⁴ No budući da se njezina pretpostavka o Benji kao mogućem vlasniku Petronijeva kodeksa pokazala neutemeljenom, znatno je oslabljena mogućnost da je Petar Cipiko dobio taj rukopis od zadarskoga humanista.

Na temelju vlastitih uvida mislim da postoji i veza između Benjina rukopisa BN *lat.* 6106 i Petrova dijela u rukopisu *Marc. lat. XIV. 124* (4044).⁴⁵ No to umnažanje podataka o povezanosti Zadrana i Trogiranina, koliko god vrijedno i korisno, ne govori ništa pouzdano o sudbini *Paris. lat.* 7989.

3.3. Iz Firence preko Padove u Trogir?

Zbog okolnosti da je glasoviti kodeks oko 1650. uistinu pronađen u knjižnici Cipikovih dugo se smatralo da se on nakon Petrove smrti (1440) neprestano nalazio u vlasništvu te obitelji. Nešto drugačiji pogled na moguću njegovu povijest iznio je 1984. J. L. Butrica: on je pobliže ispitao već poznat podatak da bi jedini poznati »potomak« *Paris. lat.* 7989 mogao biti rukopis koji se čuva u Monsu, u Bibliothèque Municipale (sign. 218/109).⁴⁶ Taj rukopis sadrži Tibula, Ovidijevu petnaestu *Heroidu*, Katula i Propertija (dakle, izostavljeni su Petronije i *Moretum*). U detaljnom opisu Butrica dodatno obrazlaže zaključak svojih prethodnikâ da je predložak tom kodeksu bio *Paris. lat.* 7989: osim sličnosti sadržaja

⁴¹ Usp. ovdje odjeljak 3.

⁴² Usp. ovdje bilj. 31.

⁴³ Ovu drugu pretpostavku De la Mare temelji na dva podatka: 1. po njezinu sudu početak bodleianskog kodeksa ispisao je Benja, a nastavak Cipiko; 2. formulacije u Cipikovim kolofonima u bodleianskom rukopisu nalik su onima u Benjinu pariškom kodeksu Cezara. Usp. De la Mare, n. dj. (2), 246-247, i ovdje odjeljak 3.1. i bilj. 32.

⁴⁴ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 246. Za datum Benjine smrti (od kuge) usp. Praga, n. dj. (31), 213, bilj. 4.

⁴⁵ Usp. ovdje odjeljak 3.1. i bilj. 31 i 32. O toj mogućoj, a dosad nezapaženoj, sponi Zadrana i Trogiranina namjeravam pisati na drugom mjestu; za najavu usp. Lučin, n. dj. (31).

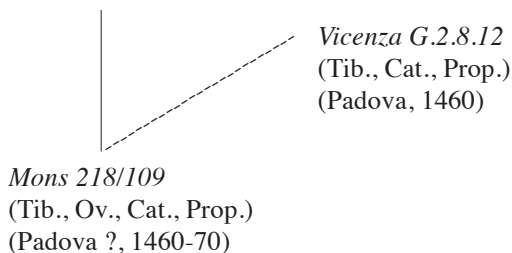
⁴⁶ Usp. Marcello Zicari, »Ricerche sulla tradizione manoscritta di Catullo«, *Bollettino del Comitato per la preparazione dell'Edizione nazionale dei classici greci e latini*, N. S., 6 (1958), 79-99 (80, 90, 91); De la Mare, n. dj. (2), 243, bilj. 3.

i karakterističnog bilježenje zbroja stihova, na to ukazuje i podudarnost dugih i složenih naslova.⁴⁷ Napose je zanimljivo njegovo zapažanje da neke interpolacije u tekstu *Mons 218/109* potječu iz jednoga rukopisa koji je nastao 1460. u Padovi (ili iz kojega njemu srodnoga rukopisa), a bio je u vlasništvu Marcantonija Morosinija.⁴⁸ Butrica zbog toga zaključuje da je *Mons 218/109* napisan u Italiji (Padovi?) oko 1460-70.

Možemo dakle zamisliti ovakvu filijaciju:

Filijacija 1.

Paris. lat. 7989
(Firenca, 1423-25)

Butrica, koji 1984. dakako ne zna za Marulića, o rukopisu iz Monsa kaže:

This is in effect our only evidence for the history of P [= *Paris. lat. 7989*] after 1423 and before its discovery in Yugoslavia in the seventeenth century. The eta readings⁴⁹ may point to Padua as the provenance of the Mons copy; it is written in a non-Italian gothic hand with strong *bastarda* traits, and the scribe could have been a student from beyond the Alps who returned from the University with a copy of the elegists (though one would still like to know how he came to use P). Padua, or more generally the Veneto, would

⁴⁷ Usp. Butrica, n. dj. (38), 136, 266. Za još jedan detaljan opis *Mons 218/109* usp. Paul Faider et Madame Faider-Feytmans, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de la ville de Mons*, Université de Gent, Gent – Paris 1931, 259-261.

⁴⁸ Usp. Butrica, n. dj. (38), 266. Morosinijev rukopis (danas u Vicenzi, Biblioteca Comunale Bertoliana G.2.8.12 [G.19.2.3]) sadrži Tibula, epigram *De ortu et obitu Hermaproditii*, *Versus Augusti ut aiunt* (inc. *Thrax puer...*), Katula i Propercija. Opis daje Butrica, *ibid.*, 319-320. Izvor za pouzdanu dataciju i vlasništvo jest bilješka na knjigovežnom listu.

⁴⁹ Kratica *eta* označuje skupinu rukopisa Propercija nastalih oko 1460. u Padovi; usp. Butrica, n. dj. (38), 135.

be a likely point of passage for a manuscript copied in Florence and found two hundred years later⁵⁰ in Dalmatia.⁵¹

Ako bismo prihvatili da se *Paris. lat. 7989* nakon Firence našao u Padovi, mogli bismo uspostaviti slijed Firenca > Padova > Dalmacija, koji bi možda bio još vjerojatniji nego Firenca > Dalmacija. No tada moramo postaviti dva pitanja: kako je *Paris. lat. 7989* dospio oko 1460. iz Firence u Padovu te, naravno, kako je iz Padove dospio u Dalmaciju?

Moguće objašnjenje, koje bi eliminiralo oba pitanja, ponudila je još jednom A. C. de la Mare: ona podsjeća na rukopis *Propercija Vat. lat. 5174*, koji također pripada *eta* skupini, a koji je dovršen 1464. godine u Trogiru;⁵² pomišlja da su i *Paris. lat. 7989* i neki *eta* rukopis dospjeli u Trogir prije nego što je *Mons 218/190* ispisan, te da je ovaj posljednji u Trogiru možda i nastao.⁵³ Dodajem: »neki *eta* rukopis« bio bi, najvjerojatnije, *Vicenza G.2.8.12*. jer je on utjecao i na *Vat. lat. 5174* i na *Mons 218/190*.⁵⁴

Ime vlasnika kodeksa *Vicenza G.2.8.12*. Marcantonija Morosinija podsjeća nas na Koriolana Cipika, koji je upravo tom velikašu posvetio svoje ratne memoare (*Petri Mocenici imperatoris gesta*, Venecija 1477). Možda je Koriolan na neki način posredovao u prijenosu rukopisa iz Padove (ili Venecije, gdje je Morosini

⁵⁰ Zapravo, kako sada znamo, rukopis se nalazio u Dalmaciji (tj. u Splitu) najkasnije krajem 15. st., dakle osamdesetak godina nakon nastanka.

⁵¹ B u t r i c a, n. dj. (38), 136.

⁵² *Sexti Aurelii Propertii Nautae elegiarum liber quartus et ultimus finit M^oCCCCCLXI-III Idibus Februariis in Tragurio Amen Deo gratias* (*Vat. lat. 5174*, f. 83v). Na kraju kodeksa nalazi se poznata elegija Ivana Lipavića: *Ioannes Lipauich post pestem Tragurium rediens composuit* (ff. 96v-97v). Opis rukopisa u B u t r i c a, n. dj. (38), 314-315. On u kodeksu raspoznaje dvije ruke: »copied by two humanistic hands, of which the first, more cursive, wrote ff 1, 4, 7, 10, 30-97, the second, more formal, the reminder« (314). O identitetu prepisivača Propercijeva teksta govori s oprezom: »Simar's assertion that the copyist is Johannes Lipavich himself is no more than a possibility.« (315). Usp. T. S i m a r, »Les manuscrits de Propertius de Vatican«, *Le Musée Belge* 13 (1909), 79-98 (85). U nas je o *Vat. lat. 5174* pisao Šime J u r i ć, »Tri kodeksa značajna za kulturnu povijest Trogira. Prilog poznavanju trogirskih humanista«, *Mogućnosti* 27 (1980), 10-11, 1107-1114 (1108-1112).

⁵³ Usp. B u t r i c a, n. dj. (38), 136. On se poziva na De la Mare bez citiranja bibliografskog podatka, po čemu zaključujem da je riječ o usmenom priopćenju ili podatku iz privatne korespondencije; njezinu teoriju naziva »plausible explanation«. Trogir kao moguće mjesto nastanka rukopisa iz Monsa prihvaćen je i na mrežnom sjedištu *CatullusOnline*, na stranici *Manuscripts* (<http://www.catullusonline.org/CatullusOnline/?dir=edited_pages&pageID=11>, 10. I. 2014): »60. Mons, Bibliothèque locale Ville de Mons – C.C.J. 218.109 – Padua or Trogir, 1450-1500«.

⁵⁴ »The text of Propertius [u *Vat. lat. 5174*] derives from the family of *Vicenza G.2.8.12* with no trace of influence from *Paris 7989*.« B u t r i c a, n. dj. (38), 315. »The titles and summations [u *Mons 218/190*] would in themselves be sufficient to demonstrate the close descent of this manuscript from *Paris 7989*; there is also present some interpolation from *Vicenza G.2.8.12*.« I s t i, 266.

živio) u Trogir. Napokon, ne treba zanemariti ni Lipavićevu vezu s Venecijom: taj grad on spominje u svojoj elegiji, i to na način koji dopušta zaključak da je ondje boravio prije povratka u Trogir.⁵⁵ Tako bi Trogir bio mjesto gdje se istodobno nalaze *Paris. lat. 7989* i *eta* rukopis *Vicenza G.2.8.12*.

Na temelju tih podataka i pretpostavki mogli bismo prethodnu filijaciju modificirati ovako:

Filijacija 2.

Paris. lat. 7989

Firenca 1423-25 >

(možda preko Padove / Veneta) >

Trogir prije 1460-70

eta rukopis

(možda *Vicenza G.2.8.12*, Tib., Cat., Prop.,
vlasnik M. Morosini, Padova 1460 > Trogir?)

Mons 218/190 (*eta* rukopis)

(Tib., Ov., Cat., Prop.)

Padova ili Trogir 1460-70.

Vat. lat. 5174 (*eta* rukopis)

(Prop. et al.)

I. Lipavić, Trogir 1464-65.

Ta konstrukcija (koja se, ipak, čini ponešto ishitrenom) dobila bi potkrepu kad bismo znali da je u Trogiru oko 1460-1470. zaista boravio koji *ultramontanus*; njemu bismo onda mogli pripisati »netalijansku ruku« što je pisala *Mons 218/190* (a posljedično valjda i činjenicu da je rukopis na kraju završio u dalekom valonskom gradu).

Eventualnu pomisao o vezi Propercijeva teksta u Lipavićevu rukopisu (*Vat. lat. 5174*) s onim u *Paris. lat. 7989* otklanja ne samo okolnost da prvi, kako smo vidjeli, pripada rukopisima vezanim za Padovu (tzv. *eta* skupina) nego i izričita

⁵⁵ *Pulcra prius fueras, Veneta uel pulcrior urbe, / quę uelut in celo candida luna nitet, / magnifica et quamuis stet lucida marmore et auro, / non est illa tamen te mihi cara magis.* (*Vat. lat. 5174*, f. 96v; usp. i Jurić, n. dj. [52], 1110). (»Bila si i prije lijepa [misli na rodnu zemlju, op. B. L.], čak ljepša od mletačkoga grada, koji se sjaji kao jasni mjesec na nebu, ali ma kako on bio veličanstven i blistav od mramora i zlata, meni ipak nije draži od tebe.«)

opaska J. L. Butrice da u njemu nema nikakva traga utjecaju propercijevskoga teksta iz *Paris. lat. 7989*.⁵⁶

Butrica je u svojoj studiji iznio pretpostavku da je *Paris. lat. 7989* bio u Firenci još 1427, pa dakle nije tako brzo nestao iz toga grada; on je temelji na zapažanju da je u tekstu Propercija vlasnik ruke *a* unosio ispravke prema rukopisu što ga je Poggio poslao Niccoliju u ljeto 1427.⁵⁷ To bi već samo po sebi – tj. i bez obzira na kodikološko-paleografski izvod iznesen ovdje u odjeljku **3.1.** – donekle oslabilo pretpostavku o Benjinoj ulozi u prelasku Petronija preko Jadrana – iako zapravo ne znamo koliko se Zadraniin zadržao u Firenci nakon što je 1425. prepisao prvu knjigu Cezarova *De bello civili*; sigurno je samo to da se 1. rujna 1432. nalazio u Zadru.⁵⁸

S druge strane, nešto dulji ostanak rukopisa u Firenci nimalo ne kolidira s pretpostavkom da bi se on pojavio u Trogiru šezdesetih godina 15. st. Ni postanak rukopisa *Mons 218/190*, bio on napisan u Padovi ili u Trogiru, ne smeta pretpostavci o pojavi *Paris. lat. 7989* u Trogiru. Stoga sam skloniji prihvatiti Butricinu liniju Firenca > Padova > Dalmacija, utoliko više što u našim pretpostavkama sada više nismo ograničeni samo na Trogir (kao što su bili De la Mare i Butrica).

⁵⁶ Usp. ovdje bilj. 54.

⁵⁷ Usp. Butrica, n. dj. (38), 40, 54, 81-82, 279. Opsežne rezultate njegovih kolacija ovdje nije moguće predočiti.

⁵⁸ Doduše, ništa od onoga što je dosad rečeno ne ometa mogućnost da bi *Paris. lat. 7989* u Trogir dospio iz Zadra, negdje prije 1460-1470. Benja, ili tko drugi, nije ga morao iz Padove ili Venecije osobno donijeti, nego ga je mogao dobiti od nekoga tko je otud došao u Zadar. Za postojanje takvih veza u prvim desetljećima 15. st. usp. Neven Jovanović, »Ciceron, Plutarh i Francesco Barbaro u Zadru 1417.-1419.«, CM XXII (2013), 5-29. Je li u prijenosu rukopisa u Zadar ili Trogir kakvu ulogu mogao imati Cirijak iz Ankone, prijatelj Jurja Benje i Petra Cipika? Umjesto odgovora moguće je ponuditi samo nekoliko kontekstualnih podataka. Zna se da su Zadraniin i Trogiraniin s Ankonitancem razmjenjivali prijepise epigrafskih spomenika (usp. Lučin, n. dj. [26] [2011], 25-28). Je li razmjena uključivala i rukopise s drugačijim sadržajem, ne znamo. Michael D. Reeve uočava podudarnost Cirijakova boravka u Zadru s datumom u kolofonu Benjina prijepisa Vegetija: »He signed the text of Vegetius on November 2nd 1435 and she [= A. C. de la Mare, op. B. L.] mentions that precisely in November 1435 he received a visit from Ciriaco of Ancona [usp. De la Mare, n. dj. (2), 245; ona se tu poziva na Edward William Bodnar, *Cyriacus of Ancona and Athens*, Latomus, Bruxelles – Berchem, 1960, 25-27]; did Ciriaco by any chance bring with him the exemplar?« Reeve, n. dj. (27), 310. (Za tekst Benjina kolofona uz Vegetija usp. ovdje bilj. 22). No sam je Cirijak zabilježio da je u Zadar stigao 9. studenoga (*ad V Iduum Novembris diem Iaderam, nobilissimam Liburnorum urbem, adivimus*), pa Reeveovu pomisao treba odbaciti. Citirani nadnevak nalazi se u Cirijakovu pismu Leonardu Bruniju, što ga je on započeo pisati 20. studenog 1435. u Zadru, a dovršio 20. siječnja iduće godine u Epiru; usp. Mariarosetta Cortesi, »La caesarea laus di Ciriaco d'Ancona«, *Gli umanesimi medievali. Atti del II Congresso dell'Internationale Mittellateinerkomitee*, ur. Claudio Leonardi, SISMEL, Edizioni del Galluzzo, Firenze, 1998, 37-65 (53).

Moguće je pretpostaviti da je iz Padove (ili Venecije) rukopis nakon 1460. dospio u Split bilo preko Trogira, bilo izravno.⁵⁹

Vrijeme je da pobliže razmotrimo te dvije hipoteze.

3.4. Iz Trogira u Split ili iz Padove u Split?

Britanska je znanstvenica naslutila da bi određenu važnost za povijest rukopisa mogao imati podatak kako je »pisac bilježaka iz ranoga 16. stoljeća« poznavao komentar Paladija Fuska uz Katulove pjesme; Fusko je, dodaje ona, »bio prijatelj Petrova unuka Alviza Cipika, kojeg je upoznao u osamdesetim godinama 15. st. u Padovi«; napokon, »od 1493. Fusko je i živio u Dalmaciji«.⁶⁰ Dalje od toga De la Mare nije uspjela doći, ali pokazalo se da je bila na dobru tragu. Danas znamo da je »pisac bilježaka iz ranoga 16. stoljeća« bio Marko Marulić; poznato nam je također da se on poznao s Petrovim sinom (Alvizovim ocem) Koriolanom Cipikom, s kojim je možda i prijateljevao.⁶¹

Osim toga, sada možemo dopuniti i podatke o Fuskovu boravku u Dalmaciji: on je u Trogiru već od 1480-1481, gdje ga komuna angažira da bude *rector scholarum* (u toj odluci, kako je razvidno iz dokumenata, sudjeluje i sam Koriolan); tu s prekidima radi sve do 1493, kada odlazi u Zadar, gdje boravi do 1516, najprije

⁵⁹ Dakako, padovanska međupostaja podrazumijeva da rukopis ipak nije tako rano nestao iz optjecaja kao što je pretpostavila De la Mare, pa bi se ponovno moglo postaviti pitanje zašto *Paris. lat. 7989* nije imao više prijepisa, odnosno kako to da nitko u Italiji nije zapazio da se u njemu nalazi posve novi tekst – Petronijeva *Cena*. Zasad na ta pitanja ne nalazim valjana odgovora. To što u *Mons 218/190* nisu ušli ni Petronije ni *Moretum*, moglo bi se objasniti time što su njegova prepisivača zanimali samo elegičari.

⁶⁰ Usp. De la Mare, n. dj. (2), 247. Njezine je zaključke prihvatila i Julia Haig Gaisser, koja o *Paris. lat. 7989* među inim kaže: »The manuscript belonged to the family of the Cippico family [sic] at Traù (Trogir) and perhaps was acquired by Pietro Cippico, ca. 1438. Pietro was the grandfather of Alvise Cippico, a friend of Palladius.« Usp. J. Haig Gaisser, »Catullus, Gaius Valerius«, *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, sv. VII, ur. Virginia Brown, Paul Oskar Kristeller, F. Edward Cranz, The Catholic University of America Press, Washington 1992, 197-292 (241). Za literaturu o Fusku usp. Lučin, n. dj. (1), 43, bilj. 88; sada joj svakako treba dodati i: Silvano Cavaazza, »Negri (Fosco), Palladio«, *Dizionario Biografico degli Italiani* (2013), na adresi <[http://www.treccani.it/enciclopedia/palladio-negri_\(Dizionario-Biografico\)/>](http://www.treccani.it/enciclopedia/palladio-negri_(Dizionario-Biografico)/>) (20. XII. 2013).

⁶¹ »Potkraj godine 1478. pri diobi između Marka [Marulića] i braće s rođakom im *Dujmom*, sinom njihova strica *Petra Pečenića*, troje starije braće, i to Marko, Šimun i Petar, izabrali su po ondašnjem običaju za svoje suce, prijatelje humanističkog pisca *Koriolana Cipika*, Trogiranina i spomenutog [Petra] Sriću. [...] Te godine Marko ih je izabrao za zastupnike skupa sa svojom starijom braćom kod obračunavanja s Jakicom, udovicom njihova strica Petra.« Cvito Fisković, »Prilog životopisu Marka Marulića«, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split 1978, str. 64-87 (68).

kao *rector scholarum* pa *cancellarius ad criminalia*.⁶² O povezanosti Koriolana

⁶² Za godine Fuskova boravka u Trogiru usp. Miroslav K u r e l a c, »Paladije Fusko – *Palladius Fuscus*: život i djelo«, Paladije F u s k o, *Opis obale Ilirika*; Ivan L u č i ć, *Bilješke uz »Opis obale Ilirika« Paladija Fuska*, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, uvodna studija Miroslav Kurelac, komentar B. Kuntić-Makvić i M. Kurelac, Latina et Graeca, Zagreb 1990, 5-76 (34, 42, 45). Kurelac ne navodi nikakve izvore o Fuskovu učiteljevanju u Trogiru, no oni se mogu naći u arhivskim ispisima Giuseppea Prage, koji se danas čuvaju u Veneciji, Biblioteca Marciana: *Marc. It. VI, 507 (= 12301)*: »Miscellanea di studi ed appunti su argomenti eruditi di Slavia e Dalmazia«, fasc. 31: »Documenti per la scuola umanistica di Traù«, str. 26-27 (28. IX. 1482; jedan od potpisnika je *Coriolanus Petri de Cypcho*, str. 28 (2. II. 1486), str. 31-32 (22. X. 1488), str. 33-34 (22. VIII. 1490); u dokumentu na str. 35-36 (30. III. 1495) govori se o tome da je mjesto trogirskog učitelja (*rector et magister scholarum*) upražnjeno jer je Paladije Fusko otkazao dalju suradnju. Dodatni je dokaz o Paladijevu boravku u Trogiru jedno njegovo pismo Marcantoniju Sabellicu. U njemu je zabilježeno da je poslano iz Trogira, a iako nema nadnevka, znamo da potječe iz godine 1492: te je godine umro Sabellicov nećak, pa ga Paladije tješi zbog gubitka. Usp. »Palladius Niger M. Anto.«, M. Antonii Coccii S a b e l l i c i *Opera omnia* [...], sv. 4, Basileae, per Ioannem Heruagium, 1560, col. 441 (<http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10148186_00276.html>, 20. XII. 2013). Paladije u pismu spominje i dvije poslanice što ih je Sabellico poslao Koriolanu (jednu u prozi, drugu u stihu): Mlečanin je Trogiraninu pisao da ga utješi zbog smrti supruge Nikolote, koja je stradala u požaru što je 1492. uništio Koriolanov kaštel. Indikativno je za vezu Koriolana i Paladija da je o tim događajima Sabellico doznao iz pisma što ga je Paladije uputio Koriolanovim sugrađanima; to Mlečanin sam kaže u svojoj proznoj konsolaciji Koriolanu: *ut ex Palladii Nigri, uiri clarissimi, literis quas de ea re non multo post ad tuos municipes dedit abunde cognouimus* (»kako sam opširno doznao iz pisma što ga je znameniti muž Palladio Negri nedugo poslije o tom događaju uputio tvojim sugrađanima«); »M. Anto. Cipico Coriolano«, S a b e l l i c o, n. dj., col. 462. O povezanosti trojice humanista te o Paladijevu boravku u Trogiru ima potvrda i u drugim pismima što su sačuvana u Sabellicovoj korespondenciji; usp. opširnije o tome u K u r e l a c, n. dj. (na početku ove bilj.), 37-45; za smrt Nikolote i požar kaštela usp. *ibid.*, 42-44. Za Fuskov prijelaz u Zadar važne podatke daje Giuseppe P r a g a, »Un poemetto di Alvise Cippico sulla guerra di Ferrara del 1482«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 19 (1930), 315-339 (319, bilj. 1): »In base a documenti, che un giorno speriamo di pubblicare, siamo in grado di asserire che Palladio venne in Dalmazia appena nel 1493 e precisamente a Zara, condottovi dai nobiluomini zaratini Donato de Civallesi, dottore in arti e dimorante a Padova, e da Girolamo de Crissava *olim rector gymnasii Patavini* (docum. in Archivio Notarile di Zara, atti G. F. Grisini, Istrumenti, alla data 25 giugno 1493).« Točan nadnevak Koriolanove smrti nije poznat, ali svoju oporuku sastavio je 6. veljače 1493; usp. I v o B a b i ć, »Oporuke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006), 29-49 (41); smijemo pretpostaviti da je Fusko napustio Trogir nedugo nakon što je Koriolan preminuo.

Iako Praga griješi kad tvrdi da je 1493. Fusko tek došao u Dalmaciju, važno je njegovo pozivanje na arhivske izvore te spomen Donata Civallellija kao jednog od onih koji su ga doveli u Zadar; Civallelli je napisao Fusku pohvalni epigram, koji je tiskan u izdanju *C a t u l l u s u n a c u m c o m m e n t a r i i s e r u d i t i u i r i P a l l a d i i F u s c i P a t a u i n i*, Venetiis, Iohannes Tacuinus, 1496.

i Paladija svjedoči i način na koji ih zajedno spominje Marcantonio Sabellico u spisu *De Latinae linguae reparatione* (*O obnovi latinskoga jezika*):

Nec Coriolanus Cippicus parum uno est libro notus, quo ille Petri Mocenici, qui postea princeps fuit, gesta est complexus: vix ex dalmatica illa ora eam dicendi facultatem hac quisquam tempestate expectasset. Redundat brevis illa historia multis quidem virtutibus et, quod me potissimum delectavit, nihil est quod in illius elocutione requiras, nec est ut ad Palladium Nigrum – per quem proximis annis romanae in ea terra litterae in antiquum sunt statum restitutae – eius studia referas: est enim Coriolanus iam grandis natu, quippe quem diu ante illius in Dalmatiam accessum profecisse oportet.⁶³

I Koriolan Cipiko dobro je poznat po jednoj knjizi u kojoj je opisao ratna djela Petra Moceniga, koji je poslije bio dužd. Teško bi tko u današnje vrijeme takvu rječitost očekivao s one damatinske obale. Taj kratki povijesni prikaz zaista ima obilje vrlina, a osobito me je obradovalo što mu ništa ne manjka u pogledu stila. K tomu, ne može se njegova upućenost u nauke povezivati s Paladijem Nigerom, zahvaljujući kojemu se latinska naobrazba u toj zemlji posljednjih godina vratila na staru razinu: Koriolan je naime već zreo čovjek, pa je dakako svoj napredak morao postići mnogo prije njegova dolaska u Dalmaciju.

S Koriolanom i Alvizom Cipikom Fusko prijateljuje niz godina; za Koriolanovo memoarsko djelo s divljenjem ističe da ga je više puta čitao; kad je Alviz 22. listopada 1488. izabran za titularnoga biskupa Famaguste na Cipru, Fusko mu je napisao pjesničku čestitku u 49 heksametara (u kojoj hvali i Koriolana).⁶⁴ Nema podatka da su se Fusko i Marulić osobno upoznali, no u prilog mogućem dodiru, makar i neizravnom, govori okolnost da je Koriolan bio u bliskom dodiru s obojicom.

Prihvatimo li, na osnovi **Filijacije 2**, da se *Paris. lat. 7989* pojavio u Trogiru nešto prije 1460-1470, onda postaje razumljivije da se koje desetljeće nakon toga našao na Marulićeve radnom stolu. Napokon, oba moguća trogirski vlasnika – Koriolan i Paladije – nestaju sa scene početkom devedesetih godina (1493. Koriolan umire, a Paladije odlazi u Zadar); upravo u posljednje desetljeće 15. st. pripada,

⁶³ Marco Antonio S a b e l l i c o, *De Latinae linguae reparatione*, a cura di Guglielmo Bottari, Centro Interdipartimentale di Studi Umanistici, Messina 1999, 155-157. Usp. i F u s k o, n. dj. (62), 98-99, gdje se u bilj. 8 to mjesto iz Sabellica navodi prema citatu u *De regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Lucića (Lucićev i Bottarijev tekst razlikuju se samo u interpunkciji i u tome što u Lucića posljednja riječ glasi: *oporteat*). Ulomak donosim u vlastitom prijevodu.

⁶⁴ Za Fuskovu pohvalu Koriolanova djela usp. F u s k o, n. dj. (62), 100-101; za prijateljstvo Alviza i Paladija usp. K u r e l a c, n. dj. (62), 47; elegija je objavljena u F u s k o, n. dj. (62), 90-101; za nadnevak Alvizova izbora za biskupa usp. *ibid.*, 132.

po mojem sudu, najraniji Marulićev zapis u kodeksu koji se može datirati: prijepis Klaudijanove pjesme *De phoenice*.⁶⁵

Iako time nismo dobili konkretan odgovor na pitanje kako je *Paris. lat. 7989* dospio u Marulićeve ruke, opisani kontekst ukazuje na mogućnost da je splitski humanist kodeks dobio na poklon od Koriolana Cipika (za njegova života ili nakon smrti), a Koriolan bi ga pak dobio od svojeg oca Petra ili možda od Paladija Fuska.⁶⁶

U ovom istraživanju potrebno je provjeriti i Fuskovu naznaku da se u priređivanju svojeg izdanja Katula iz 1496. koristio ne samo nekim drugim komentarima nego i nekim »dosta starim prijepisom«. Kad bi se moglo pokazati kako je taj *uetustius exemplar* bio zapravo *Paris. lat. 7989*, onda bi se stvorio logičan niz: Paladije se priređujući svoje izdanje (dakle prije 1496) povremeno služi Katulovim tekstom što ga je zapisala ruka *a*; Marulić naknadno dobiva u ruke i *Paris. lat. 7989* i Fuskovo izdanje, pa na margine rukopisa unosi sažetke pjesama prema Paladijevim komentarima tiskanim u izdanju iz 1496. Usporedbu sam proveo na dvije razine. Prva se tiče razdiobe pojedinih pjesama, a druga samoga teksta. Za prvu poticaj je dao sam Paladije u spomenutom pismu:

[...] uideo tamen mihi quoque paratos esse illos qui obtrectatione alienae scientiae famam sibi aucupantur, uel ob id potissimum quod nonnullis in locis partim uetustioris exemplaris fide[m] secutus, partim ingenio meo fretus epigrammata quae alii interpretes ante me iunctim [ex uinctim] legerunt

⁶⁵ Usp. Lučin, n. dj. (4) (2006); isti, n. dj. (26) (2011), 102 i bilj. 33. na toj stranici.

⁶⁶ O Koriolanovu zanimanju za rukopise s djelima antičkih pisaca svjedoči lijepo ukrašen kodeks pisan humanističkom rukom koji se danas čuva u oxfordskoj Bodleiani (*Canon. Misc. 106*): *Festus Pompeius de vocabulorum expositione* (f. 1r); pri dnu tog folija oslikan je grb obitelji Cipiko, a na kraju kodeksa (f. 199v) zapisano je (drugom rukom): *Quinti Coriolani Cipici sum liber et amicorum* (»Pripadam Kvintu Koriolanu Cipiku i prijateljima«). Na kodeks je upozorio već Sabbadini, n. dj. (12), 37, bilj. 3, a na zapis De la Mare, n. dj. (2), 246, bilj. 1. Ta zabilješka na kraju Pompeja Festa zanimljiva je za našu temu: ona pokazuje da su rukopisi mogli biti zajednički posjed nekoliko prijatelja, tj. da nije uvijek morao postojati jedan isključivi vlasnik. Možda bismo i za Petronijev rukopis smjeli pretpostaviti da je u prijateljskom krugu prelazio iz ruke u ruku, bez jasnih razgraničenja vlasništva i posudbe. Tek, po svemu sudeći, Marulić ga je zadržao dulje i njime se bavio intenzivnije od drugih. (Zahvaljujem dr. Nevenu Jovanoviću što mi je skrenuo pozornost na važne implikacije zapisa u trogirskom Pompeju Festu.) Pojava nije osamljena: slična bilješka čita se na autografu Marulićeve *Davidijade* (BN Torino, G-VI/40); na gornjem dijelu predlista (f. 1r) ispisano je drugom rukom *M. Maruli Davidias*, a ispod toga (tom istom rukom, ali prekriveno): *Andreae Francisci et amicorum*. (Na ovu je bilješku prvi upozorio Claudio Grogg o, »Sul codice torinese del Marulo«, *Italia – Slavia tra Quattro e Cinquecento: Marko Marulić umanista croato nel contesto storico-letterario dell'Italia e di Padova*, ur. Luciana Borsetto, Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2004, 119-124 [120]).

diuidere et alia quae iidem diuiserunt coniungere non dubitauerim.⁶⁷

[...] vidim ipak da su protiv mene pripravnici oni koji sebi pribavljaju slavu kudeći tuđe znanje, ponajviše zbog toga što na nekim mjestima, dijelom slijedeći vjerodostojnost dosta staroga prijepisa, dijelom pouzdavajući se u svoj um, nisam oklijevao razdvojiti epigrame koje su drugi tumači prije mene povezali u jedno, niti povezati druge, koje su oni razdvojili.

Paladije tu u prvom redu govori o svojem spajanju i dijeljenju pojedinih neprekinutih stihovnih blokova u zasebne pjesme (što je bio jedan od ozbiljnih problema u uspostavi Katulova teksta). Provjera je pokazala (posve očekivano) da je stanje u *Paris. lat. 7989* u tom pogledu puno kaotičnije nego u Fuskovu izdanju, pa bi mu taj rukopis prije bio odmogao nego pomogao u poslu.

Druga pak razina ticala se samoga teksta Katulovih pjesama. Usporedbu sam, doduše, proveo samo djelomično: uzeo sam u obzir 28 Paladijevih lekcija koje su navedene na mrežnom sjedištu *CatullusOnline*.⁶⁸ Nijedna od njih ne podudara se s tekstom u *Paris. lat. 7989*. Stoga mislim kako nema temelja za pretpostavku da bi padovanski humanist pri uspostavi svojega teksta vodio računa o *Paris. lat. 7989*.

Nema čvrstih naznaka za hipotezu da bi zagonetni kodeks u Marulićeve ruke došao izravno iz Padove (gdje se, prema Butricinoj pretpostavci, nalazio oko 1460).⁶⁹ Može se govoriti samo o posve općenitim i kontekstualnim podatcima. U tom je gradu sedamdesetih i osamdesetih godina 15. st. boravilo i studiralo više Splitsana, među njima i nekoliko članova obitelji Marulić (obitelj je u tom gradu imala i kuću), no time ne dobivamo ni najslabiji potencijalni trag za povijest kodeksa.⁷⁰ Jedan kodeks Katulovih pjesama posjedovao je Marulićev prijatelj Kristofor Papalić, za kojeg znamo da je bio u Padovi 1491. i 1492. kao student prava.⁷¹ Kodeks je izgubljen, no pretpostavlja se da je potjecao negdje iz prve četvrtine 15. st., kako se dade razumjeti iz pisma Girolama Avanzija Matteu Gibertiju.⁷² Kristofor je bio jedan od svjedoka pri čitanju Marulićeve oporuke.⁷³ Osam lekcija

⁶⁷ *Palladius Fuscus ad eundem iuuenem clarissimum Laurentium Bragadenum, omnium bonarum artium alumnum* (»Paladije Fusko istomu sjajnom mladiću Lorenzu Bragadinu, miljeniku svih dobrih umijeća«). Pismo je otisnuto na kraju Paladijeva izdanja iz 1496; usp. *Catullus*, n. dj. (62), f. [f vi r].

⁶⁸ Usp. n. dj. (53) (20. XII. 2013).

⁶⁹ Usp. ovdje odjeljak 3.3. i citat iz Butrice uz bilj. 51.

⁷⁰ O Splitsanima i o članovima Marulićeve obitelji u Padovi usp. Petar Runje, »Marulići u Padovi u drugoj polovini 15. stoljeća«, *Mogućnosti* 42 (1995), 7/9, 12-17; i sti, »Hrvatski studenti u Padovi 1470.-1480.«, *Mogućnosti* 42 (1995), 10/11, 117-123.

⁷¹ Usp. Lučin, n. dj. (1), 31, bilj. 70. O njemu usp. i: Ludovica de Nava, »L'epistola di Girolamo Avanzi ad Agostino Moravo di Olomuc«, *Lettere italiane* 45 (1993), 3, 402-425 (404, 409, 411).

⁷² Usp. De Nava, *ibid.*, 404-405.

⁷³ Usp. *Marulićeva oporuka* (prir. i prev. Lujo Margetić; *Inventarium librorum i Repertorium librorum* prir. i prev. Bratislav Lučin), CM XIII, Split 2005, 23-71 (36).

iz Kristoforova kodeksa sačuvao je Girolamo Avanzi u svojim *Emendationes in Catullum*; iz njih je razvidno da Kristoforov kodeks nije *Paris. lat. 7989*; osim toga, ni Marulićeve emendacije uz Katula ne poklapaju se sa sačuvanim lekcijama u Kristoforovu kodeksu.⁷⁴

U Marulićevoj blizini djeluju, dakle, dva proučavatelja Katula, koji su mogli biti zainteresirani za *Paris. lat. 7989*; no o njihovoj ulozi u povijesti kodeksa možemo tek nagađati. Odvagnemo li sve dostupne okolnosti, pokazuje se da je više kontekstualnih naznaka koje govore u prilog prvoj teoriji, tj. onoj prema kojoj se kodeks, nakon Firence i Padove, oko 1460-1490. nalazi u Trogiru, u ambijentu (da se poslužimo izrazom *De la Mare*) oko Koriolana i Paladija. Ostaje nam pretpostaviti da bi upravo otud, negdje u devedesetim godinama 15. st., došao u posjed Marka Marulića.

3.5. Marginalije kao putokaz prema Trogiru i Splitu?

Dodatni znak povezanosti vlasnika ruke *a* s Trogirom i Splitom možda se može odčitati u dosad neuočenim podudarnostima nekoliko monograma *Nota* i kratkih tekstualnih bilježaka na marginama raznih rukopisâ. Već je rečeno da se monogram i duktus ruke *a* iz *Paris. lat. 7989* pojavljuju na marginama *Vat. lat. 5135*.⁷⁵ No u *Vat. lat. 5135* postoji na f. 43r jedan monogram koji je zabilježila neka druga ruka; taj se oblikom podudara s monogramom što ga u više navrata nalazimo na marginama rukopisa *Canon. Class. lat. 224*, na f. 23v, 27v, 28r, 33v, dakle u dijelu kodeksa koji je ispisao Petar Cipiko.⁷⁶ Moglo bi se govoriti i o sličnosti duktusa marginalne bilješke u vatikanskom kodeksu i glavnog teksta u bodleianskom Cipikovu prijepisu Cicerona, no uzorak je nažalost premalen za pouzdane zaključke. (Usp. **Sliku 8**.)

Nadalje, karakteristični monogram ruke *a* (na osobit način povezana slova NTA i grčko *omega*) jednom se pojavljuje i na margini najstarijega rukopisa *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona (Arhiv Splitskog kaptola, KAS 623, f. 34r), možda njegova autografa.⁷⁷ I ovdje se uz monogram nalazi i kratki tekstualni

⁷⁴ Hieronymus Avanti, *Emendationes in Catullum*, Iohannes Tacuius, Venetiis 1495. Usp. Lučin, n. dj. (1), 30-31. Kristoforove lekcije mogu se pronaći pretraživanjem na mrežnom sjedištu *CatullusOnline*, n. dj. (53) (20. XII. 2013).

⁷⁵ Usp. ovdje odjeljak 3.1. i bilj. 38.

⁷⁶ Usp. ovdje odjeljak 3.1. i bilj. 32.

⁷⁷ Taj je rukopis pisan beneventanom, na pergameni, u drugoj polovici 13. st.; sadrži dosta velik broj rubnih bilježaka iz kasnijih razdoblja, koje dosad nisu bile predmetom proučavanja. Za opis kodeksa usp. Olga Perić, »Predgovor«, u: Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, prir. i prev. Olga Perić, povij. komentar: Mirjana Matijević-Sokol, studija: Radoslav Katičić, Književni krug Split, Split, 2003, V-XXI (V-VII, XVII-XIX, XXI). Dostupno je i faksimilno izdanje kodeksa: Thomae Archidiaconi *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum*, [Književni krug Split, Split, 2003].

zapis, a njegov duktus pokazuje znatnu sličnost sa zapisima ruke *a* na marginama *Paris. lat. 7989*. (Usp. **Sliku 7 h.**) Nažalost, i ovdje vrijedi ograda o premalenu uzorku.

Ako bismo prihvatili gore izrečene pretpostavke, mogli bismo izvući dva zaključka. Prvo: pisar glavnoga teksta u *Paris. lat. 7989* i Petar Cipiko imali su u rukama isti rukopis, tj. *Vat. lat. 5135*. I dalje ne znamo jesu li njih dvojica bila ikako povezana niti jesu li uopće znali jedan za drugoga, ali tanka veza vlasnika ruke *a* s Trogirom time bi barem hipotetski bila pojačana. Drugo: marginalija na splitskom kodeksu Tome Arhidakona (nažalost, jedina takva koju sam u njemu našao) bila bi važnim znakom da je pisar *Paris. lat. 7989* imao veze sa Splitom – u najmanju ruku da je bio zainteresiran za splitsku povijest, a vjerojatno i to da je u Splitu osobno boravio (nije poznato da bi kodeks KAS 623 ikada napustio Split).⁷⁸ Taj dodir vlasnika ruke *a* sa Splitom morali bismo smjestiti u razdoblje prije Marulićeva rođenja, ali bi već sam taj dodir govorio u prilog važnosti trogirskog i splitskog ambijenta u ranoj povijesti – a možda i u nastanku – glasovitoga Petronijeva kodeksa.⁷⁹

Naravno, na temelju skromne količine uzoraka nije moguće izreći kakvu sigurniju tvrdnju, utoliko više što u paleografskoj i kodikološkoj literaturi ne postoje – koliko mi je poznato – stručne analize koje bi govorile o tome koliko su monogrami *Nota* individualni znakovi pojedinoga pisara, a koliko su konvencionalne, generičke oznake.⁸⁰ No navedene paleografske podudarnosti, koje se k

⁷⁸ O sudbini toga dragocjenog kodeksa usp. Hrvoje Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Dio I, [Društvo bibliotekara Hrvatske,] Zagreb, 1971, 14-15, 20-21.

⁷⁹ To nas još jednom vraća davnoj Sabbadinijevoj pretpostavci da je *scriba* glasovitoga kodeksa potjecao s istočne obale Jadrana. Usp. ovdje odjeljak **3.** i bilj. 12-15.

⁸⁰ Slične neverbalne oznake isticanja na rukopisnim marginama, tzv. *maniculae* (ručice s uperenim kažiprstom), proučavaju se tek otnedavno. Jedan od najboljih znalaca na tom području zaljubljuje – razmatrajući doduše rukopise elizabetanskog razdoblja na engleskom jeziku, dakle kulturno i vremenski donekle udaljene od naše teme – kako se *maniculae* mogu smatrati izrazito individualnim znakovima (on usputno spominje i monograme, ali bez dodatnih objašnjenja): »And like all gestures, textual pointing hands tend to be both generic and individual. While they share some basic features and functions, their appearance (as you have probably noticed in my brief survey) is extremely distinctive. I think it's possible that, after a signature and a monogram, the manicule was the most personal symbol a reader could develop and deploy.« William H. Sherman »Toward a History of the Manicule«, *Used Books: Marking Readers in Renaissance England*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pa., 2008, 25-52. Citiram prema internetskoj verziji toga poglavlja objavljenoj pod istim naslovom u ožujku 2005. na adresi <http://www.livesandletters.ac.uk/papers/FOR_2005_04_001.pdf> (20. I. 2014), 20. Shermanovi zaključci mogli bi vrijediti i za humanističke rukopise 15. st.; na to ukazuje jedinstvena manikula Niccolò Niccolija (usp. A. C. de la Mare, *The Handwriting of Italian Humanists*, sv. 1, Oxford, 1973, 44-61); osim toga, nedavno je Luka Špoljarić upozorio na izrazito idiosinkratične ručice u rukopisima Nikole Modruškoga, kao i na njegov monogram sa značenjem τὰ ὁπαῖα, koji je vjerojatno preuzet iz grčkih rukopisa (usp. L. Špoljarić, »Ex libris Nicolai episcopi

tomu pojavljuju u istom prostornom i tematskom kontekstu, zaslužuju da ovdje budu barem zabilježene.

4. Povijest *Paris. lat. 7989* nakon odlaska iz Marulićevih ruku

U prethodnim svojim radovima pokazao sam da se *Paris. lat. 7989* nalazio u vlasništvu Marka Marulića, koji je na njegovim stranicama ostavio mnoštvo vlastitih zabilješki. Pokušao sam odrediti i razdoblje kada je kodeks bio u rukama splitskoga humanista: pokazao sam da se ono s priličnom sigurnošću može omeđiti posljednjim desetljećem 15. i prvim desetljećem 16. st., a nije isključeno da je trajalo i dulje, sve do kraja njegova života.⁸¹ U nastojanju da unesem više svjetla u »tamna stoljeća« zagonetnoga kodeksa, ovdje sam u odjeljku **3.** pokušao istražiti njegovu povijest u razdoblju između nastanka i dolaska u Marulićeve ruke. Sada su na redu nova pitanja. Postoje li podaci o sudbini rukopisa tijekom sljedećih sto dvadeset ili sto trideset godina – od Marulićeve smrti do trenutka kad je zahvaljujući Marinu Statiliću definitivno otkriven u knjižnici Nikole Cipika? Kako je i kada rukopis uopće otišao iz Marulićeva vlasništva, i kako to da je dospio baš u Trogir?

4.1. Učeni Hektor Cipiko

Prvi vlasnik kodeksa koji se u izvorima spominje imenom jest Hektor Cipiko. O njemu govore dva dokumenta: predgovor *Typographus lectori* u prvom izdanju *Trimalhionove gozbe* (Padova, 1664) i rukopisna *Cronologia dell'Illustrissima casa Cippico dall'Anno 1171*, koju je na zamolbu Jerolima Kavanjina 1708. sastavio Jerolim Cipiko (1670-1732).⁸² Prvi od tih izvora proučavatelji su odavno zapazili, no bez drugoga on ostaje nedorečen. Rukopisna kronologija otkrivena je razmjerno nedavno; o njoj se pisalo malo, i to uglavnom u kontekstu istraživanja povijesti obitelji. Zbog važnosti za povijest kodeksa, oba ta svjedočanstva zaslužuju da ih se pobliže razmotri.

Početak tiskarova predgovora u izdanju iz 1664. glasi:

Marinus Statileus Traguriensis, vir diligens, & eruditus, cum olim post absolutum iurisprudentiae studium Patauio reuersus in patriam, offendisset in

Modrussiensis: knjižnica Nikole Modruškog«, CM XXI [2012], 25-68 [53, 55]). Dr. Špoljariću zahvaljujem na poticajnim komentarima o ovoj temi.

⁸¹ O svemu tome usp. L u č i n, n. dj. (1), (4), (26) i ovdje bilj. 65.

⁸² Za godine njegova rođenja i smrti usp. Mladen A n d r e i s, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805)*, Muzej Grada Trogira, Trogir, 2006, 178, 180.

Bibliotheca Nicolai Cippici amici omnibus officijs coniuncti sibi, antiquum volumen, in eoque vna cum carminibus Horatij [*sic*] vulgaris exempli, Satyricon Petronij Arbitri; in quo praeter ea, quae de opere huius auctoris circumferuntur, plurima notasset noua, neque in impressis legi solita, deliberare apud se coepit de scripto publicae literatorum delectationi non inuidendo, cum praeter antiquitatem codicis, ad pretium inuenti conferre plurimum videretur, quod liber Hectori quondam Cippico possessus putabatur, huius Nicolai abauo, viro longe doctissimo, magnaeque inter suos auctoritatis, & famae, quemque tradunt literis & optimarum artium gloria proximum floruisse Coriolano Cippico consobrino suo scriptori elegantis historiae De bello Asiatico, quod Veneti cum Mahomete Secundo Turcarum Principe gessere Petri Mocenici ductu; cuius quidem scriptoris honorifica mentio extat apud Palladium Fuscum in opusculo De situ orae Illyrici, & apud M. Antonium Sabellicum De antiquae linguae reparatione.⁸³

Kad je Trogiranin Marin Statilić, vrijedan i učen čovjek, završio studij prava i vratio se iz Padove u zavičaj, u knjižnici Nikole Cipika, koji je s njime bio povezan prijateljskom naklonošću, naišao je na starinski svezak, u kojem se zajedno s Horacijevim [*sic*] pjesmama u opće poznatu prijepisu nalazio i *Satirikon* Petronija Arbitra. U ovome je drugom, osim onoga što se iz tog auktora nalazi u optjecaju, zapazio vrlo mnogo novoga, što se ne može pročitati u tiskanim izdanjima, pa je počeo smišljati kako da književnoj javnosti ne bude uskraćeno uživanje u tom spisu. Osim starine kodeksa, činilo se da vrijednosti pronalaska uvelike pridonosi to što se smatralo da je knjigu nekoć posjedovao Hektor Cipiko, prapradjed spomenutoga Nikole, čovjek iznimne učenosti i među svojima veoma ugledan i glasovit, za kojega pripovijedaju da se po bavljenju naukama i po slavi u lijepim umijećima isticao gotovo jednako kao i njegov rođak Koriolan Cipiko, pisac biranim stilom sastavljena izvješća o Azijskom ratu, što su ga Mlečani pod vodstvom Pietra Moceniga vodili s turskim sultanom Mehmedom Drugim; tog pisca s poštovanjem spominju Paladije Fusko u djelcu *Opis obale Ilirika* i M. Antonio Sabellico u *Obnovi drevnoga jezika*.

Iz teksta doznajemo dva kapitalna podatka: prije Nikole Cipika rukopis je – kako se smatralo – posjedovao Hektor Cipiko; taj je Hektor bio rođak Koriolanov i pradjed Nikolin. Podatak o Hektorovu vlasništvu izrečen je s ograndom:

⁸³ *Typographus lectori, Petronij Arbitri Fragmentum Nuper Tragurij repertum*, Pata-vii, typis Pauli Frambotti, 1664, f. 5 2r-v. Služio sam se primjerkom koji se čuva u knjižnici Garanjin-Fanfonja u Trogiru. Predgovor je objavio i S. G a s e l e e, *A ColloTYPE Reproduction of That Portion of Cod. Paris 7989 Commonly Called Codex Traguriens Which Contains the Cena Trimalchionis of Petronius Together With 4 Poems Ascribed to Petronius in Cod. Leid. Voss. 111: With Introduction and a Transcript by Stephen Gaselee*, Cambridge, at the University Press, 1915, 2-3 (<<https://jscholarship.library.jhu.edu/handle/1774.2/35734>>, 20. XII. 2013).

»smatralo se« (*putabatur*). Čini se kao da iz toga naslućujemo usmenu predaju, po svoj prilici obiteljsku (ovo je najraniji poznat spomen Hektorova imena, pa ne možemo pomišljati na pisanu tradiciju). Usmeno predaji mogli bismo pripisati i opis Hektora kao učena čovjeka, »za kojeg pripovijedaju« (*quemque tradunt*) da je bio gotovo ravan Koriolanu. Ta je tradicija, čini se, još živa oko 1664, kada autor predgovora piše netom citirane riječi.

Rodbinske i naraštajne veze (u predgovoru iznesene bez ograde) tumačim i dopunjam ovako: Petar Cipiko (oko 1390-1440), otac Koriolanov (1425-1493), imao je brata Mihovila; taj Mihovil (oko 1395 – oko 1465) imao je sinove Marka (oko 1427, testament 1498) i Jerolima (oko 1430-poslije 1494) soprakomita; Jerolimovi sinovi bili su Mihovil (oko 1470, test. 1530), Pavao Antun (oko 1474-?) i Hektor (oko 1482-1553). Taj Hektor, koji je sin prvoga Koriolanova rođaka, trebao bi biti *consobrinus* koji se spominje u predgovoru. Pretpostavka postaje čvrstom činjenicom kad se zna da je taj Hektor uistinu bio prapradjed Nikole Cipika (1621, test. 1679), u čijoj je knjižnici kodeks pronađen.⁸⁴

Te podatke nadopunjuje 44 godine mlađi izvor, *Kronologija* Jerolima Cipika iz 1708.⁸⁵ Izostavljajući genealoške ramifikacije i bogate biografske detalje o

⁸⁴ Usp. Andreis, n. dj. (82), 178, 184; usp. i **Tablu 1.** ovdje u nastavku.

⁸⁵ Girolamo Cippico, *Cronologia dell'Illustrissima casa Cippico dall'Anno 1171*, Traù, 17 Marzo 1708 [neobjavljeni rukopis], Državni arhiv Split, Arhiv obitelji Ivčević, 11: *Miscellanea, libro X*, ff. 59r-66r. Rukopis je, zajedno s arhivom trogirske obitelji Ivčević, otkupljen 1997. zaslugom Radoslava Tomića i Davora Domančića za DAS; usp. Marina Grčićević, »Osobni arhivski fond Mate Ivčević«, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 17 (2001), 123-145; Ivo Babić, »Zadarski knez Petronja i njegova kći Stana«, *Opuscula archaeologica* 23-24 (1999-2000), 317-325 (317, bilj. 1). U literaturi se ime autora *Kronologije* kadšto pogrešno navodilo kao »Pavao Cipiko«; usp. Joško Belamarić, »Nota za Tripuna Bokanića i Koriolanoviće (Uz razgovor o Duknovićevom sv. Ivanu u Trogiru)«, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Književni krug Split, Split, 2001, 463-485 (469, 471, itd.); Babić, n. dj. (62), 29, 32, 43, 46; Lučin, n. dj. u bilj. označenoj zvjezdicom uz naslov ovoga rada, 5, 6. No pisac *kronologije* zove se Jerolim Cipiko: na kraju njegova rukopisa (f. 66r) piše »Girol(am)o Cippico«; za potvrdu takva čitanja dovoljno je pogledati potpuno jednako napisano ime naručitelja djela: »Girol(am)o Dr Cavagnini«, na istoj stranici rukopisa. Kao Girolamo on se navodi u Andreis, n. dj. (82), 187 (bilj. 520) te još prije: isti, »Trogirski patricijat u srednjem vijeku«, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 2 (2002), 5-210 (69, bilj. 151). Belamarićeva je zasluga što je u svojjoj bogato dokumentiranoj studiji pokazao koliko je *Kronologija* važna kao izvor te napose što je skrenuo pozornost da se u njoj Hektor spominje kao vlasnik Petronijeva kodeksa. No ponegdje mu se potkradaju netočnosti u prepričavanju teksta *Kronologije*; tako umjesto »Nikola bijaše otac Matije Cipika koji je rukopis dao dr. Marinu Statiliću« (Belamarić, n. dj., 478) treba: »Nikola, koji je rukopis dao dr. Marinu Statiliću, bijaše otac Matije Cipika«; za Hektora kaže da »bijaše tutor« djece Kristoforove (*ibid.*), što je očito zaključak temeljen na pogrešno pročitanoj »tutore« umj. ispravnog »tuttora« (*Cronologia*, f. 65v). Treba također dodati da rukopis ne treba zvati »Ivčevićev« (Belamarić, n. dj., 469 i

brojnim članovima obitelji, iz Jerolimovih dragocjenih zapisa izdvajam samo ono što je nužno za našu svrhu:

/64r/ Ora passiamo a describer con brevi mano la diramazione o rampolli di Michel Cippico, figlio di Marcolo e secondo fratello di Pietro sopracomito, di cui già si diè qualche tocco di sopra. Dal detto Michel escono Marco, Girolamo et Andrea, tutti trè maritati. [...] **/64v/** Da Girolamo poi altro figlio di Michele (fù due volte attual sopracomito e soggetto di molto valore e fede, e perciò assai benemerito della Serenissima Repubblica e grande mente applaudito) e da Giovanna, figlia di Pietro Vitturi, pur matrona di rara qualità, nacque Michele, che parimente fù sopracomito per 10 mesi e che buona parte della ciurma della sua galera formò d'improvviso a sue spese. [...] Di più nacquero da esso Girolamo sopracomito Paolo Antonio et Ettore; fù soggetto di molta dottrina e letteratura, e tenne posto distinto nella sua patria. Da questo Ettore nascono due figli, Girolamo e Pietro, amendue [*sic*] maritati. Da Pietro, detto in illirico Perulin, uscinne un altro Ettore, che ammogliossi due volte; la prima sua moglie fù Lucrezia Acqua da Sebenico, la seconda fù Cornelia Celio Casotti vedova quondam Giovanni Battista Chiudi. [...] **/65r/** Da Girolamo, figlio d' Ettore il vecchio, nascono Pietro e Paolo Antonio [...]. Nicolò Cippico padre di Mattio fù quegli che donò al Dr Marino Statilio il frammento manuscritto di Petronio Arbitro che si trovava nel museo di quella casa e che dicesi av**/65v/**uto dall' vecchio Ettore Cippico, uomo letterato e saputo, come già dissi, e che fù tuttora de' figli del quondam Cristoforo Cippico quondam Coriolano mio ascendente, onde l'avrà probabilmente trovato fra i manoscritti e cose sciolte di esso Coriolano che può averlo rinvenuto o nell' Arcipelago, o in Cipri, od in qualche città saccheggiata dalla Natolia, o in Asia minore, e riconosciutone il pregio portatolo a casa sua.⁸⁶

Sada prelazimo na sažet opis grananja ili potomaka Mihovila Cipika, sina Markulova i drugoga brata Petra, soprakomita, o kojem je gore već dano nekoliko naznaka. Od rečenoga Mihovila izlaze Marko, Jerolim i Andrija, sva trojica oženjeni [...] Zatim, od Jerolima, drugoga Markulova sina (dva je puta obavljao dužnost soprakomita i bio je podanak vrlo hrabar i vjeran, pa stoga vrlo zaslužan za Prevedru Republiku i uvelike hvaljen), i Ivane, kćeri Petra Viturija, također ugledne gospođe rijetke vrsnoće, rodio se Mihovil, koji je isto tako bio soprakomit tijekom 10 mjeseci i koji je dobar dio veslačke posade svoje galije ustrojio u kratkom roku i o svojem trošku. [...] Od toga Jerolima soprakomita rodili su se k tomu Pavao Antun i Hektor, koji bijaše podanik vrlo učen i obrazovan i zauzimao je istaknuto mjesto u svojoj domovini. Od ovoga Hektora rodiše se dva sina, Jerolim i Petar, obojica oženjeni. Od Petra, na hrvatskom nazvana Perulin, potekao je još jedan

drugdje), nego »Ivčevićev«. Belamarićeva pak ocjena: »Rukopis zaslužuje zasebno objavljivanje i komentar« (n. dj., 477) posve je točna.

⁸⁶ C i p p i c o, n. dj. (85) 64r-65v.

Hektor, koji se oženio dva puta; prva njegova žena bijaše Lukrecija Acqua iz Šibenika, druga bijaše Kornelija Celio Casotti, udovica pokojnoga Ivana Krstitelja Chiudi. [...] Od Jerolima, sina Hektora starijega, rodiše se Petar i Pavao Antun [...]. Nikola Cipiko otac Martin bijaše onaj koji je dao dr. Marinu Statiliću rukopisni fragment Petronija Arbitra, koji se nalazio u muzeju te kuće, i za koji se kaže da ga je imao stari Hektor Cipiko (čovjek, kako već rekoh, obrazovan i mudar), a koji je sveudilj pripadao sinovima pokojnoga Kristofora Cipika pokojnoga Koriolana, mojega izravnoga pretka, odakle će vjerojatno biti da ga je on pronašao među proznim djelima toga Koriolana, koji je mogao na njega naići ili u Arhipelagu [tj. na otocima Egejskog mora, op. B. L.], ili na Cipru, ili u kojem opljačkanom gradu Anadolije, ili u Maloj Aziji, te ga je, prepoznavši mu vrijednost, donio u svoju kuću.⁸⁷

Iz tih ne uvijek posve jasnih formulacija obiteljskoga kroničara Jerolima Cipika sigurno je ipak troje: Hektor Cipiko stariji imao je rukopis *Satirikona*; taj je Hektor onaj isti o kojem govori pisac predgovora *Typographus lectori*, tj. sin Jerolima (oko 1430 – poslije 1494) soprakomita; kodeks je »sveudilj« (ili: »još uvijek«) pripadao Kristoforovim sinovima, Koriolanovim unucima, Koriolanu (o. 1482, test. 1516) i Pavlu (o. 1490 – prije 1551).⁸⁸

Nagađanje pisca *Kronologije* o dolasku rukopisa u vlasništvo Koriolana Cipika pokazuje da on zapravo ne zna kako je humanist do njega došao (pri čemu njegovo sumarno nabranje područja vojnih operacija u kojima je slavni predak sudjelovao navodi na zaključak da je čitao Koriolanov memoarski spis). No tim svojim nagađanjem kroničar Jerolim ujedno pokazuje kako i sam vjeruje da je Koriolan bio prvi trogirski vlasnik glasovitoga kodeksa.

Hektor Cipiko ipak ostaje zagonetnim likom. Osim navedenih dvaju izvora, njegovo ime spominje još rukopisna *Genealogia famiglie Cippicorum nobilium Traguriensium* (18. st.), u vlasništvu braće Cippico u Zagrebu.⁸⁹ Tu pod br. 39 stoji: *Hector Prefectus trirem(is) : Bonava de Albertis uxor Nob(ilis) Spalat(ensis). 1550 li 10 novembre Testator*. Zapamćen kao učen i slavan, on za nas ostaje pisac bez opusa i ime bez odjeka. Glavni izvor o njemu jest predgovor *Typographus lectori*; naime, čini se da Jerolim Cipiko ne zna o Hektoru ništa više od onoga što se čita u tom predgovoru. Moguće je da je kroničar Jerolim crpio iz iste one (usmene) obiteljske tradicije – s njezinim ograničenim, ali čvrstim, fundusom podataka – na koju se oslanjao i njegov prethodnik; u 44 godine koje su protekle između prvog i drugog bilježenja te tradicije uistinu se nije moralo ništa bitno promijeniti. No pitanja usporedba naših dvaju izvora o Hektoru ponukat će na

⁸⁷ U prijevodu ovih ulomaka dragocjene mi je savjete dala gđa Nicoletta Russotti Babić, kojoj ovdje najljepše zahvaljujem.

⁸⁸ O njima usp. Andreis, n. dj. (82), 179; usp. i **Tablu 1.** ovdje u nastavku.

⁸⁹ U daljem tekstu: *Genealogia*. Fotokopiju rukopisa ljubazno mi je stavio na raspolaganje dr. Ivo Babić, kojem ovom prigodom najsrdačnije zahvaljujem.

drugačiji zaključak (slova u uglatim zagradama odnose se na podcrtani tekst koji neposredno slijedi):

[...] cum praeter antiquitatem codicis, ad pretium inuenti conferre plurimum videretur, quod [a] liber Hectori quondam Cippico possessus putabatur, huius Nicolai abauo, [b] viro longe doctissimo, [c] magnaeque inter suos auctoritatis, & famae, quemque tradunt literis & optimarum artium gloria proximum floruisse [d] Coriolano Cippico consobrino suo scriptori elegantis historiae [e] De bello Asiatico, quod Veneti cum Mahomete Secundo Turcarum Principe gessere Petri Mocenici ductu [...]

Di più nacquero da esso Girolamo sopracomito Paolo Antonio et Ettore [b] fù soggetto di molta dottrina e letteratura, e [c] tenne posto distinto nella sua patria. [...] Nicolò Cippico padre di Mattio fù quegli che donò al Dr Marino Statilio il frammento manoscritto di Petronio Arbitro che si trovava nel museo di quella casa e [a] che dicesi avuto dall' vecchio Ettore Cippico, [b] uomo letterato e saputo, come già dissi, e che fù tuttora de' figli del quondam Cristoforo Cippico quondam [d] Coriolano mio ascendente, onde l'avrà probabilmente trovato fra i manoscritti e cose sciolte di esso Coriolano che può averlo rinvenuto [parafrasa e] o nell'Arcipelago, o in Cipri, od in qualche citta saccheggiata dalla Natolia, o in Asia minore, e riconosciuto il pregio portatolo a casa sua.

Razvidno je da je u talijanskom tekstu ista činjenična građa samo drugačije raspoređena i donekle parafrazirana. Stoga nije isključeno da se pisac *Kronologije* poslužio spomenutim latinskim predgovorom da bi popunio škrte genealoške podatke o Hektoru kojima je raspolagao. To bi značilo da je *Kronologija* sekundarni izvor u odnosu na predgovor. Još nešto: budući da prema kroničaru Jerolimu postoje dva Hektora – stariji (sin Jerolima, brat Pavla Antuna) i mlađi (sin Petra Perulina, ženio se dva puta) – smijemo li mu vjerovati kad kao vlasnika kodeksa imenuje prvoga od njih («vecchio Ettore Cippico»)? Odgovor je potvrđan: na temelju podatka u latinskom predgovoru da je Hektor bio prapradjed Nikole Cipika (onoga u čijoj je knjižnici kodeks i pronađen), znalac obiteljskog rodoslovlja – a Jerolim to nesumnjivo jest – lako je mogao utvrditi da je posrijedi upravo Hektor stariji, a ne mlađi.

4.2. Pavao Antun Cipiko

Spomen Pavla Antuna Cipika u navedenim ulomcima podsjeća nas da upravo tako glasi jedino ime vlasnika koje je zabilježeno na samom rukopisu: »Questo libro sia di mi Pola<n>tonio Cipico«. ⁹⁰ Duktus toga zapisa ukazuje na 16. st., što

⁹⁰ U radu iz 2007. napisao sam »me«, a ne »mi« (usp. L u č i n, n. dj. [1], 6) jer tako stoje u D e l a M a r e, n. dj. (2), 247; tada sam imao pri ruci samo u crno-bijele reprodukcije. Iz kolor-snimka, koje su mi u međuvremenu postale dostupne, posve je jasno da treba

su već zapazili Gaselee i Sabbadini, a potvrdila De la Mare.⁹¹ No osim dvojice već spomenutih, u *Kronologiji* su zabilježena još dva Pavla Antuna. Koji je od njih četvorice svoje vlasništvo posvjedočio zabilježskom na gornjoj margini prve stranice? Dostupni podatci ne dopuštaju pouzdan odgovor, ali moguće su neke pretpostavke. Za lakše praćenje teksta koji slijedi upućujem na **Tablu 1**.⁹²

Pavao Antun (1), spomenut u citiranim ulomcima, bio je sin Jerolima (1) soprakomita i brat Hektora Cipika. O njemu znamo vrlo malo: rodio se oko 1474, imao je izvanbračnu kćer Faustinu.⁹³

Pavao Antun (2), nespomenut u citiranim ulomcima, bio je unuk Koriolana (1) Cipika i sin njegova prvog sina Petra (2). Rođen je oko 1487, oporuku je napisao 1525, a poginuo je od bodeža svojega šurjaka Nikole Detrica 1533. Bio je soprakomit, 1512. utemeljio je Kaštel Novi.⁹⁴

Pavao Antun (3), također nespomenut u citiranim ulomcima, bio je praunuk Koriolanov: otac mu je Alviž, a djed mu je Jerolim (2), najmlađi Koriolanov sin. Rođen je oko 1542, bio je kapetan; u bitci je zarobljen od Turaka, otkupio se iz zarobljeništva, umro je 1570. u svojoj kući, »di lento veleno datogli da i detti Infedeli«.⁹⁵

Pavao Antun (4) bio je Hektorov unuk, rodio se oko 1550.⁹⁶

čitati »mi«. Cipico »i« piše rašireno, pa to mjesto izgleda otprilike kao »mn« s točkom iznad »n«; slično zapisuje i slijed »ni« u svojem imenu: »Pola<n>tonio« slični na »Pola<n>tomo« s točkom nad drugim lukom »m«. S a b b a d i n i, n. dj. (12), 35, smatra da je prvotno pisalo: »Questi Leбри siandi mi polatonio [*sic*] cipico«, a kasnije je istom rukom ispravljeno u »Questo Libro«. Kolor-fotografija pokazuje da je vjerojatno u pravu. Usp. snimke kodeksa na mreži (adresa ovdje u bilj. 1).

⁹¹ Usp. G a s e l e e, n. dj. (83), 3; S a b b a d i n i, n. dj. (12), 35; D e l a M a r e, n. dj. (2), 242.

⁹² Ona se temelji na A n d r e i s, n. dj. (82), 178, 179, 184.

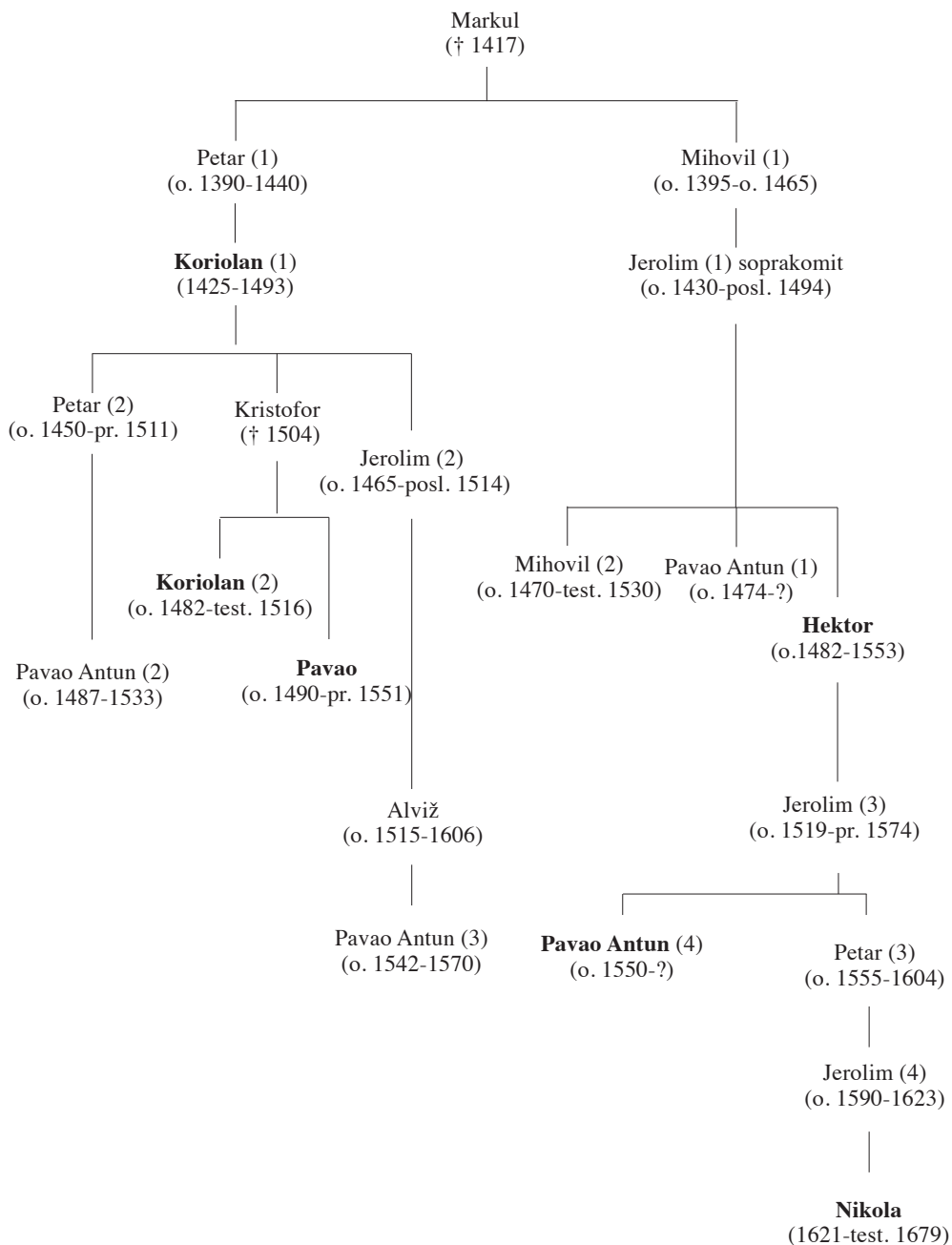
⁹³ Usp. C i p p i c o, n. dj. (85), f. 64v; *Genealogia*, n. dj. (uz bilj. 89), br. 40 (ovdje i dalje dajem samo brojeve jer štire napomene u *Genealogiji* ne donose za našu potrebu ništa novo); A n d r e i s, n. dj. (82), 184.

⁹⁴ Usp. C i p p i c o, n. dj. (85), f. 64r; *Genealogia*, n. dj. (uz bilj. 89), br. 83; A n d r e i s, n. dj. (82), 179; B e l a m a r i ć, n. dj. (85), 470, bilj. 23, 474, bilj. 36. Napominjem da je u dokumentima padovanskog učilišta zabilježen Pavao Antun Cipiko – teško je kazati je li to naš Pavao Antun (1) ili (2) – kao svjedok na obrani doktorata *Michaelis Lippei Tragurini*, 14. lipnja 1505: *Testes: d. Ioannes de Andreis canonicus Traguriensis, d. Petrus eius frater legum scholares, d. Paulus Antonius Cipicus Tragurinus, d. cler. Lucas Ciličich Sibenicensis, d. Federicus de Grisogonis Iadrensis art. schol., d. Gregorius Detricus Iadertinus legum schol.*; Gaspare Z o n t a, *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini*; sv. 3: *Ab anno 1501 ad annum 1550*, prir. Elda Martellozzo Forin, dio 1: *Ab anno 1501 ad annum 1525*, Antenore, Padova 1969, 136-137, br. 396.

⁹⁵ Usp. C i p p i c o, n. dj. (85), f. 63r-64v; A n d r e i s, n. dj. (82), 182; *Genealogia*, n. dj. (uz bilj. 89), br. 87; B e l a m a r i ć, n. dj. (85), 469.

⁹⁶ Usp. C i p p i c o, n. dj. (85), f. 65r; *Genealogia*, n. dj. (uz bilj. 89), br. 84; A n d r e i s, n. dj. (82), 184.

Tabla 1: Shematski prikaz povijesti *Paris. lat. 7989* u obitelji Cipiko
(vlasnici kodeksa označeni su podebljanim slogom)

Što možemo zaključiti? Duktus potpisa prije bih pripisao drugoj nego prvoj polovici 16. st. Pavao Antun (1) i (2) čine mi se manje vjerojatnima zbog ranog rođenja, iako je Pavao Antun (1) mogao živjeti do polovice 16. st., pa i dulje. No ako bismo pretpostavili da je riječ o Pavlu Antunu (1) ili (2), lako dolazimo do kolizije u vlasništvu: krajem 15. odnosno početkom 16. st. rukopis bi imali i Pavao Antun (1) ili (2), i Marulić, i Hektor Cipiko – a k tomu bi, kako napominje *Kronologija*, rukopis bio »tuttora« u vlasništvu braće Koriolana (2) i Pavla Cipika.

Pavao Antun (3) ostaje mogući vlasnik nakon smrti Hektora, ali s obzirom na to da Hektor i Nikola Cipiko pripadaju Mihovilovoj (1) grani, nešto vjerojatnijim čini mi se da bi kodeks ostao u istoj grani, kojoj pripada i Pavao Antun (4). Tako bismo dobili kronološki slijed od pouzdanoga vlasnika Hektora na njegova unuka Pavla Antuna (4), te napokon na pouzdanog vlasnika Nikolu, pranećaka Pavla Antuna (4) i prapraunuka Hektorova. Stoga sam sklon potpis na kodeksu pripisati Pavlu Antunu (4).

Još nekoliko pitanja ostaje bez odgovora. Kao prvo, zašto upućeni pisac *Kronologije* spominje slavni kodeks samo kad govori o Hektoru i Nikoli Cipiku, a ne i kad piše o onom Pavlu Antunu koji mu je također bio vlasnikom? Je li moguće da ne zna za potpis na prvoj stranici rukopisa? To ne bi bilo posve neobično kad znamo da se kodeks krajem 1686. nalazio u Modeni, u knjižnici Marinova sina Lovre Statilića,⁹⁷ te da se više nije vratio u Trogir, nego je uskoro dospio u Rim, u ruke Pietra Paola Marianija (pobliže nepoznatog), čiji su ga potomci prodali 1703. predstavniku Kraljevske knjižnice u Parizu.⁹⁸ Moguće je stoga da ga kroni-

⁹⁷ Rođen 1652, umro 1704, svećenik; usp. Andreis, n. dj. (82), 266.

⁹⁸ Ovdje dajem samo naznake znatno dulje i složenije povijesti; za pojedinosti o konačnom odlasku kodeksa iz Trogira usp. Gaselee, n. dj. (83), 6-8. Na prvom knjigovežnom listu rukopisa (f. Ar) i danas se čita zabilješka: *Codex emptus Romae an. 1703*. Posve izostavljam podatke o borbi Ivana Lucića i Stjepana Gradića u obrani autentičnosti trogirskoga fragmenta. U nas su o tome pisali Veljko Gortan, »Ivan Lučić i trogirski kodeks Petronijev«, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, Zagreb 1969, 109-114; Antun Slavko Kalenić, »Tekst Satirikona. Autor i djelo«, u: Petronije Arbiter, *Satirikon ili vragolaste pripovijesti*, prijevod i popratni tekstovi Antun Branko Kalinić [sic], Zagreb, 1986, str. 337-387 (345-351); Stjepan Krasić, *Stjepan Gradić (1613-1683). Život i djelo*, JAZU, Zagreb, 1987, 450-460. U inozemstvu, upravo u Italiji, postoji o tome u novije vrijeme obilna literatura; usp. Maurizio Campanelli, »Filologi 'per decoro della patria': due dalmati illustri e un caso letterario del secolo XVII«, *Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell'Adriatico. Libri, biblioteche, scambi culturali e scientifici, scritture di viaggio fra Quattrocento e Novecento*, ur. Luisa Avellini i Nicola D'Antuono, CLUEB, Bologna 2006, 103-132; Corina Onelli, »Freedom and censorship: Petronius' Satyricon in seventeenth-century Italy«, *Classical Receptions Journal* 6 (2014) 1, 104-130 (first published online October 13, 2012, doi:10.1093/crj/cls010). Osobito su za nas važni radovi P. Tremolija i N. Pacea koje navodim niže, u bilj. 103, 104, 123, 125: u njima se iznose nove spoznaje o sudbini trogirskoga fragmenta Petronija u 17. st. i dodatno se osvjetljuje važna uloga M. Statilića, I. Lucića i Stj. Gradića.

čar Jerolim Cipiko, koji je u trenutku konačnog odlaska kodeksa iz Trogira imao samo 16 godina, nije nikada ni vidio.

Kao drugo, kako protumačiti – ako dobro razumijem tekst *Kronologije* – podatak da je kodeks imao Hektor Cipiko iz Mihovilove (1) grane, a da su ga istodobno posjedovala braća Koriolan (2) i Pavao iz Petrove (1) grane? Zapaziti je da se rukopis »nalazio u muzeju te kuće«, pa bismo mogli reći da je bio neka vrsta zajedničkoga obiteljskog blaga.⁹⁹

*

Ovdje se neću baviti vijestima o Nikoli Cipiku i Marinu Statiliću jer njihova imena zapravo pripadaju sljedećem razdoblju u povijesti kodeksa – onom koje počinje trenutkom kada ga je Statilić otkrio u Cipikovoj knjižnici, a koje ostaje izvan okvira ovog rada.¹⁰⁰ Ipak, korisno je upozoriti kako je Statilić rukopis pronašao nešto prije 1650. ili 1653. godina koje se obično susreću u literaturi.¹⁰¹ Ta se datacija temeljila na Lucićevoj bilješci:

Il Signor Dottor Marino Statileo, ritornato dallo studio di Padoua, ritrouò tra li manuscritti del Signor Nicolò Cippico vn Petronio Arbitro in foglio, legato insieme con Catullo, Tibullo, e Propertio [...] partito io dalla patria del 1654 partecipai questo ritrouamento a diuerse persone virtuose in Padoua, e Roma [...]

Gospodin doktor Marin Statilić, vrativši se s padovanskog učilišta, nađe među rukopisima gospodina Nikole Cipika jednog Petronija Arbitra u velikom formatu, uvezanog zajedno s Katulom, Tibulom i Propercijem [...] Pošto sam 1654. otišao iz rodnoga grada, objavih ovo našašće raznim učenim osobama u Padovi i Rimu [...]¹⁰²

Iz toga se zaključivalo da je do otkrića došlo oko godinu dana, ili najviše nekoliko godina, prije Lucićeva odlaska iz rodnoga grada. No Paolo Tremoli

⁹⁹ Usput napominjem da Belamarić, n. dj. (85), 477-478, uz riječ »muzej« upozorava kako je posrijedi »neobično rani spomen samog termina«.

¹⁰⁰ Nikola Cipiko (1621 – test. 1679), oko 1650. oženio Pelegrinu Quarco (usp. Andreis, n. dj. [82], 184); Marin Statilić (1615-1680), doktor obaju prava, oko 1650. oženio šibensku plemkinju Ivanu Tetta; 1659. agregiran u trogirsko Veliko vijeće (usp. Andreis, n. dj. [82], 266). O Statilićevu otkriću i svemu što je nakon njega uslijedilo postoji obilna literatura; usp. ovdje bilj. 98.

¹⁰¹ »oko god. 1653«, Gortan, n. dj. (98), 109; »oko 1650«, Kalenić, n. dj. (98), 345; »1653«, Krasić, n. dj. (98), 451.

¹⁰² Giovanni Lucio, *Historia di Dalmatia, et in Particolare delle città di Traù, Spalatro, e Sebenico*, Venetia: Appresso Stefano Curti, 1674, 531 (prvo izdanje, iz 1673, naslovljeno *Memorie istoriche di Tragurio, ora detto Traù*, nije mi bilo dostupno). Hrvatski prijevod (u koji sam ovdje minimalno intervenirao): Ivan Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II, preveo i uredio Jakov Stipišić, Čakavski sabor, Split, 1979, 1117-1118.

upozorio je da o završetku Statilićeva studija postoji točan podatak: on je postigao doktorat *in utroque iure* u Padovi 21. svibnja 1644.¹⁰³ Iz toga je Nicola Pace s pravom zaključio da pronalazak kodeksa valja datirati u razdoblje nedugo nakon toga datuma, a svakako prije polovice stoljeća.¹⁰⁴ Čini se da nećemo pogriješiti ako slavno našašće smjestimo negdje oko godine 1645.

4.3. Kako se u povijest kodeksa u vlasništvu Cipikovih uklapa Marko Marulić?

Na temelju analize koja je provedena u odjeljku 3. ovoga rada najprihvatljivijom se pokazala pretpostavka po kojoj bi kodeks u Marulićeve ruke došao iz Trogira, vjerojatno od Koriolana Cipika, s kojim je – kako je već spomenuto – splitski pjesnik bio u dobrim odnosima.¹⁰⁵ Nema dvojbe da se rukopis, ako ne prije, a ono nedugo nakon Marulićeve smrti (5. siječnja 1524), vratio u isti onaj grad – štoviše u istu obitelj – iz koje je po svoj prilici i došao u njegove ruke. Kako se to dogodilo? I ovdje umjesto čvrstih činjeničnih uporišta raspolažemo samo s nekoliko kontekstualnih podataka koji, *faute de mieux*, mogu poslužiti kao okvir za koliko-toliko plauzibilnu konstrukciju.

Za našu svrhu vrijedan je pozornosti podatak da su se dvije pripadnice splitske obitelji Alberti – kojoj je pripadala i Marulićeva majka – udale za dva člana obitelji Cipiko. Doduše, Ludovika i Bunava Alberti, o kojima je riječ, pripadale su grani Teodosija Leonova (1345-1381), a Marulićeva majka Dobrica grani njegova brata Ivana (»Jancija«) Leonova (1349-1392).¹⁰⁶ Ipak, možda je rukopis mogao dospjeti u Trogir kao dio Marulićeve imovine što je nakon njegove smrti pripao

¹⁰³ Usp. Paolo T r e m o l i, »Storia non breve di una breve storia di Traù«, *Archeografo Triestino* 103 (1995), 95-109 (97); njegov je izvor M. P. G h e z z o, *I dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601-1800*, Societa' Dalmata di Storia Patria, Venezia, 1992, 42.

¹⁰⁴ Usp. Nicola P a c e, »Nuovi documenti sulla controversia seicentesca relativa al Fragmentum Traguriense della Cena Trimalchionis di Petronio«, *La cultura letteraria ellenistica: Persistenza, innovazione, trasmissione*, ur. Roberto Pretagostini i Emanuele Dettori, Edizioni Quasar, Roma 2007, 305-336 (310); dostupno na sjedištu »AIR – Archivio Istituzionale della Ricerca«, na adresi: <<http://air.unimi.it/>> (20. XII. 2013).

¹⁰⁵ Usp. ovdje bilj. 61. Ne smiju se Koriolanovi sinovi Petar (2) (oko 1450 – prije 1511) i Jerolim (2) (oko 1465 – poslije 1514), navedeni u **Tabli 1**, identificirati s Petrom i Jerolimom de Cipcis, koje Frane Božićević spominje među Marulićevim prijateljima; usp. Frane B o ž i ć e v i ć, *Život Marka Marulića Splićanina*, prir. i prev. B. Lučin, Književni krug Split – *Marulianum*, Split 2007, 40 i 41. Ova druga dvojica su Splićani, sinovi Nikole de Cipcis i unuci Alberta de Cipcis; usp. Mario-Nepo K u z m a n i ć, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Književni krug Split, Split 1998, 41-42.

¹⁰⁶ Usp. K u z m a n i ć, n. dj. (105), 58-60.

široj majčinoj obitelji.¹⁰⁷ O tome u Marulićevoj oporuci nema podataka, no među svjedocima pri čitanju oporuke bijahu Nikola Alberti, sin pok. Andrije, i Petar Lukarić.¹⁰⁸ Važnosti prvog u ovom kontekstu nije potrebno dodatno objašnjavati (bio je član obitelji Alberti), ali za drugoga to treba učiniti. Naime, Marulić je opjevao smrt Jerolima, brata Petra Lukarića (*Epitaphium Hieronymi de Lucaris Spalatensis*),¹⁰⁹ a valja znati da je Jerolimova supruga bila Ludovika de Albertis (o. 1490 – test. 1534). Nakon suprugove smrti Ludovika se 1525 (godinu dana nakon Marulićeve smrti) udala za imućnoga Mihovila (2) Cipika, sina Jerolima (1) soprakomita.¹¹⁰

Možda je još zanimljivije da se Bunava Alberti († prije 1551) udala (oko 1518) za dobro nam poznatoga učenoga Hektora Cipika, Mihovilova (2) brata i prvoga potvrđenoga vlasnika glasovitoga kodeksa nakon Marulića.¹¹¹

Ako je kodeks zaista putovao kao dar ili oporučno dobro na obiteljskoj i osobnoj relaciji Cipiko – Marulić – Cipiko, onda bismo u takvoj njegovoj sudbini mogli vidjeti i odgovor na pitanje kako je iz Petrove (1) grane Cipikovih, kojoj je pripadao Koriolan, dospio u Mihovilovu (1) granu, kojoj su pripadali Hektor, Pavao Antun (4) i Nikola. Možda se tako može objasniti čak i ono zagonetno »tuttora«, kojim je obilježeno vlasništvo Koriolanovih (1) unuka Koriolana (2) i Pavla: kodeks je najprije »odlutao« k Maruliću, a zatim se vratio u »krivu« granu Cipikovih, u Hektorove ruke, pa su se Koriolanovi (1) unuci sveudilj (»tuttora«)

¹⁰⁷ Čini se da su postojale i veze Dobričine grane Albertija s obitelji Cipiko. Kako me usmeno obavijestio Mario-Nepo Kuzmanić (kojemu ovdje najljepše zahvaljujem), u jednom dokumentu zabilježena je parnica koju Ioanna, kći Franceschine, Dobričine sestre, vodi protiv supruge nekog Jerolima Cipika (usp. Splitski arhiv, Državni arhiv Zadar, kutija 37, svezak 49, sveščić 1, f. 404).

¹⁰⁸ Usp. Marko Marulić, *Marulićeva oporuka*, prir. i prev. Lujo Margetić; *Repertorium librorum i Inventarium librorum* prir. i prev. B. Lučin, CM XIII (2005), 25-71 (36 i 37). Petar Lukarić ili Petar Srića onaj je čijom je »pomnjom i nastojan'jem« u Veneciji 1521. tiskana Marulićeva *Judita*. Prabaka Petra Sriće bila je sestra Marulićeve bake; usp. K u z m a n i ć, n. dj. (105), 28.

¹⁰⁹ LS, br. 157.

¹¹⁰ Usp. A n d r e i s, n. dj. (82), 184; K u z m a n i ć, n. dj. (105), 61-62. O povezanosti splitskih Albertija i trogirskih Cipika na svoj način govori i podatak da *Hieronymus Cypico de Tragurio* – vjerojatno Jerolim (1) ili (2) – zajedno s Dminom Papalićem, Aleksandrom i Ivanom Marulićem traži 28. lipnja 1493. od splitskoga kneza da se službeno otvori i pročita oporuka viteza Ivana Albertija (koju je oporučitelj sročio 10. rujna 1492. i pohranio u komunalnoj kancelariji 15. lipnja 1493). U toj oporuci Ivan Alberti, ujak Marka Marulića, određuje da izvršitelji njegove posljednje volje budu njegova supruga Marija, rođak Dmine Papalić i nećak mu Marko Picenić (tj. Marulić). Usp. Cvito F i s k o v i ć, »Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug«, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split 1978, 93-129 (121, 123).

¹¹¹ Usp. A n d r e i s, n. dj. (82), 184.

smatrali punopravnim vlasnicima toga vrijednog posjeda što je jednom pripadao njihovu djedu, glasovitomu ratniku i piscu.¹¹²

Ostaje nadati se da će ovu krhku konstrukciju nadopuniti ili ispraviti buduća istraživanja, ili, nadasve, pronalazak novih dokumenata.

5. Dva ekskurza

5.1. Tko je *Leo ebreus*?

Na samom kraju kodeksa, na stražnjem knjigovežnom listu (f. 249r), ispisani su ovi stihovi:

Ad Leonem ebreum
Omnia deposui, superest hec sola lacerna,
Quae rogo scit¹¹³ cure nunc tibi, blande Leo,
Non ut conserves, charies ne devoret illam,
Sed potius pestis ne tua fenus edat.

Leonu Židovu
Sve sam založio, preostaje samo ovaj ogrtač,
Koji sada, molim te, mili Leone, neka bude tebi na brizi,
Ne da ga čuvaš kako ga ne bi uništila trulež,
Nego prije da ga ne bi izjela tvoja lihvarska kamata.¹¹⁴

Chatelain napominje: »Cela semble établir que Léon Hébreu, au XVIe siècle, a possédé ce manuscrit.«¹¹⁵ Njegova pretpostavka (kojoj se priklanja i Gaselee) da bi epigram pokazivao da je kodeks došao u vlasništvo Leona Židova podložna

¹¹² Ne čini se prihvatljivom pomisao da bi rukopis nakon Marulića došao u vlasništvo Koriolanovih sinova Petra (2) i Jerolima (2) jer ih je splitski humanist nadživio – prvoga sigurno, a drugoga vjerojatno.

¹¹³ »leg. sit«, Émile Chate lain, *Paléographie des classiques latins*, Librairie Hachette, Paris, 1884-1900 (citirano prema: <<http://www.library.illinois.edu/contentdm/cdm4/about.php>>, 20. XII. 2013); tako ispravljaju i Clark, n. dj. (18), 179, i Gaselee, n. dj. (83), 9.

¹¹⁴ »The last line appears to mean, 'but rather that your plaguey interest will eat it up'«, Albert C. Clark, »The Reappearance of the Texts of the Classics«, *Library s.* 4, 2 (1922), I, 13-42 (41).

¹¹⁵ On ne objašnjava svoju dataciju, no s njime se slažu Gaselee i A. C. de la Mare: »once in the 16th century it [the manuscript, op. B. L.] may have been pledged to a Jewish pawnbroker named Leo, for on the last page are some verses 'to Leo, a Hebrew'«, Gaselee, n. dj. (83), 9; »(p. 249, sixteenth century) verses 'Ad Leonem ebreum'«, De la Mare, n. dj. (2), 241-242.

je raspravi. Pjesma, naime, govori samo o založenom ogrtaču, a ne o rukopisu; iz toga što je Leon adresat epigrama koji je u kodeksu zapisan, ne slijedi nužno da je zalagaoničar uz ogrtač dobio i sam kodeks.¹¹⁶ Sigurno je samo to da je pisac epigrama imao kodeks u rukama i da je poznao Leona.

Možda bismo mogli doznati više kad bi se razjasnilo tko je *Leo ebreus*. Neki istraživači smatraju da je posrijedi Juda Abravanel (Giuda Abarbanel, Abrabanel), poznat kao Leone Ebreo (*Leo Hebraeus*).¹¹⁷ Bio je pripadnik ugledne obitelji: otac mu Izak bio je glasovit proučavatelj židovske religije, znalac Talmuda i Kabale, kojeg je zbog njegovih sposobnosti kralj Alfons V. postavio za svojega rizničara i ministra. Leon se rodio u Lisabonu oko 1460-1465, živio je u Italiji (ponajviše u Napulju i Veneciji), bio je liječnik, filozof i pjesnik. S ocem je 1492. morao otići iz Španjolske, te su se sklonili u Napulj, tolerantniji prema Židovima. O Leonovu ugledu dovoljno govori to što ga je kralj Fridrik Aragonski pozvao na svoj dvor te što je bio osobni liječnik dvojice vicekraljeva, Gonzala de Córdoba i Ramóna de Cardona, koji su ga uzeli pod svoju zaštitu i obdarili povlasticama; k tomu, liječio je i kardinala Raffaelea Riarija. No najveću je slavu stekao knjigom *Dialoghi d'amore*, učenom i utjecajnom platonovskom raspravom o ljubavi, koja je napisana u Rimu oko 1502, a objavljena postumno 1535.

Moguće je, dakako, složiti se sa zaključkom što ga o adresatu epigrama daje engleski proučavatelj: »The Jew, of course, must have been a pawnbroker.«¹¹⁸ No nije lako zamisliti da bi se ugledni Juda Abravanel u Italiji bavio sitnim zalagaoničkim poslovima. K tomu, kad je on došao na Apeninski poluotok, kodeks je već bio u Marulićevu vlasništvu, a nakon Marulićeve smrti dospio je, po svemu sudeći, ravno u obitelj Cipikovih. To ne ostavlja prostora za pomisao da bi itko u razdoblju od 1492. do 1535. u kodeks zapisao epigram naslovljen na Judu Abravanelu. Zbog svega toga čini se vjerojatnim da se pod imenom *Leo ebreus* krije neka druga, kudikamo manje ugledna osoba. Napokon, duktus zapisa mogao bi biti raniji, pa je nije isključeno da je zapisivač epigrama kodeks imao u rukama prije Marulića.

5.2. Tko je pisac predgovora *Typographus lectori*?

Pisac predgovora *Typographus lectori* neobično dobro poznaje okolnosti otkrića kodeksa i njegovu povijest u obitelji Cipiko, pa se postavlja pitanje je li

¹¹⁶ Za ovaj komentar Chatelainove pretpostavke zahvaljujem mr. Branku Joziću.

¹¹⁷ Usp. Andrea Aragosti, »L'autore, opera, il testo«, *Petroneo Arbitro, Satyricon*, introduzione, traduzione e note di A. Aragosti, BUR, Milano ¹¹2004, 65; Gionotti, n. dj. (3), str. 11.

¹¹⁸ Clark, n. dj. (18), 179; usp. i Gaselee, n. dj. (83), 9 (citat ovdje u bilj. 115).

taj tekst zaista mogao napisati sam tipograf, tj. Paolo Frambotti.¹¹⁹ U to je sumnjao već Peter Burmann, koji je u svojem glasovitom izdanju *Satirikona* iz 1709. taj predgovor naslovio ovako: *Praefatio, quam sub Typographi nomine praemiserunt huic fragmento, qui id primum Patavii edidit* (»Predgovor koji su pod imenom tipografa postavili prije ovoga ulomka oni koji su ga prvi put objavili u Padovi«).¹²⁰ Stjepan je Krasić u svojoj monografiji o Stjepanu Gradiću upravo u tom Lucićevu prijatelju i suradniku, učenjaku i domoljubu, bibliotekaru Vatikanske knjižnice, identificirao auktora predgovora padovanskom prvotisku iz 1664:

Pročitavši ga [tj. Statilićev prijepis Petronijeva rukopisa što ga je on na Lucićevo poticaj poslao u Rim, op. B. L.] temeljito, Gradić je došao do uvjerenja da se doista radi o nepoznatom Petronijevu tekstu, te se složio s Lucićem da bi ga trebalo što prije učiniti dostupnim znanstvenoj javnosti. Čini se da su se tom prilikom bili dogovorili da bi ga trebalo objaviti u Padovi, Amsterdamu ili negdje drugdje. O tome je Gradić 29. prosinca 1663. izvijestio Antonija Magliabecchija u Firenci. U tu je svrhu napisao, kako izgleda, predgovor izdanju u obliku pisma izdavača čitateljima (*Typographus lectori*), u kojem je opisao nalaz tog važnog fragmenta, njegovo kulturno značenje i starinu, koju je na temelju paleografske analize procijenio na najmanje dvjesto godina.¹²¹

Osobito je važna Krasićeva konstatacija:

U Gradićevoj ostavštini nalazi se predgovor pripremljen za ovo izdanje pisan njegovom rukom (Vat. lat. 6919, ff. 36-37).¹²²

¹¹⁹ O tom tiskaru, koji je djelovao u Padovi oko 1634-1664, usp. *SIRPAC – Sistema Informativo Regionale del Patrimonio Culturale*, <<http://www.sirpac-fvg.org/ricerche/cont.asp>> (20. I. 2014). Tu se navodi kao »Frambotto«.

¹²⁰ Titi Petronii Arbitri *Satyricon quae supersunt cum integris doctorum virorum commentariis; & notis Nicolai Heinsii & Guilielmi Goesii nunc primum editis. Accedunt Jani Dousae praecedanea, D. Jos. Ant. Gonsali de Salas commenta, variae dissertationes & praefationes, quarum index post praefationem exhibetur. Curante Petro Burmanno*, Trajecti ad Rhenum, apud Guilielmum Vande Water, II, 1709, 305. Oba sveska dostupna su na adresi <<http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10217939.html>> (20. XII. 2013).

¹²¹ Krasić, n. dj. (98), 451-452. U svojoj bilješci br. 81 na str. 452 Krasić navodi gdje se nalazi Gradićevo pismo Magliabecchiju: »S. Gradić, Lettere a[n]d Antonio Magliabecchi: Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Carteggi, Magliabecchi, VIII, 1073, f. 2r.«

¹²² Krasić, n. dj. (98), 452, bilj. 82. Rukopis Vat. lat. 6919 nije mi dostupan, pa nisam mogao osobno usporediti tekst u njemu s predgovorom *Typographus lectori* iz 1664. Svojedobno je Miroslav Kurelac iznio nešto drugačiju tvrdnju: »Sličnu praksu [tj. da Lučić sam ili zajedno s izdavačem Blaeuom napiše posvetu koja u tisku nosi samo potpis izdavača, op. B. L.] potvrđuje slučaj s izdanjem Petronija Arbitra, koje je također štampao J. Blaeu u Amsterdamu 1670. g. Uvodnu riječ pod naslovom 'Typographus lectori' sastavili su Gradić i Lučić, što se može zaključiti iz koncepta teksta, koji se čuva unutar rukopisne građe S. Gradića u Vatikanskoj biblioteci.« (U svojoj bilj. 7. Kurelac kaže: »Usporedi Vat. Lat. 6919,

Očito ne znajući za Krasićevu knjigu ni za podatak o *Vat. lat. 6919*, Paolo Tremoli pretpostavio je 1995. da bi pisac predgovora mogao biti Ivan Lucić; njegovu je pretpostavku opširnom argumentacijom (također bez spomena Krasića i *Vat. lat. 6919*) podupro 2008. Nicola Pace.¹²³ Ovdje nije mjesto da se iznose brojni podatci koje ta dva autora, osobito drugi, donose u vezi s recepcijom trogirskoga fragmenta u prvim desetljećima nakon prvotiska kao i o ulozi Marina Statilića, Ivana Lucića i Stjepana Gradića u tim zbivanjima. Zanimljivo je ipak da je – osim u raznim podatcima iz arhiva i iz korespondencije osoba uključenih u tadašnje događaje i polemike – jedno od uporišta za atribuciju predgovora Luciću Pace našao u sličnosti prvoga dijela teksta *Typographus lectori* i izvješća o otkriću Petronijeva kodeksa u Lucićevim *Povijesnim svjedočanstvima o Trogiru*.¹²⁴

Ni Krasić, ni Tremoli, ni Pace ne upozoravaju na neobičan propust u predgovoru *Typographus lectori*: u kratkom opisu kodeksa auktor navodi da se u njemu *Satirikon* nalazi *vna cum carminibus Horatij vulgaris exempli* (»zajedno s Horacijevim pjesmama u opće poznatu prijepisu«, f. 5 2r), dok kodeks, kako je poznato, sadrži pjesme Tibulove, Propercijeve i Katulove, po jednu pjesmu Ovidija, (pseudo-)Vergilija i Klaudijana, a Horacija uopće nema.¹²⁵

fol. 36-37.«) M. K u r e l a c, »'Illyricum hodiernum' Ivana Lučića i ban Petar Zrinski«, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, Zagreb 1969, 143-154 (145). Napominjem da spomenuto antverpensko izdanje (*Integrum Titi Petronii Arbitri Fragmentum, Ex antiquo codice Traguriensi Romae exscriptum, cum Apologia Marini Statilii, I. V. D.*, Amstelodami, Typis Ioannis Blaeu, 1670) ne sadrži predgovor *Typographus lectori* onako kako je objavljen u *editio princeps* iz 1664 (usp. ovdje bilj. 83), niti išta tomu slično, nego predgovor Ioannesa Blaeua naslovljen *Serenissimo Principi Ludovico Borbonio, Principi Condeo, &c* (ff. *2-3v) i predgovor Ivana Lucića naslovljen *D. D. Gulielmo et Petro Fratribus Blaeu Ioannes Lucius Salutem* – datiran *Romae die decimaquarta Novembris anno Domini MDCLXVIII* (f. *4r-v). Čini se da je Kurelac pogrešno naveo izdanje iz 1670. umjesto onog iz 1664.

¹²³ T r e m o l i, n. dj. (103), 95-109 (103-104); Nicola P a c e, »Ombre e silenzi nella scoperta del frammento traurino di Petronio e nella controversia sulla sua autenticità«, *Debita donna: studi in onore di Isabella Gualandri*, ur. Paola Francesca Moretti, Chiara Torre i Giuseppe Zanetto, M. D'Auria, Napoli, 2008, 373-399.

¹²⁴ U s p. P a c e, n. dj. (123), 375-376; L u c i o, n. dj. (102), 531 (hrvatski prijevod: L u c i ć, n. dj. [102], 1117-1118).

¹²⁵ Na taj se neobičan propust osvrnuo auktor nepotpisanoga teksta »L'Osservazione fatta in Roma sull'Originale Manuscritto, da cui fu cavato il Frammento di Petronio, stampato in Padova dal Frambotti«, objavljenog u *Il Giornale de Letterati*, 27. kolovoza 1668, 105-108. On kaže: »Contiene questo Codice i versi di Tibullo, Propertio, e Catullo (che per equiuoco lo Stampatore di Padoua disse d' Horatio) e dopo, l' Esemplare di alcuni Frammenti di Petronio [...]«. Taj su članak objavili L u c i o, n. dj. (102), 533-535 (= Lucić, n. dj. [102], 1120-1124) i G a s e l e e, n. dj. (83), 4-5. Inače, N. Pace smatra da je auktor toga članka Ivan Lucić ili netko tko je od Lucića dobio potrebne podatke (možda Lucićev tajnik Francesco Nazari); usp. N. P a c e, »Documenti inediti dalla *Bibliothèque Nationale*

U prilog Paceovoj atribuciji predgovora Luciću (ili barem u prilog Lucićevoj suradnji pri njegovu sastavljanju)¹²⁶ mogla bi govoriti jedna podudarnost koja se dosad u literaturi nije spominjala. U padovanskom predgovoru iz 1664. o Koriolanu Cipiko govori se ovako:

[...] proximum floruisse Coriolano Cippico consobrino suo scriptori elegantis historiae De bello Asiatico [...] cuius quidem scriptoris honorifica mentio extat apud Palladium Fuscum in opusculo De situ orae Illyrici, & apud M. Antonium Sabellicum De antiquae linguae reparatione.

[...] gotovo jednako kao i njegov rođak Koriolan Cipiko, pisac biranim stilom sastavljena izvješća o Azijskom ratu [...]; tog pisca s poštovanjem spominju Paladije Fusko u djelu *Opis obale Ilirika* i M. Antonio Sabellico u *Obnovi drevnoga jezika*.

Koliko mi je poznato, jedini izvor koji Sabellicovo djelo naziva *De antiquae linguae reparatione*, a ne – kako stoji u izdanjima – *Latinae linguae reparatio* (o. 1494; o. 1520), odnosno *De reparatione Latinae linguae* (1502), jest Ivan Lucić.¹²⁷ On Sabellicov naslov spominje u istoj svezi, tj. zajedno s Fuskovom pohvalom Koriolanu u *De situ orae Illyrici*:

ibidem versus 16 *Coriolano Cepione oratore* / De quo Marcus Antonius Sabellicus. De antiquae linguae reparatione [...]. Hanc Coriolani Historiam pluries se legisse testatur Palladius [...].

Isto mjesto, redak 16: *govornikom Koriolanom Cipikom*. O njemu Marko Antonije Sabellico u »Obnovi drevnog jezika« [Slijedi dulji citat iz Sabellica o Koriolanu i Paladiju.] Paladije svjedoči da je više puta čitao taj Koriolanov povijesni prikaz [...]¹²⁸

de France del dibattito secentesco sul frammento traurino di Petronio», *ACME. Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano* 63 (2010), 1, 205-229 (209); i s t i, »L'epilogo ignoto della controversia seicentesca sul frammento traurino di Petronio«, *Studi Umanistici Piacenti* 31 (2011), 131-148 (140). Oba su rada dostupna na sje-dištu »AIR – Archivio Istituzionale della Ricerca«, na adresi: <<http://air.unimi.it/>> (20. XII. 2013).

¹²⁶ Takva suradnja Lucića i Gradića ne bi u ovom povodu nipošto bila neobična, nego naprotiv posve razumljiva; o njihovu zajedničkom radu na raznim područjima usp. K r a - s i ć, n. dj. (98), 448-450; o suradnji oko obrane autentičnosti Petronijeva rukopisa usp. radove i uputnice navedene ovdje u bilj. 98.

¹²⁷ Usp. ovdje bilj. 62. Za izdanja Sabellicova djela usp. katalog *Die Bayerische Staatsbibliothek, München*, na adresi <<https://opacplus.bsb-muenchen.de/InfoGuideClient/start.do>> i *Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale*, na adresi <<http://opac.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/base.jsp>> (20. XII. 2013).

¹²⁸ Citat se nalazi u Lucićeve »Bilješkama uz 'Opis obale Ilirika' Paladija Fuska«. Izvornik citiram prema F u s k o, n. dj. (62), 98; prijevod je moj. Fuskovo djelce Lucić je

Iz svega rečenog čini se posve vjerojatnim da su Lucić i Gradić zajedno koncipirali predgovor *Typographus lectori*, pri čemu Luciću sa sigurnošću možemo pripisati podatke o pripadnicima obitelji Cipiko.

6. Zaključak

U ovom radu pokušao sam rekonstruirati povijest glasovitoga trogirskog kodeksa Petronija (*Paris. lat. 7989*) u razdoblju od 1423-1425, kada je napisan, do trenutka kada ga je, oko 1645, Marin Statilić iznio na svjetlo dana u Trogiru. U tim »tamnim stoljećima« rukopis je višekratno mijenjao vlasnike, od kojih su neki na njegovim stranicama ostavili dragocjene, iako ne uvijek lako odgonetljive zapise, dok o nekima doznajemo posredno, iz drugih izvora. Vrijeme nastanka zabilježio je sam prepisivač glavnoga teksta, no on sam i dalje ostaje anonimn. Sabbadinijeva pretpostavka, kojoj se pridružila i De la Mare, da je potjecao iz Veneta ili s istočne obale Jadrana, pa i da je bio povezan s Trogirom, prihvatljiva je i danas. Kodeks je po svoj prilici napisan u Firenci (Sabbadini, De la Mare), gdje je po svoj prilici ostao barem do 1427. (Butrica). Zagonetnom ostaje činjenica da je više od dva stoljeća ostao nezamijećen, skriven od javnosti, iako sadrži jedinstven, dotad nepoznat tekst rimske književnosti. Objašnjenje da se to dogodilo zbog toga što je zarana prenesen na istočnu obalu Jadrana, izvan humanističke matice, ostaje, *faute de mieux*, i dalje prihvatljivim, osobito u svjetlu činjenice da se – kako sada znamo – barem od kraja 15. stoljeća nadalje nalazio u Splitu i Trogiru. Ipak, uvjerljivost takva objašnjenja o recepcijskom muku donekle je umanjena spomenutim duljim ostankom kodeksa u Firenci, a još više naznakama da se oko 1460. možda nalazio u Padovi ili u Venetu (Butrica).

Produljeni boravak na Apeninskom poluotoku u suprotnosti je s prije iznesenom pretpostavkom (De la Mare) da bi nedugo nakon nastanka došao u ruke Jurja Benje, koji bi ga odnio u Zadar. Ta pretpostavka sada je dodatno opovrgnuta kodikološkim i paleografskim argumentima. U Benji, dakle, više ne možemo vidjeti onu kariku koja omogućuje da se objasni prelazak rukopisa iz Firence u Dalmaciju – najprije u Zadar, a zatim u Trogir. Kudikamo izglednijim sada se čini scenarij prema kojem je nakon Firence rukopis dospio u Padovu, možda i Veneciju, pa otud u Trogir. Njegov prijelaz preko Jadrana mogao bi se povezati s Koriolanom Cipikom, pa i s Paladijem Fuskom. Zagonetni *scriba* slavnoga kodeksa možda je bio u osobnom dodiru s Petrom Cipikom i možda je boravio u Splitu – ako se na

prvi put objavio u: Ioannis L u c i i *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amstelaedami, apud Joannem Blaeu, 1666 (Palladii Fusci Patavini *De situ orae Illyrici*, 451-456), a bilješke uz njega u: Ioannis L u c i i *Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in opere De regno Dalmatiae et Croatiae. Variae lectiones chronici Vngarici manuscripti cum editis*, Venetiis, typis Stephani Curtij, 1673, 53-57.

marginama *Vat. lat. 5135* uz njegove monograme i tekstualne marginalije zaista pojavljuje i jedan monogram Petra Cipika, te ako od njegove ruke zaista potječe monogram i kratka marginalna zabilješka u najstarijem, splitskom rukopisu *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona.

Prva čvrsta, posve nedvojbeno činjenica u povijesti kodeksa nakon zapisa godine 1423, na dnu njegove str. 179, jesu brojne vlastoručne zabilješke i emendacije Marka Marulića te njegov prijepis Klaudijanove pjesme, nastali krajem 15. i početkom 16. st. Marulić je prvi imenom poznati, pouzdano utvrđeni vlasnik *Paris. lat. 7989*. Rana povijest *Paris. lat. 7989* tako se dijeli na dva odsječka: prije i poslije Marulićeva vlasništva. Prvo je razdoblje još uvijek zavijeno u maglu nepoznanica, ispunjeno tek manje ili više prihvatljivim hipotezama, dok se u drugome pojavljuju isprekidane, ali dostatno dokumentirane vijesti što pokazuju da je kodeks od druge četvrtine 16. st. nadalje stalno bio u vlasništvu Cipikovih: od Hektora starijega, preko Pavla Antuna (4), koji se potpisao na prvoj stranici, do Nikole, u čijoj ga je knjižnici pronašao tada tridesetogodišnji Marin Statilić.

Osnovni obrisi ove povijesti naznačeni su, barem hipotetski, u radovima nastalim prije stotinjak godina. Zahvaljujući novijim istraživanjima, polazne hipoteze postupno su se dopunjale kontekstualnim indicijima te paleografskim, kodikološkim i filološkim analizama; u sretnijim trenutcima ovima se pridružilo i poneko činjenično otkriće. Danas je posve jasno da su, nakon Firence, Trogir i Split ključna mjesta rane povijesti kodeksa; možda se upravo u pisanoj baštini tih triju gradova kriju odgovori na brojna još neriješena pitanja.

contra se parari. i se noui gñi impia cōstitui / ut ide; apportat urbani
pñdia reb; & dual bellicosissias pñtias abs se tot anos obtineat; i
se iura magistratuum; cōmutari; ne ex pñia & cōsulatu ut scp fit p
paucos pñati et electi i pñtias mutāt. i se statim excauatoe; nihil
ualere; q supiorib; bellis pñati ad obtinendos exēit; euocet. i se uno
nō feruari quod sit oib; semp datur; impatorib; / ut reb; felicit; gestis
aut cū honore aliq; aut certe sine ignominia domū reitāt; exēitūq;
dimittat. Quē tñ oia & se tulisse patiet; & ee latuq; neq; pñc id
agere ut ab illis abductū; exēitū; teneat ipē / quod tñ sibi difficile nō
sit / sed ne illi heant quo contra se uti possit. Proinde ut esset dictū;
pñtius excederet exercitūq; dimitteret. sed si id sit factū; nocturnū;
se nemini hāt unaz atq; extremaz pacis ee cōditioe;. Ad ū militib;
fuit pgratu; & iocūdu; ut ex ipa significatioe; potuit cognosci ut q;
aliquid iusti incomodi expectauisset / ultro pñu; missioē; ferret. Naz;
ay; de loco et de tpre; eius rei cōtrouērsia inferet; & uoce & manib;
uniūsi ex uallo ubi cōstitērāt significare cepit. ut statim; dimitteret;
neq; oī interpolata fide; firmus esse posse si i aliud tpus differetur.
Pauca; ay; esset i utriusq; parte; uerbis disputatū; res huc deducitur;
ut ū q; hñent domiciliū; aut possessioē; i hispania statū; reliq; ad uaz;
flumē; dimittat; nequid eis noceat; neu quis iniut; sacramento dicere;
cogat; a Cēsare cauet;. Cēsar ex eo tpre; diu; ad flumē; uaz; ueniat;
se frumētū; datū; pollicet;. Addit etia; ut quid qsq; eoz; i bello ami
serit quē; sint penes milites suos ut qui amiserāt; restituat; militib;
equa facta extimatioe; pecuniaz; p us dissoluit reb; Quasūq; postea
cōtrouērsias milites int; se habuerūt; sua spōte; ad Cēsare; introdu
xerūt;. Petreus atq; Afranius ay; stipēdiū; & legioib; pene seditioē;
facta flagitaret; cui? illi die; nōdu; uēisse; diceret; Cēsar ut cogn
osceret; postulat;. eoz; utriq; quod statuit; cōtenti fuerūt;. Circa;
tertia parte; exercitus eo biduo dimissa; dual legioēs; suas ante
cedere; / reliquas subsequi iussit. ut nō longo int; se spatio ca
stra faceret; / eiq; negotio. Q. Sulpū; Calenū; legatū; prefecit.
Hoc eū; pscripto ex hispania ad uariū; flumen est iter factū;
atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa.

Commentariorum belli civilis pompeiani a. d. iulio
Cesare gesta et triumphalibus primis. Georgius
Georgius Begna Iadrensis exscripsit sibi et cui sors dabit.
Florentie. iiii idus augusti MCCCCXXV. Bene uales qui legis.

Slika 1. BnF lat. 6106, f. 93r: Završetak Prve knjige Cezarova Građanskog rata u prijepisu Jurja Benje, s njegovim kolofonom: Georgius Begna Iadrensis exscripsit sibi et cui sors dabit. Florentię, iiii idus augusti MCCCCXXV. Bene uales qui legis.

animaduertissetq; in gressibus pedes offendit huius conatibus temporis equites for-
 tes insigni complures aduersarios concussis facerent equites nostri tamge-
 si interiore loco aduersarios ad uallum agere ceperunt quos loca cupidius diu in-
 ter presidia illorum student cedere facere a turmis et leui armatura sunt inter-
 elusi quorum nisi summa uirtus fuisset uix capti essent. Nam et munitione pre-
 sidii cui conuictabantur ut eques spatio interclusus uix se defendere posset.
 Ex utroq; genere pugne complures sunt uulneribus affecti in quibus etiam Clodi-
 us Arquitius inter quosita cominus est pugnatus ut ex nostris preter duos
 centuriones sit nemo desideratus gloria se effertent. Postero die ab
 uterunq; conuenit copie. Nostri brachia ducere ceperunt Pom-
 peius cum animaduertit castellum se excludi a spania quod est ab urbi
 mil. pass. ut hec res necessario deuocabat ut ad dimicandum descenderet
 neq; tamen aequo loco sui potestates faciebat sed ex grumo excelsus timu-
 lus capiebat usq; eo ut necessario cogeretur iniquus loci subire quo de sic-
 to cum uterunq; copie humiliter excellentes petissent prohiberi a nostris sunt
 directi planicie quorum nostris efficiebat prelium undiq; cedentibus
 aduersarius non parum magna in cede uersabantur quibus mori non uertus
 saluti fuit quo subsidio ut nisi aduersperasset a paucioribus nostris omni
 auxilio prauati essent. Nam cedere ex leui armatura. CCCXXXIII. ex le-
 gionariis. CXXXVIII. preter q. quorum arma et spolia sunt allata. Ita pri-
 mo duorum centurionum interitio hac aduersarios pena est litata.
 Insequenti die pari consuetudine cum ad eundem locum presidium
 inuenisset pristino illo suo utebantur instituto. Nam preter equites
 nullo de loco equo se committere audebant. cum nostri in opere essent eg-
 rit copie concussis facere ceperunt simulq; uociferantibus legionariis
 cum locis efflagitarent ut consuetu inlequi existimare possent paratissi-
 mos esse ad dimicandum nostros ex humili ualle bene longe sunt egressi
 et planitie iniquiori loco consistere. Illi tamen procul dubio ad congedi-
 endum in aequo locum non sunt ausi descendere preter unus Antistius
 Tuxpionem qui fidens uiribus ex aduersariis sibi parum esse nominis agitare
 cepit. hic ut fertur non uitasset Achilles Meumoniis concussis quos
 Pompeius Nigres. eq. F. Italicensis ex acie nostra ad congediendum progres-
 sus quoniam ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad
 spectandum acies sunt dispositae. Nam inter bellatores principesq; dubia erat
 posita uictoria ut propemodum uideretur sine bellandi duorum dimicare
 pugna. Ita audi cupidus suarum quisq; ex partibus uirorum fautorumq; uolu-
 tas habebatur. Quorum uirtutes alacri cum ad dimicandum in planities se con-
 tulissent scutoresq; laudis insignia prefulgentis opus celatus quorum pugna
 non esset profecto dirempta nisi propter equitus concessis ut super demon-
 strauimus leui armaturae presidii causa non longe ab opere castra con-
 stituit ut nostros equites in receptu diu ad castra redeunt aduersarius cupi-
 dius sunt insecuti uniuersi clamore facto impetui dederunt ita ut metu per-
 territi cum in fuga essent multis amissis in castra se recipiunt. Castra ob ur-
 tutes turme cassiane donauit mil. XIII. et profecto torques aureos. V. et
 leui armaturae milia. II. Etiam hoc die. A. Bobus et. C. flauus et. A. Tre-
 bellus. eq. E. hastenim argenteo prope castra ad Caesarem transfugerunt
 qui nunciauerunt equites. X. conuocasse omnes qui in castris Pompei es-
 sent ut transitiones faceret sed uindicatio omnes in custodia esse conuocatos
 et quibus occasione capta se transfugisse. Itz hoc die littere sunt deprehen-
 se quas mittebat senones C. N. Pompeius. Si. V. eq. E. V. Et si pro ut nos-
 tra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos qui si aequo loco sui po-
 testates facerent celerius q. nostra opinio fecerit bellus conficisset. sed exer-
 citus tyronum non audent in campum deducere nostrosq; adhuc haeti praesidiis
 bellum ducunt. Nam singulas ciuitates circumferebant inde sibi committunt capi-
 unt. Quare et ciuitates nostrarum praetius conseruabo et bellus primo quoq;
 tempore conficiat. Cohortes animo habeo ad uos mittere. profecto uestro
 committu prauati necessario ad dimicandum descendunt. Insequenti tem-
 pore cum nostros in opere distanti essent equites in oluetu diu lignantur
 interfecti sunt aliquot sed u transfugerunt qui nunciauerunt ad. ui. no-
 nas. macti prelium ad sbericium quod factum est ex eo tempore metus esse
 magnus et Accius Varius cum castra precessit. Eodem die Pompeius castra

mouit & contra hispalim i olueto constituit. Caesar primū eodem ē profectus.
 hora lima circiter sexta qđ Vila est. Ita castris motis ad Vrbim; pompeius praedictū
 quod reliquit. iussit: ut incenderet. Vt ex isto oppido i castra maiora se recip-
 erit. i sequenti tempore uentis ponte opidū cū oppugnare coepisset: deditione
 facta interfecit carriniam contraq; pompeius castra posuit. pompeius op-
 pidū: qđ contra sua praedicta portas clausisset: incendit. miliaq; qui fratre
 suū i castris ingulasset: interceptū ē. a nr̄is & fuisse passus. Hinc itinere
 facto i campū mundensē cū esset uetus: castra contra pompeius constituit.
 Sequenti die eū iter facere. Caesar eū copijs uellet: renunciatus ē aspeculatorib;
 pompeius de m. vigilia in acie stitisse. Hoc nuncio allato uexilū proposuit. Id
 circo. H. copias eduxerat: qz uersaonēsūz ciuitati fautores fuissent: a nra hīs m-
 lerat. Caesares nolle i conualēs descendere: quod maiorez ptez exercitus tironum
 haberet. Hae hūc uementer confirmabāt mentes oppidanorū. Ita hac opinione freti
 totū se facere posse existimabāt. Stenū & natura loci defendebatur & ipius op-
 pidi municio ubi castra hūc constituta. Haq; ut supius demonstrauim; loca exce-
 lencia tumultū contineri iternallūz prominciaz diuidit. Sed rōe nulla placuit
 tacere id: quod eo incidit tpre. Planicies inter utraq; castra intercedebat ciciter
 milia passūz. V. ut auxilia pompeii duabus defenderet rebus oppidi excelsi &
 loci nra. Hinc dirigens proxima planicie sequebatur: cuius decursus antecederet
 riuus. qui ad eoz accessus sumaz efficiebat loci iniquitatez. Naz planitri & uor-
 ginolo solo cūrent. erat ad dexterā ptez. Et Caesar eū acie directaz uidisset: nō
 hūc dubūz qn media planicie i aequūz ad dimicandūz aduersariū procederet.
 Hoc erat i omūz aspectu. Hūc accedebat: ut locus ea planicie equitatu ornaret.
 & diei solisq; serenitas ut mirificū ut optadūz tpus prope ab diis immortalibus
 illud tributūz ēet ad proeliūz committendūz. Hostri lactari. nōnulli etiā timē:
 qz in eūz locūz res fortunaeq; omniūz deducerentur: ut qeqđ post hora castris
 fieret: indubūz poneretur. Itaq; nr̄i ad dimicandūz procedūt. Idq; adūsalios
 existimabamus ēē facturos: qui tñ mille passibus a munitione oppidi longius
 nō audebāt procedere. In quo sibi prope murūz adūsalii constituebāt. Itaq;
 nr̄i procedūt. interdūz aequitas loci adūsalios efflagitabat: ne tali condicione
 contenderet ad uictoriaz. neq; tñ illi a sua consuetudine discedebat: ut
 aut ab excelso loco aut oppido discederet. nr̄i pede presso propius riuūz eūz
 aporinquassent adūsalii patrocinari loco iniquo nō defecerūt. Erat acies
 xiii. aquilis constituta: quae lateribus equitatu tegebatur cū leui armatura
 milibus. V. petera auxiliare accedebāt prope alterūz tantūz nra praedicta
 lxxx. cohortes. & viii. equitūz milia. Ita in extrema planicie iniquūz nr̄i eūz
 aporinquassent: paratus erat hostis supior: ut transire supius iter uement-
 ēet periculosus. Quod cū a caesare ēet animadūsalūz: ne qđ temere culpa
 sua admitteretur: eūz locūz definire coepit. Quod eūz muribus hominūz ēet
 obiectūz: moleste & acerte accipiebāt. se impediri: quo minus picolūz conficere

delecti planicie quoruꝝ nostros efficiebat preliuꝝ undiqꝝ cedentibus
aduersarijs non paruis magna in cede uersabantur, quibus mons non iunctus
saluti fuit quo subsidio ut nisi aduersarijs a paucioribus nostris omnia
auxilio premati essent. Naz cedere ex leui armatura. ccc. xxxiij. ex le-
gionarijs. Ccc. xxviii. preter qꝛuoruꝝ arma et spolia sunt allata. Ita pri-
mo duoruꝝ centurionuꝝ interitio hac aduersarioruꝝ pena est litata.
Inuenisset pristino illo suo utebantur instituto. Naz preter equites
nullo d loco equo se committere audebant. euz nostri in opere essent eqꝝ
tuz copie concussis facere ceperunt. simulqꝝ uociferantibus legionarijs
euz locuꝝ efflagitarent ut consuetu insequi exstimare posses paratissi-
mos esse ad dimicanduz nostros ex humili ualle bene longe sunt egredi
et planitie iniquiori loco consistere. Illi tamen procul dubio ad congre-
dienduz in equis locuꝝ non sunt ausi descendere preter unus Antistum
Tuxpionez qui adens uiribus ex aduersarijs sibi parcs esse nemines. Agitare
cepit. hic ut fertur non uitasset Achilles. Memoriusqꝝ congressus quoz
Pompeius Nigex. eqꝝ. F. italiceis ex acie nostra ad congregienduz progres-
sus. quonuz fecerat Antistiy omniuꝝ mentes conuertet ab opere ad
spectanduz acies sunt disposse. Naz inter bellatores principesqꝝ dubia erat
posita uictoria / ut propemoduz uideretur finis bellandi duoruꝝ dimicare
pugna. Ita audi cupiduz suaruꝝ quibꝫ ex partuz uicioruz fautoruzqꝝ uolu-
tas habebatur. Quoruꝝ uirtuteꝝ alacri euz ad dimicanduz in planitieꝝ se con-
tulissent scutoruꝝqꝝ laudiez insignia preuulgens opus celatus. quoruꝝ pugna
non esset profecto dirempta nisi propter equitus concessuꝝ ut supra demon-
strauimus leuiez armaturaz presidij causa non longe ab opere castra con-
stitut ut nostros equites in receptuꝝ ad castra redeunt aduersariꝝ cupi-
dius sunt insecuti uniuersi clamore facto impetus dederunt ita ut metu per-
territi euz in fuga essent multis amissis in castra se recipiunt. Casteri ob ur-
tuteꝝ tuꝝ me cassiane donauit milia. ii. Cetera hoc die. A. Bobius et. C. flauus et. A. Tre-
leui armaturaz milia. ii. Cetera hoc die. A. Bobius et. C. flauus et. A. Tre-
bellius. eqꝝ. F. hastenis argento prope tecti ad Caesareꝝ transfugeret
qui nunciauereunt equites. x. conuocasse omnes qui in castris Pompeiꝝ es-
sent ut transiitiones faceret. Sed uideo omnes in custodia esse coniectos
e quibus occasione capta se transfugeret. Itaz hoc die littere sunt deprehen-
te quas mittebat saronꝝ GN. Pompeius. Si. v. eg. e. v. Et si pro ut mol-

Slika 4.

BnF lat. 6106,

f. 140v, redci 16-50 (Juraj Benja).

Usp. npr.: 19 essent; 20 et;

21 aduersariorum; 24 nostri; 27 nostri;

28 planitie; 28 tamen; 37 planitiem;

39 esset; 41 nostri; 41 aduersarij;

43 essent; 43 Caesar; 46 Caesarem;

47 Pompeij; 50 GN. Pompeius.

tacere id. quod eo incidit tpre. planities inter utroq; castra intercedebat ciciter
milia passus. V. ut auxilia pompeii duabus defenderet rebus oppidi excelsum &
loci nra. Hinc dirigens proxima planicie sequebatur: cuius decursum antecedebat
rursus: qui ad eoz accessus sumus efficiebat loci iniquitates. Nos plaustris & uora-
ginoso solo eurent. erat ad dextra ptes. Et caesar euz acie directas uidisset: no
huit dubius qm media planicie i aequus ad dimicandz aduersarii procederet.
Hoc erat i omz aspectu. Huc accedebat: ut locus ea planicie equitatu ornaret.
& dies soliq; serenitas ut mirificu ut optandz sps prope ab dissimortalibus
illud tributus eet ad proeluz committendz. Hostri letari. no nulli etiam time:
qz in euz locuz res fortunaeq; omninoz deducere: ut qd post hora castris
fieret: indubius poneretur. Itaq; nri ad dimicandz proceit. Iosq; aduersarios
existimamus ee facturos: qui tn mille passibus amunitione oppidi longius
no audebt procedere. In quo sibi prope murus aduersarii constitebat. Itaq;
nri procedut. interduz aequitas loci aduersarios effagitabat: ne tali condicione
contenderet ad victorias. neq; tn illi a sua consuetudine discedebat: ut
aut ab excelso loco aut oppido discederet. nri pede presso propius rursus euz
apropinquassent aduersarii potrocinari loco iniquo no defecerut. Erat acies.
xiii. aequalis constituta: quae lateribus equitatu tegebatur cu leui armatura
milibus. Vi. petrea auxiliare accedebat prope alteruz tantuz nra praecidia
lxxx. cohortes. & viii. equituz milia. Ita in extrema planicie iniquus nri euz
apropinquassent: paratus erat hostis superior: ut transleuendi supis iter uementi-
cet periculosus. Quod cu a caesare eet animaduertus: ne qd tenere culpa
sua admitteretur: euz locuz definire coepit. Quod euz auribus hominuz eet
directus: moleste & acerte accipiebat. se impediri: quo minus piculus conficere

Slika 5.

BnF lat. 6106, f. 141r,

redci 17-40 (nepoznati prepisivač).

Usp. npr.: 17 Planities; 18 pompeij;

18 &; 19 planicie; 22 planicie; 23 planicie;

25 e(ss)et; 27 n(ost)ri; 27 adu(er)sarii;

28 e(ss)et; 28 t(ame)n; 29 adu(er)sarii;

30 n(ost)ri; 31 t(ame)n; 32 n(ost)ri (ali

25 Nostri); 33 adu(er)sarii; 38 e(ss)et;

38 caesare; 38 e(ss)et.

SEXTI-TULLII-FRONTINI-STRATAGEMATON
MILITARIS-LIBER-PRIMUS-INCIPIIT

PREFATIO.

VM AD CONSTITVENDAM REI MILITA-

ris scientia unus ex numero studiosiorum eius accesserit
eius destinatio quantitas eius nostra valet satisfecisse iustis
suz debet adhuc institute arbitrio opere ut solertia dunt
facta que a grecis una strategematon appellacione com-
prehensum sunt expeditis amplectitur commentariis. Ita enim
consilia qz et providenda exemplis succurrit duces erunt
unde illis exegitandi secundumqz similia facultas nuntiatur.
Preterea continget ne de eorum decipit inventionis suz
qui prohibet eaz experimentis comprobabit. Illud neqz igno-
ro neqz infirmo. Eius veteris strategis scriptores indagare
operis sui hanc qz partes esse complexi et ab autorebus exemplorum quod
insigne aliquo modo sunt traditus. Sed ut opinor occupati suelocitate consili do-
bet. Longus est enim singula et spacia per immensus corpus historiarum pro-
sequi et hi qui notabilia excerpunt ipsi velut accius veteris confundunt
legentes. Nostra sedulitas impendit operis ut quemadmodum res potest et
suz quod existit quasi ad intus vagabund exhibeat. Cuiusmodi enim generis
preparatus oportuna exemplorum velut consilia quo magis autem discreti
ad veteris collocantur. Varietates aperte in tres libros et deductimus. In
primo etiam exempla que competunt prelio nondum ammissis. In secundo
que ad prelium et confectas pacificationes pertineant. Tertius inferende soluen-
deqz obsidionis habebit strategemata. Quibus deinceps generibus suis species
adhibet hunc labori non minus uenias precor. ne me promissionis reprobe-
dit qui preterea aliquid a nobis reperierit exemplis. Quis enim ad prece-
senda omnia monumenta que utraqz lingua tradita sunt sufficiat. Et multa ha-
bita mihi ipse permisi quod me non sine causa fecisse scient qui duorum librorum
eadem promissionibus legent. Verus facile est sub quibus specie suggerere.
Nas causa hoc opus sicut cetera usu potius aliorum qz meo commendationis gentia
accessit suz adiuuaret me ab his qui aliquid illi assuevit non argui credam.
Siqui erant quibus volumina hec credi sunt meminuerint et patet quidam
per quos possimus naturas discernere. Nam omnia que a duce providende utili-
tate magnifice constantibus sunt et patientibus gentibus habebunt si in specie
eorum sunt. et gesta horum proprie ius in re solenturqz postea proficit in
cauendus qz ut opprimendus hostis sit. Quia in re eius uerborum qz illustri exhi-
bit effectus. ut factorum ita doctorum exempla possumus.

Per ea eorum que insistant duces in his que ante prelium gerenda sunt.

- e scrutandis consiliis.
- e explorandis consiliis hostium.
- e constituendo statu belli.
- e inducendo exercitu ploci hosti
- infirma.
- e euadendo de locis difficillimis
- e insidis itinere facies.
- Veniadmodum ea quibus defierimus
- uidentur non deesse ut usus eorum
- compleatur.

De stringendis hostibus.

De seditione militum compe-
sanda.

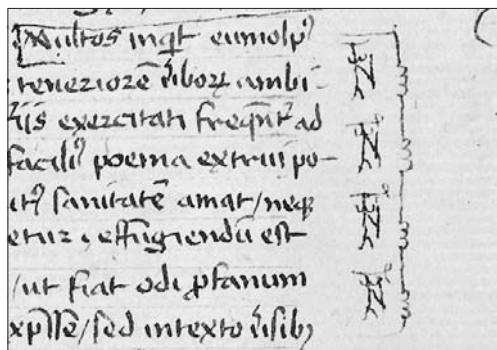
Veniadmodum interpellu-
na postulatio pugne inhibet.

Veniadmodum incitari-
dus sit ad prelium exercitus.

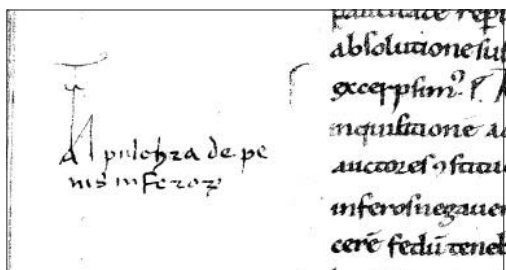
De dissolviendo metu quo
militis exaduersu omni-
derant omnibus.

ARCUS PORCIVS CATO DEVICTAS ABS SE

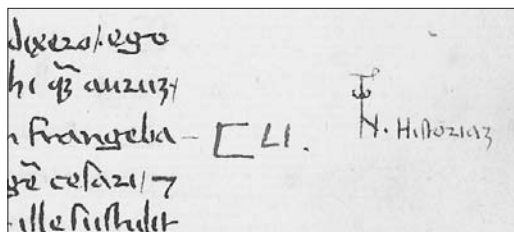
hispanis euntes existimabat in tempore rebellatireas si-
ducta murexaz. Scripsit itaqz singulis ut dicerent mu-
nimenta minatus bellum nisi confecti obtinuerant.
epistolazqz uniuersis ciuitatibus eadē die reddidit. Una
quęqz urbem sibi soli credidit imperare. Continuarce
conspicatio potuit facere si omnibus idē denuntia notum fuisset.

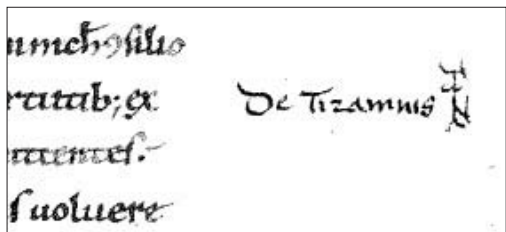
a. BnF Paris. lat. 7989, str. 194

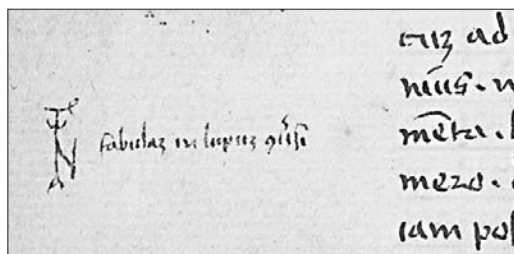
b. Vat. lat. 5135, f. 20v

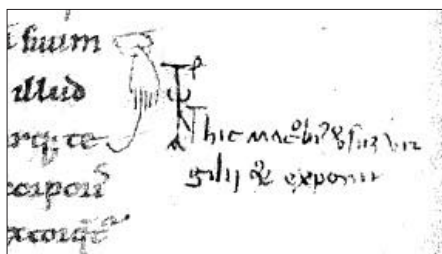
c. BnF Paris. lat. 7989, str. 215

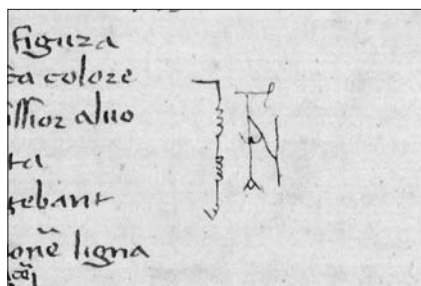
d. Vat. lat. 5135, f. 21r

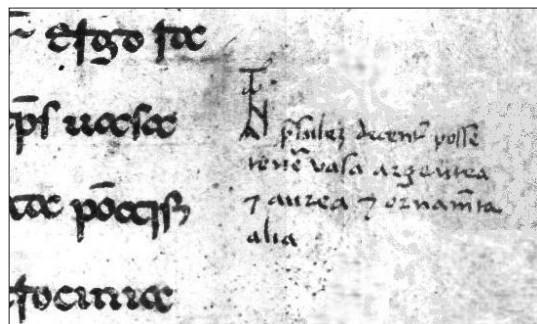
e. BnF Paris. lat. 7989, str. 220

f. Vat. lat. 5135, f. 25r

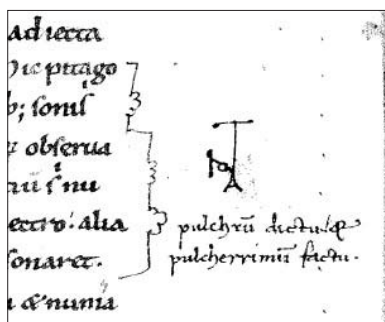
g. BnF Paris. lat. 7989, str. 230

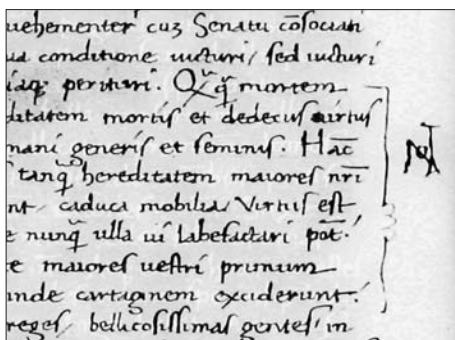
h. Arhiv Splitskog kaptola, KAS 623, f. 34r

Slika 7 a-g. Usporedba monograma *Nota* i tekstualnih marginalija u BnF Paris. lat. 7989 i Vat. lat. 5135.

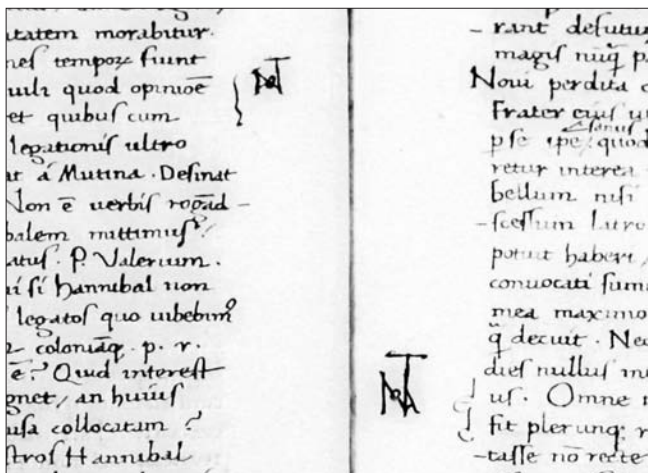
Slika 7 h. Monogram *Nota* i tekstualna marginalija u kodeksu Arhiva Splitskog kaptola, KAS 623.

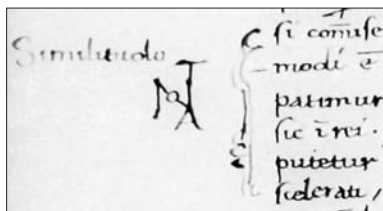
a. Vat. lat. 5135, f. 43r

b. Bodl. Canon. Class. lat. 224, f. 23v

c. Bodl. Canon. Class. lat. 224, f. 27v-28r

d. Bodl. Canon. Class. lat. 224, f. 33v

Slika 8 a-d. Usporedba monograma *Nota* i tekstualnih marginalija u Vat. lat. 5135 i Canon. Class. lat. 224.

Bratislav Lučin

PETRONIUS ON THE EASTERN SHORES OF THE ADRIATIC:
CODEX TRAGURIENSIS (PARIS, BNF, LAT. 7989)
AND CROATIAN HUMANISTS

1. Introductory Remarks

This paper endeavours to reconstruct the history of the celebrated Trogir codex of Petronius (Paris, BNF, lat. 7989) in the period from its origin until the middle of the 17th century, when it was found by Marin Statilić (Marinus Statileus) in the library of Nicolò Cippico (Nicolaus Cippicus) in Trogir.

Paris, BNF, lat. 7989 (Codex Traguriensis) was written in Florence, between 1423 and 1425, in the milieu of Niccolò Niccoli. One hand copied out the Tibullus, Propertius, and Catullus (at the end of the Catullus the scribe recorded the date, 20 November 1423), Ovid's *Epistula Sapphus* (Her. 15), Petronius' *excerpta brevia* (A) and *Cena* (H), *Moretum*. A later hand copied out Claudian's *Phoenix* (Carm. min. 27); at the end of the codex, another hand added the epigram *Ad Leonem ebreum*. The scribe of the main text in Paris, BNF, lat. 7989 – the *a* hand, so called – remains unknown to this day. Albinia Catherine de la Mare (1976), following Remigio Sabbadini (1920), hypothesizes he might have been from Veneto or Dalmatia. The marginalia in the codex were written by three hands: *a* (the most numerous notes); *b* (a few short notes to both of Petronius' texts); *c* (a copy of the Claudian poem, some short notes and variants in all the texts except the *Cena*).

2. Paris, BNF, lat. 7989 and Marko Marulić

In 2005, I established that the scribe of the Claudian poem in Paris, BNF, lat. 7989 was the Split humanist Marko Marulić (Marcus Marulus, 1450–1524). Marulić, to whom hand *c* belongs, entered annotations in almost all the texts; there are the fewest of them in the *Satyricon* and most of them relate to the Catullus poems. On the pages with Petronius' text he recorded only two marginal titles and three curly vertical lines; all of these marginal interventions are in the part containing the *excerpta vulgaria*, in fact, only alongside the verses *Troiae halosis* and *Bellum civile*. On the other hand, Marulić entered numerous interventions in the Catullus part of the manuscript: alongside almost every poem, he wrote a short accompanying note in the margin, some kind of summary, and he entered many emendations into the text of the poems, writing them in the margins or between the lines, or even over the hand *a*. At a rough guess, there must be no fewer than four or five hundred such variants or emendations. In these interventions, he drew on a commentary to the poems of Catullus published in 1496 by the Paduan humanist Palladio Fosco (Palladius Fuscus, ca 1450/60–1520) and on an edition of Catullus, Tibullus and Propertius printed in 1502 by Aldo Manuzio. Marulić's copy of Claudian was probably made in the 1490s (see Lučin 2006), and the notes

to Catullus were made after 1496, or after 1502, and at least on two occasions. The abundance and the character of Marulić's interventions in Paris, BNF, lat. 7989 and the length of time over which they were made, lead to the conclusion that he was not a fortuitous and coincidental user of the codex, but its permanent owner (see Lučin 2007).

3. Hypotheses concerning the history of Paris, BNF, lat. 7989 before it arrived in Marulić's hands

Both Remigio Sabbadini (1920) and Albinia Catherine de la Mare (1976) noticed the uncommon circumstance that the codex – although it contained a previously unknown text – did not cause any ripples or spawn any new copies (to this day, H is the only extant manuscript of the *Cena*); they both explained this by the codex having gone out of circulation shortly after being produced. They assumed that it ended up in Dalmatia, where it was in fact discovered in the mid-seventeenth century. In her important study, De la Mare hypothesized that the owner of hand *b* might have been the humanist Georgius Begna from Zadar (died about 1437); he was a friend of the humanist Petrus Cippicus (Cepio) of Trogir (around 1390–1440), to whom he sent some of his copies of classical writers. This might explain the fact that in the middle of the seventeenth century the manuscript with the *Cena* was found in Trogir, in the library of the Cippicus family. It may be added now that a manuscript source of 1708 says the Petronius codex was once possessed by Coriolanus Cippicus (1425–1495), the son of Petrus, a warrior of renown and the writer of the wartime memoirs *Petri Mocenici imperatoris gesta* (Venice, 1477) (see Girolamo Cippico, *Cronologia dell'Illustrissima casa Cippico dall'Anno 1171*, unpublished manuscript, 1708, Split, State Archives in Split, Archives of the Ivčević Family, 11: *Miscellanea, libro X*, fols. 59r–66r).

As Marulić was on friendly terms with Coriolanus Cippicus, it would seem that we could assume the following sequence of owners of the codex: Georgius Begna – Petrus Cippicus – Coriolanus Cippicus – Marko Marulić (see Lučin 2010). But while the last link in this chain has been determined with complete certainty, the first now appears to be extremely unreliable.

3.1. From Florence to Zadar? In 1976, De la Mare founded her hypothesis that the owner of hand *b* might have been Georgius Begna on the following considerations: 1) Begna was the only humanist from Dalmatia known to have been in Florence at the time of the creation of the codex: in August 1425 he was in the city completing his copy of the first book of Caesar's *De bello civili* (Paris, lat. 6106); 2) from a comparison of several folios from Paris, BNF, lat. 6106 with the notes from hand *b* in Paris, BNF, lat. 7989 she concluded that both perhaps belong to the same scribe. From Paris, BNF, lat. 6106 she took the end of Caesar's text (fols. 141r–143r, »apparently also by Begna«) for comparison. But by consulting the microfilm and colour photographs of the manuscript, I was able to determine that these very three folios surely did not come from Begna: the hand in which they were written is very different from Begna's, the scribal abbrevia-

tions are also substantially different, as is the capitalization (cf. **Figures 1, 2, 4, 6**: Begna's handwriting; **Figures 3, 5**: handwriting of an unknown scribe). Besides, as I was informed by Mme Amandine Postec, *Service de réponses à distance de la BnF – SINDBAD*, the quire which contains folios 135r–144r was reworked: folios 141r–143r were written later and sewn in with the other folios of this quire. Accordingly, the hypothesis that hand *b* was Begna's must be discarded, as must, in consequence, the assumption that it was through Begna that the codex arrived in Zadar from Florence.

James L. Butrica pointed out in 1984 that in the manuscript Vat. lat. 5135 (which contains Cicero's *Somnium Scipionis* and Macrobius' commentary to that work) there are several marginal notes made by the scribe of the Trogir codex, i.e. the owner of hand *a*. I would add that hand *a* is clearly identifiable on the margins of Vat. lat. 5135, not only by the ductus, but also from the characteristic monogram *Nota* (cf. **Figure 7 a-g**). Butrica does not reference the numbers of the folios, but according to my examination (from the black and white digitised microfilm images of Vat. lat. 5135) they must be ff. 20v, 21r, 25r; cf. Paris, BNF, lat. 7989, pp. 194, 215, 220, 230.

In this context it is perhaps not unimportant to recall the circumstance that Butrica does not mention: in a letter from London to Niccolò Niccoli in Florence, of June 13, 1420 (?) Poggio Bracciolini suggests that he should seek for the explanation of the literary kind to which Petronius' work belongs in Macrobius' *Commentaria in Somnium Scipionis* (in the very text, then, that is written in Vat. lat. 5135 and alongside which the scribe of the Trogir Petronius put in several annotations). Unfortunately, in the Vatican manuscript (f. 5v, near the bottom) there are no marginal notes in the place to which Poggio alludes (Macr. *Somn.* 1.2.8), and we can only speculate as to whether the owner of hand *a* read Macrobius precisely because he knew of Poggio's instruction.

3.2. From Zadar to Trogir? We know reliably that Georgius Begna gave Petrus Cippicus at least one of his manuscripts: a copy of the Pseudo-Pliny's work *De viris illustribus* (Marc. lat. XIV 124 [4044]) and, adds De la Mare, probably bequeathed him his incomplete manuscript of Cicero's *Philippicae* and *Topica* (Bodleiana, MS. Canon. Class. lat. 224). De la Mare thus hypothesises that Paris, BNF, lat. 7989 too might have come into Petrus' hands as a gift from Begna while he was still alive, or as part of his legacy after his death in August 1437. But since her hypothesis that Begna might have been the possible owner of the Petronius codex has proved to have been unfounded, it is not very likely that Petrus Cippicus obtained the manuscript from the Zadar humanist.

3.3. From Florence via Padua to Trogir? More light on the history of Paris, BNF, lat. 7989 might perhaps be thrown by the textual tradition of Propertius. It would seem that the only descendant of Paris, BNF, lat. 7989 is a manuscript kept in Mons (*Bibl. Publ.* 218/109; it contains neither Petronius nor *Moretum*). Butrica noticed that some of the interpolations in the Propertian text in Mons 218/109

derive from one of three (or four) manuscripts of the so-called *eta* group, which were written in Padua around 1460—probably from that which was first owned by Marcantonio Morosini (Vicenza, Biblioteca Comunale Bertoliana G.2.8.12 [G.19.2.3]). He concludes that the *eta* readings in Mons 218/109 suggest that it might have been written in Padua around 1460–70 (see my **Filiation 1**). Since Mons 218/109 derives from Paris, BNF, lat. 7989, this might mean that the Petronius codex was in Padua (or in Veneto) at about the same time. Accordingly there still remains the question how it could have remained unnoticed by the Italian humanists. However, De la Mare (according to Butrica) suggested that the place of origin of Mons 218/109 might have been Trogir, where, then, Paris, BNF, lat. 7989 must have been in 1460–70, as must have some *eta* manuscript (Butrica was thinking actually of the Morosini manuscript, because, according to his description of Mons 218/109, »there is also present some interpolation from Vicenza G.2.8.12. or a related manuscript«). Trogir is also given as a possible place for the production of the Mons manuscript on *Catullus Online – Manuscripts*, http://www.catullusonline.org/CatullusOnline/index.php?dir=edited_pages&pageID=11 (accessed 1 February 2013).

Tending to confirm this possibility is Coriolanus Cippicus' having dedicated his book of wartime memoirs to none other than Morosini. Perhaps Coriolanus might have been a mediator in the transmission of Morosini's manuscript from Padua (or from Venice, where Morosini lived) to Trogir. What is more, the Propertius text in the Morosini manuscript also belongs to the *eta* branch of the textual tradition, as does the Propertius in Vatican City, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5174, which was completed in Trogir in 1464 (see my **Filiation 2**). At the end of Vat. lat. 5174, in around 1465 Ioannes Lipavich of Trogir inscribed his elegy concerning his return from Venice to his native city. Palladio Fosco (Palladius Fuscus), too, might have had a certain role in mediating between Padua/Veneto and Trogir; in the 1480s he dwelt in Trogir as *rector et magister scholarum*. He was on friendly terms with Coriolanus Cippicus and his son Aloysius (Alvise), also a distinguished humanist.

3.4. From Trogir to Split or from Padua to Split? It would seem then that the Petronius codex arrived in Split sometime between 1460–70 and 1490, either directly from Padua, or via Trogir. A direct connection need not be ruled out, for many people from Split studied in Padua, and the family of Marulić possessed a house in the city. But more likely is the hypothesis that the codex arrived, in some still unknown way, in Trogir, where it was the property of some member of the Cippicus family, and thence into the hands of Marulić. Perhaps it is not accidental that the earliest Marulić's notes in Paris, BNF, lat. 7989 can be dated in the 1490s: in fact, Coriolanus died in 1493 and in the same year Fosco left Trogir for Zadar (where he stayed until 1516).

3.5. Marginalia as signpost to Trogir and Split? An additional sign of the connection of the owner of hand *a* with Trogir and Split can be seen in the previ-

ously unnoticed correspondences of several of the *Nota* monograms and the short textual marginalia of different manuscripts. It has already been remarked that the monogram and the ductus of hand *a* from Paris, BNF, lat. 7989 appear in the margins of Vat. lat. 5135. But in Vat. lat. 5135 there is a monogram in f. 43r that was entered by some other hand; in its form, it corresponds with the monogram that we can find several times in the margins of MS. Canon. Class. lat. 224 (on f. 23v, 27v, 28r, 33v), that is, in the part of the codex that was copied by Petrus Cippicus (cf. **Figure 8**).

Apart from that, I have noticed that the characteristic monogram of hand *a* appears, if only once, in the margin of the oldest manuscript (perhaps the autograph) of the *Historia Salonitana* of the 13th century Split historian Thomas the Archdeacon (Archives of the Split chapter, KAS 623, f. 34r). The ductus of the short note by this monogram is also similar to the annotations of hand *a* on the margins of Paris, BNF, lat. 7989 (cf. **Figure 7 h**).

It is possible, then, that the scribe of the main text in Paris, BNF, lat. 7989 and Petrus Cippicus had in their hands the same manuscript (Vat. lat. 5135); the tenuous connection of the owner of hand *a* and Trogir would accordingly be at least hypothetically reinforced. The marginalia on the Split codex of Thomas the Archdeacon might perhaps indicate that the scribe of Paris, BNF, lat. 7989 had some kind of connections with Split (for, as far as is known, codex KAS 623 never left Split).

4. The history of Paris, BNF, lat. 7989 after it left the hands of Marulić

After Marulić's death the codex (once again?) came into the hands of the Cippicus family. Three sources tell of its subsequent fate: the signature on the codex itself »Questo libro sia di mi Polantonio Cippico« (f. 1r); the preface *Typographus lectori* in the Frambotto's *editio princeps* of the *Cena Trimalchionis* (Petronii *Arbitri fragmentum nuper Tragurii repertum*, Patavii 1664); G. Cippico, *Cronologia dell'Illustrissima casa Cippico* from 1708 (see above, **3**).

4.1 The learned Hector Cippicus. The preface *Typographus lectori* is the first to mention »Hector Cippicus, great-grandfather of Nicolaus Cippicus«, as the reputed owner of the Petronius codex. The *Cronologia* gives as its first owner after Coriolanus Cippicus the »exceptionally learned and distinguished Ettore Cippico«. The writer of the *Cronologia* speculates that Ettore Cippico (Hector Cippicus the elder, ca 1482 – 1533) might have found the Petronius codex among the prose works of the famed Coriolanus, his forebear, who in turn might have come across it in his campaigns in the Aegean, on Cyprus or in Asia Minor (ibid., f. 65v). His speculation about the place of the find is clearly wrong, but the report itself perhaps preserves the trace of the tradition that the codex had been owned by Coriolanus.

4.2. Polantonio Cippico. Polantonio Cippico, author of the signature at the beginning of the codex, is probably Polantonio no. 4 in **Table 1**, the grandson

of Ettore, born around 1550. Nicolò Cippico (1621 – ca 1679), in whose library the codex was found, was the great-grandson of Ettore and the grandnephew of Polantonio (4). Unfortunately, we know nothing in any detail of either of them. (See **Table 1**: Diagram showing the history of Paris, BNF, lat. 7989 in the Cippicus family; the owners of the codex are indicated in bold.)

The finding of the codex probably took place around 1645, a little earlier than has been thought to date: as Paolo Tremoli pointed out in 1995, Marin Statilić (Marinus Statileus, 1615–1680), who found it »after having returned from the college of Padua«, obtained his doctorate *in utroque iure* in Padua on 21 May 1644 (see M. P. Ghezzi, *I dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601–1800*, Venice, 1992, p. 42).

4.3 How does Marko Marulić fit into the history of the codex owned by the Cippicus family? The codex probably came into Marulić's possession from Trogir, actually, from Coriolanus (1) Cippicus, with whom the Split poet was on good terms. There is no doubt that the manuscript, if not before, at least not long after Marulić's death (January 5, 1524) went back to the same city – indeed, into the same family – from which it had probably come into his hands in the first place. How did that happen? Instead of a firm foundation in facts, we have here only a few contextual items of information. Two female members of the Split Alberti family – to which Marulić's mother belonged – were married to two members of the Cippicus family. Ludovica Alberti was married in 1525 (a year after Marulić's death) to the wealthy Michael (2) Cippicus. Still more interesting is that Bunava Alberti (who died before 1551) married (in around 1518) the learned Hector Cippicus, brother of Michael (2) and the first confirmed owner of the celebrated codex after Marulić.

5. Two excurses

5.1. Who is *Leo ebreus*? An epigram written at the end of Paris, BNF, lat. 7989 is addressed to *Leo ebreus*, a pawnbroker, to whom the anonymous author of the poem surrenders his last piece of property – a coat. But it does not necessarily follow from the fact that Leo was the addressee of the epigram entered into the codex – as Émile Chatelain and Stephen Gaselsee thought – that he got the codex as well as the coat. Some scholars hold Leo to be the celebrated Judah Abravanel (Abrabanel), known as Leone Ebreo. But it is hard to imagine that this distinguished physician and philosopher, the writer of *Dialoghi d'Amore*, would have dabbled in petty money-lending activities. In addition, when Judah arrived in the Apennine Peninsula, in 1492, the codex must already have been in Marulić's possession, and after Marulić's death it ended up directly in the possession of the Cippicus family, from all accounts. For all of this, it seems that under the name of *Leo ebreus* there is some other and very much less distinguished person.

5.2. Who is the writer of the foreword *Typographus lectori*? The writer of the foreword *Typographus lectori* published in the 1664 edition of *Cena* is uncommonly well informed about the circumstances in which the codex was

discovered and its history in the Cippicus family, and the question arises as to whether this text might really have been written by the typesetter himself, i.e., Paolo Frambotti. Doubts were raised even by Peter Burmann in his celebrated edition of the *Satyricon* of 1709.

It was Stjepan Krasić who in 1987 established that the preface *Typographus lectori* was composed jointly by diplomat and polymath Stjepan Gradić (Stephanus Gradius, 1613–1683) of Dubrovnik, at that time Second Curator of the Biblioteca Apostolica Vaticana, together with renowned historian Ivan Lucić (Ioannes Lucius, 1604–1679) of Trogir. Krasić indeed found a foreword written in Gradius' own hand, prepared for the edition of 1664 (Vat. lat. 6919, ff. 36-37).

6. Conclusion

The first solid and completely incontestable fact in the history of the Codex Traguriensis, after the inscription of the year 1423 at the bottom of p. 179, consists of the notes and emendations of Marko Marulić, made at the end of the 15th and in the early 16th century. The early history of Paris, BNF, lat. 7989 is thus divided into two segments: before and after Marulić's proprietorship. The first period is still shrouded in the mist of ignorance, filled out with some more or less acceptable hypotheses, while in the second period there are intermittent but properly documented items of information that show that from the second quarter of the 16th century the codex was constantly owned by the Cippicus family: from Hector the elder, via Polantonio (4) to Nicolaus, in whose library it was found by the then thirty-year-old Marin Statilić. It is very clear today that, after Florence, Trogir and Split were the key places in the early history of the codex; perhaps in the written heritage of these three cities, the answers to numerous still unresolved issues are nevertheless hidden.

Key words: Codex Traguriensis (Paris, BNF, lat. 7989), Petronius, history of manuscript, marginalia, monograms, Georgius Begna, Coriolanus Cippicus, Marko Marulić, Cippicus family, Split, Trogir